

Denne fil er downloadet fra
Danmarks Tekniske Kulturarv
www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på
www.tekniskkulturarv.dk/about

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

INDUSTRI-
FORENINGEN.

31 (489) Koe gl

1898.

~~84-16~~

GRUNDRIDS

AF

DANMARKS STATISTIK

AF

MICHAEL KOEFOED OG HARALD WESTERGAARD.

DANMARKS TEKNISKE BIBLIOTEK

KØBENHAVN

FORLAGT AF UNIVERSITETSBOGHANDLER G. E. C. GAD

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.

1898

FORORD.

Ved Udarbejdelsen af nærværende lille Skrift have Forfatterne søgt at imødekomme Trangen til en kortfattet Fremstilling af Danmarks Statistik. Der foreligger paa dette Omraade til den ene Side Falbe Hansen og Scharlings omfattende Værk (1878—91), til den anden Side Marius Gads Udtog af Danmarks Statistik (2den Udgave 1867), og medens vi selvfølgelig paa mangfoldige Punkter have draget Nytte af det førstnævnte Værks rige Materiale, har Planen for det sidstnævnte Skrift i forskellige Henseender været Forbilledet for nærværende „Grundrids“.

Imidlertid mente vi, at der nu paany var Brug for en udtogsmæssig Fremstilling af den danske Statistik, og idet vi have tænkt os det foreliggende Skrift benyttet som Indledning til det statistiske Studium ved Universitetet og som Lærebog ved Handelsskoler, Højskoler og lignende Lærestalter, har Grundlaget fornemmelig været de Optegnelser, den ene af Udgiverne (Koefoed) har anvendt ved Undervisningen i de Brockske Handelsskoler og Grüners Handelsakademi.

Men idet disse Optegnelser ere blevne benyttede til en samlet Fremstilling, er denne gjort saa fyldig og indgaaende som mulig indenfor de Grænser, der maatte sættes for Skriftets Omfang; vi have herved søgt at gøre Skriftet egnet saavel til Undervisning som til Selvstudium for enhver, der ønsker i sammentrængt Form at faa Kendskab til Danmarks statistiske Forhold, dels af almindelig Betydning, dels særlig af Betydning for vor Tid.

Ved Siden af de ovennævnte Skrifter have vi benyttet, hvad der i øvrigt foreligger af statistiske Haandbøger, samt den officielle Statistiks Materiale. I sidstnævnte Henseende henvises navnlig til den af Statens Statistiske Bureau udgivne „Statistisk Aarbog“; ved Hjælp af denne vil der til de i det foreliggende Skrift givne Data kunne føjes de ny for hvert Aar, og gennem dens Kildefortegnelse vil man kunne søge tilbage til de udførlige statistiske Redegørelser i Bureauets og i andre statistiske officielle Publikationer.

Endelig have vi benyttet forskelligt utrykt Materiale i Statens Statistiske Bureau; vi bringe herfor Bureauets Direktør, Hr. Marcus Rubin, vor Tak og tillige for hans øvrige velvillige Bistand under Skriftets Udarbejdelse. Ligeledes takke vi den Række af Fagmænd, der paa forskellige Specialomraader have ydet os deres godhedsfulde Medvirkning.

København, i August 1898.

Indholdsfortegnelse.

I.	Indledning.	Side
	Landets Hoveddele, Beliggenhed, Størrelse, Inddeling, For-	
	valtning m. m.	1
	Landets Beskaffenhed.	6
	Danmarks Klima.	9
II.	Befolkningen.	
	Folketallet	11
	Befolkningens Tæthed	15
	Befolkningens Fordeling efter Alder	17
	do. do. efter Køn	19
	Familie- og ægteskabelige Forhold	20
	Fødselsforhold.	24
	Dødelighedsforhold.	28
	Befolkningens Tilvækst	35
	Befolkningens Fordeling efter Næringsvej	38
	do. do. efter Trossamfund	42
	Abnorme Individuer	42
	Forbrydelser	43
III.	Frembringelsen af Raastoffer.	
	A. Agerbruget.	45
	Agerbrugets Udvikling	56
	Landbrugenes Størrelse og Besiddelsesmaade	68
	Arealets Benyttelse og Høstudbyttet.	74
	Kreaturholdet.	82
	Landejendommenes Pris og Prioritetsgæld.	90
	Arbejdslønnen paa Landet	93
	Ind- og Udførsel af Landbrugsprodukter.	95
	B. Andre Raastoffrembringelser	99
	Skovbruget	99
	Fiskeriet	103

IV. Industrien.	Side
Industriens Udvikling	104
Industriens Omfang	112
Frembringelse af Fortæringsgenstande	115
Beklædningsindustrien	125
Bearbejdelse af Metaller	130
Bearbejdelse af Træ m. m.	133
Bearbejdelse af Ler samt Tilvirkning af Glas	135
Bearbejdelse af Mineralier og kemiske Fabrikker	137
Andre Virksomheder	140
Antallet af Haandværks- og Industrivirksomheder og de derved beskæftigede Arbejdere i 1897.	142
Arbejdslønnen i Industrien	146
V. Handel og Omsætning.	
Handelens Udvikling	149
Omsætningens Størrelse i Nutiden	163
VI. Samfærdselsmidler m. m.	
Handelsflaade og Skibsfart	173
Vandvejene	179
Landeveje	182
Jærnbannerne	183
Post- og Telegrafvæsenet	189
VII. Omsætningsmidler.	
Maal og Vægt	192
Mønt	194
Bankvæsen, Sparekasser m. m.	198
VIII. Forenings- og Forsikringsvæsen, social Lovgiv- ning m. m.	207
IX. Finansforhold.	
Indledende Bemærkninger	216
Statsindtægter	217
Statsudgifter	224
Statens Formue og Gæld	226
Kommunernes Finansforhold	229

RETTELSE.

- S. 20 L. 11 f. o. „Portugal“ læs „Elsass-Lothringen“.
S. 20 L. 12 f. o. „Størst var Overvægten i“ læs „Blandt Lande med
stor Overvægt nævnes“.
S. 54 L. 9 f. n. „mere“ læs „mindre“.
S. 164 L. 7 f. n. „indførte“ læs „udførte“.
-

LETTER

My dear Sir,
I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 11th inst. in relation to the above named matter. I am sorry to hear that you are not satisfied with the result of the investigation. I am, however, unable to do more than I have already done. I am, Sir, very respectfully,
Yours, etc.

I. Indledning.

Landets Hoveddele, Beliggenhed, Størrelse, Inndeling, Forvaltning m. m.

Kongeriget Danmark bestaaer af det egentlige Danmark 696,3 geografiske Kvadratmil¹⁾ (38 340 □ Km.) og den fjærnere Landsdel Færøerne, 24,1 □ Mil (1325 □ Km.), som i Henhold til Grundloven udgør en Del af Kongeriget og er repræsenteret i Rigsdagen. Desuden høre til det danske Monarki: Island 1903 □ Mil (104 785 □ Km.), Kolonierne i Grønland samt endelig de tre vestindiske Øer 5,62 □ Mil (310 □ Km.). Disse Bilande ville kun undtagelsesvis blive medtagne i de her givne statistiske Oplysninger.

Det egentlige Danmark ligger mellem 54° 34' 26" n. Br. (Gjedserodde) og 57° 43' 46" n. Br. (Skagen); det vestligste Punkt er Blaa vandshuk 8° 4' 40" østl. L. f. Grw., det østligste Christiansø 15° 11' 20" østl. L. Landet er overalt omgivet af Havet — Vesterhavet, Skagerak, Kattegat og Østersøen med de disse forbindende Bælter og Sunde — alene med Undtagelse af den Strækning, hvor Nørrejylland er landfast med Sønderjylland; denne Grænse er 12 Mil (ca. 90 Km.) og i lige Linie endda knap 8 Mil (ca. 60 Km.). Derimod er Kystlængden paa Grund af de mange Øer af stor Udstrækning, og udgør ca. 700 Mil.

¹⁾ En dansk Kvadratmil er 10285,7 Td. Ld., en geografisk 9981,9 Td. Ld. Den første er ca. 56,7 □ Kilometer, den sidste ca. 55,1 □ Kilometer.

Landet falder naturlig i to Hoveddele: Øerne og Jylland; Øerne kunne atter deles i den sjællandske Gruppe med Lolland-Falster, den fynske Gruppe, og Bornholm.

Fladeindholdet udgør:

	□ Mil	□ Km.
Sjælland med tilliggende Øer ¹⁾	165,23	9098,0
Den fynske Gruppe.....	62,04	3416,4
Bornholm	10,60	583,4
Øerne	237,87	13097,8
Jylland	458,43	25242,2
Det egentlige Danmark....	696,30	38340,0

saaledes at altsaa Jylland næsten har et dobbelt saa stort Areal som Øerne.

I administrativ Henseende inddeles Landet i 7 Stifter (Sjællands, hvorunder tillige Færøerne, Grønland og de dansk-vest-indiske Øer, Lolland-Falsters, Fyns, Aarhus, Aalborg, Viborg og Ribe Stift) og 18 Amter (foruden Færø Amt), til hvilke Hovedstaden København under en Overpræsident kommer som den 19de Overøvrighedskreds. Stiftsinddelingen har væsentlig kun gejstlig Betydning, selv om Stiftsøvrigheden (Biskop og Stiftamtmand) ogsaa har nogle verdslige Funktioner, og omfatter 73 Provstier, under hvilke et stort Antal Sognekald, Valgmenigheder og danske Menigheder i Udlandet; den falder ikke saaledes sammen med Amtsinddelingen, at de kunne bringes til at dække hinanden.

Amtsinddelingen er den vigtigste administrative Inddeling. Øernes Amter ere: Københavns, Frederiksborg, Holbæk, Sorø, Præstø, Bornholms, Maribo, Svendborg og Odense; Jyllands: Vejle, Aarhus og Randers (det sydøstlige J.), Aalborg, Hjørring og Thisted (det nordlige J.), Viborg, Ringkøbing og Ribe (det sydvestlige J.). Disse ere tillige Amtsraadskredse; dog maa det mærkes, at Københavns A. er delt i Københavns og Roskilde Amtsraadskredse, Odense i Odense og Assens, Aarhus i Aarhus og Skan-

¹⁾ Heraf Lolland-Falster 30,68 □ Mil, 1689,4 □ Km.

derborg, saaledes at hver Amtsraadskreds har sit Amtsraad, medens Amtmanden er fælles. Under Overøvrighedskredsene er der — i forskelligt Antal for hver enkelt — 129 Underdommerembeder, 70 paa Øerne, 59 i Jylland, hvis Indehavere forestaa Underretskredsene (Købstæder, Herreder og Birker, hvoraf flere kunne være samlede under samme Embede). Det sidste Led i Landets Inddeling er de 1099 Sognekommuner, hvoraf hver enkelt bestaaer af et eller flere Sogne; af egentlige Sogne (deri medregnet de 28 Købstadlanddistrikter) findes der i alt ca. 1700. Oldtidens Herredsinddeling har nu kun geografisk Betydning og Middelalderens Lensinddeling kun historisk.

I politisk Henseende er Landet delt i 12 Landstings- og 114 Folketingskredse, hvilke sidste i Almindelighed rette sig efter Amtsgrænserne. Af Landstingets 66 Medlemmer vælges de 54 i Kredsene, 12 udnævnes af Kongen (jfr. Valglov af 12. Juli 1867 og Lov om midlertidig Omfordeling af Folketingsvalgkredsene af 24. Dec. 1894).

En Inddeling af stor praktisk Betydning er den i By og Land. Skelnemærket er her nærmest historisk, idet man til Byer regner Steder med Købstadsrettigheder. Foruden Hovedstaden tæller Landet 67 saadanne Købstæder¹⁾. Desuden regnes i Almindelighed — saaledes ogsaa i Grundloven — de seks Handelspladser (Frederiksberg, Frederiksværk, Marstal, Silkeborg, Løgstør og Nørresundby) med deres købstadlignende Forhold med til Landets Bybefolkning. I den senere Tid er der rundt om i Landet opvokset flere bylignende Pladser, som Odder, Struer osv. Disse burde ved de statistiske Oversigter nærmest henregnes under Byerne, men da de i retslig, politisk og administrativ Henseende behandles som Landsbyer, er det i Reglen ikke muligt i statistiske Oversigter at udsondre dem fra Landdistrikterne. De regnes derfor i det følgende til Landdistrikterne, hvor det modsatte ikke udtrykkelig siges.

Den lovgivende Myndighed udøves af Kongen og Rigsdagen i Forening. Statsforfatningen er fastslaaet ved Grundloven af

¹⁾ Allinge og Sandvig ere regnede for een. Fra $\frac{1}{1}$ 1899 kommer hertil Esbjerg, som ved L. $\frac{19}{3}$ 1898 er bleven Købstad.

5. Juni 1849 ændret ved den reviderede Grundlov af 28. Juli 1866. Rigsdagen bestaaer af to Kamre, Folketinget og Landstinget. Medens Valgretten til det første ikke er afhængig af nogen Census, er der ved Landstingsvalgene sikret de mere bemidlede en større Indflydelse end den øvrige Del af Befolkningen.

I Spidsen for Rigets Forvaltning under Kongen og Statsraadet staa de ansvarlige Ministre, og de enkelte Ministerier ere Administrationens Centralorganer. Ministeriernes Antal er for Tiden 9, nemlig: 1) Udenrigsministeriet, hvorunder Diplomati og Konsulatsvæsen, 2) Indenrigsministeriet med Kommunal- og Fattigvæsen, Næringsvæsen, Indfødsret, Post-, Jærnbane- og Telegrafvæsen, Veje, Havne og Kanaler, Arbejdstilsyn osv., 3) Landbrugsministeriet med Landvæsenssager, Fiskeri, Skov- og Jagtvæsen, Inddæmninger, Sandflugt, Domæner, Redningsvæsen etc., 4) Justitsministeriet med Justits-, Politi-, Fængselsvæsen, Ægteskabssager, umyndiges Midler, Brand- og Strandingsvæsen, Sundhedspleje og Udskrivningsvæsen, offentlige Stiftelser og Len, 5) Krigsministeriet med Forsvarsvæsenet til Lands, 6) Marineministeriet med Søforsvaret og dermed beslægtede Institutioner som Lods-, Fyr- og Vagervæsen, Navigationsvæsen, 7) Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, hvorunder Kirke- og Skolevæsen, Universitet, Teater og Musæer, 8) Finansministeriet med Skatte-, Pensions- og Møntvæsen, Statsgælden, Finanshovedkassen, Statistisk Bureau og den administrative Revision, samt endelig 9) Ministeriet for Island med Sager vedrørende denne Landsdel.

Fra disse udgaa alle Afgørelser til Besørgelse ved de lokale Myndigheder enten til selvstændig Iværksættelse af disse eller til videre Meddelelse til Borgerne.

En stor Del Formaal af mere lokal Natur ere henlagte under Kommunalforvaltningen; som saadanne kunne nævnes Forsørgelsesvæsen, Vejvæsen, det almindelige Skolevæsen, Medicinalvæsen, Politi- og Næringsvæsen, Havne (udenfor Statshavnene) samt forskellige helt stedlige Forhold saasom Brolægning, Belysning, Kloaker, Vandvæsen, Brandvæsen, Kødkontrol osv. Det er Kommunerne selv, som i Henhold til nærmere Lovbestemmelser

under Indenrigsministeriets Tilsyn styre deres egne Anliggender. Man skelner mellem Købstad- og Landkommuner. Indenfor førstnævnte maa atter skelnes mellem Hovedstaden og de øvrige Købstadkommuner, og indenfor de sidstnævnte mellem Amtskommunerne og Sognekommunerne. I København styres de kommunale Anliggender (i Henhold til Lov af 4. Marts 1857 og Lov om Valg af Borgerrepræsentanter af 23. Dec. 1865) af Magistraten med en af Kongen udnævnt Overpræsident, 4 Borgmestre, valgte paa Livstid, og 4 Raadmænd, valgte paa 6 Aar af Borgerrepræsentationen, samt af Borgerrepræsentationen med 36 Medlemmer, valgte ved almindelig Stemmeret med den Begrænsning, at man maa være ansat til Skat efter en aarlig Indtægt af mindst 1000 Kr. I de øvrige Købstæder varetages disse Anliggender af en kongevalgt Borgmester og af Byraadet (jfr. Lov af 26. Maj 1868); ved Valgene hertil er der ligesom ved Landstingsvalgene sikret de højstbeskattede en større Indflydelse end de øvrige Vælgere. Det samme gælder ved Valgene til Sogneraadene i Landkommunerne og Amtsraadet i Amtskommunerne (jfr. Lov om Landkommunernes Styrelse af 6. Juli 1867). Amtsraadets Formand er Amtmanden, medens Sogneraadet selv vælger sin Formand.

Som Landets og Rigets øverste Domstol staaer Højesteret (1 Justitiarius og 12 Assessorer); umiddelbart under denne og med Appel til Højesteret komme Overretterne 1) i København for Østifterne og 2) i Viborg for Jylland; endvidere Kriminal- og Politiretten i København, som er første Instans for alle kriminelle og Politisager i København, medens den københavnske Overret i Egenskab af Hof- og Stadsret er første Instans for Civilsagerne; endelig Sø- og Handelsretten for københavnske Sø- og Handels-sager. Samtlige disse Retter bestaa af en Justitiarius eller Formand med flere eller færre tilforordnede Dommere. Laveste Instans udenfor København ere Underretterne, som beklædes af en Enkeltdommer, der tillige er Politimester og Underøvrighed, samt, udenfor Aarhus, Aalborg, Randers, Odense og Helsingør, desuden Borgmester, Foged og Retsskriver.

Landets Beskaffenhed.

Med Undtagelse af Bornholm, der har samme Natur som den skandinaviske Halvø, hører Danmark til den mellemeuropæiske Slette og er et fuldstændigt Lavland; dette er dog ikke at forstaa paa den Maade, at Landet er et fladt Sletteland, tværtimod er Terrænet stærkt kuperet, og Bakker og Dale afløse hinanden; kun i den vestlige Del af Jylland, paa Hederne, og enkelte Steder paa Øerne findes større flade Plateauer. Paa den anden Side findes heller ikke egentlig samlede Højdedrag; helt uregelmæssige ere Bakkestrøgene lejrede paa Øerne, derimod har man villet finde en mere sammenhængende Kæde i Jylland, der gaaer under Navnet af „den jyske Højderyg“, og som danner Vandskelslinien mellem Øst og Vest; nyere Maalinger have imidlertid bevirket, at man har maattet forlade Teorien om et sammenhængende Højdedrag; Bakkerne findes dog fortrinsvis samlede i Halvøens østlige og mellemste Del. Det højeste Punkt, som findes øst for Hovedvandskellet, er Ejder Bavnehøj 547 Fod (172 M.); flere Punkter i Himmelbjærgseggen naa lidt over 500 Fod. Paa Sjælland er det højeste Punkt Gyldenløves Høj i Sorø Amt 402 Fod (126 M.), paa Fyn Frøbjærg Bavnehøj 418 Fod (131 M.), paa Bornholm Rytterknægten 516 Fod (162 M.) Lolland-Falster ere ubetinget de laveste og fladeste af de større Øer; det højeste Punkt, som findes paa Falster, er kun 139 Fod ($43\frac{1}{2}$ M.), paa Lolland naaer end ikke noget Punkt 100 Fod.

Vandløbene ere smaa paa Grund af Landets ringe Udstrækning og uregelmæssige Højdeforhold; de ere i Virkeligheden kun Bække og Aaer, som have liden Betydning for Skibsfarten, og ikke heller kunne have synderlig megen Vandkraft til Brug for Industrien. Størst Betydning har Gudenaalen, der udspringer et Par Mil nord for Vejle og falder ud i Randers Fjord; den er ca. 19 Mil lang og har en nordlig Retning ligesom Skive Aa, medens de øvrige Aaer i Jylland mest gaa i østlig eller vestlig Retning; af saadanne kunne nævnes Kongeaaen, der paa et større Stykke i Midten af Landet danner Grænsen til Slesvig,

Vardeaa, Skjernaa og Holstebroaa (eller Stora). Paa Sjælland er Suseaa, der falder ud i Næstved Fjord, det betydeligste Vandløb og paa Fyn: Odense Aa, som er ca. 8 Mil lang.

Landet er meget rigt paa Indsøer, og dette er da navnlig Tilfældet med Sjælland og Jylland; men ogsaa om disse gælder det, at de kun ere af ringe Udstrækning; den største Arre Sø, som endog i Forhold til de andre er uforholdsmæssig stor, er kun $\frac{3}{4}$ Kvadratmil. De fleste og største Indsøer findes i det nordlige og vestlige Sjælland (Arre-, Esrom-, Fure-, Tis- og Bavelse Sø) samt i Egnen omkring Himmelbjærget i Jylland (Himmelbjærgsøerne, hvor Mossø er den største, og Skanderborg Sø). Den samlede Søplan opgives nu til ca. 8 □ Mil, men heri er saa ikke medtaget de mindre Søer og Vandløb, som ligge indenfor et Sogns Grænser og ere medtagne i det matrikulerede Areal; af Søplanen ligger ca. 3,7 □ Mil paa Øerne, 4,3 □ Mil i Jylland. Søplanen maa for øvrigt være aftaget ret betydeligt i Størrelse i den nyere Tid, hvilket væsentlig skyldes en Del Inddæmningsforetagender, hvorved betydelige Arealer ere indvundne for Agerbruget. Dette er af saa megen større Betydning, som Søerne kun i ringe Grad tjene produktive Formaal til Nytte; det Fiskeri, der drives i vore Søer, er af ringe Udstrækning.

Hvad de geologiske Forhold angaaer, er Underlaget for de senere Dannelser dels 1) Skrivekridt, dels 2) nyere Kridt og endelig 3) Jordlag, som henhøre til Tertiærdannelserne. 1) Skrivekridt er den ældste Dannelse; det kan iagttages i Møens og Stevns Klint, ved Mariager og Aalborg samt i Thy og paa Mors. Kridtet har en ikke ringe teknisk Anvendelse, saaledes til Cement (Aalborg, Mariager). 2) Det nyere Kridt, som er af omtrent lige saa stor Udstrækning som Skrivekridtet, har forskellige Navne som Faksekalk, Blegekridt, Saltholmskalk og Limsten. Det egner sig fortrinligt til Kalkbrænding, især Faksekalken, som benyttes i stor Udstrækning; nogle Kalkværker anvende Saltholmskalken (Frederiksholm paa Sjælland, Grenaa i Jylland), andre Blegekridtet (Mønsted og Davbjerg i Jylland); Limstenen i Stevns Klint er et udmærket Bygningmateriale. Endelig ere 3) Tertiær- eller Brunkulsperiodens Dannelser

udbredte over hele den Del af Jylland, som ligger Syd for Kridtdannelserne. De vigtigste Bestanddele heri ere Glimmerler og Glimmersand; det første finder udstrakt Anvendelse i Teglstensfabrikationen (Jydepotteindustrien), medens Alunfabrikationen mislykkedes. Brunkul, hvorefter den hele Dannelse fører Navn, er kun fundet forholdsvis faa Steder, og de Forsøg, der ere gjorte paa deraf at udvinde indenlandsk Brændselmateriale, have været ganske mislykkede. — Ovenpaa de nævnte Dannelser ere Kvarterperiodens Jordlag aflejrede, der have en overordentlig stor Betydning for Landets vigtigste Erhverv: Jordbruget. Den vigtigste Dannelse er 1) det stenede Ler („Rullestensleret“ eller Moræneleret), som er en graa eller gulbrun oftest kalkholdig Lerart med en Mængde Sten; det er i Besiddelse af alle Betingelser, baade i Henseende til fysisk Beskaffenhed og kemiske Bestanddele, som kunne stilles til en produktiv Jordbund; det lader sig let bearbejde og yder Planterne gunstige Betingelser. Overfladen er jævn bølgeførmig, paa sine Steder meget flad („Sletten“). Dernæst kan nævnes 2) Diluvialsandet („Rullestenssandet“), der bestaaer af Sand, undertiden med Lag af Grus og Sten. Overfladeforholdene ere forskellige, de kunne frembyde stærkt kuperet Terræn, men kunne ogsaa være mere jævne; især egner Rullestenssandet sig til Skovkultur, for saa vidt Vindforholdene tillade det. Endnu have vi to Dannelser tilbage nemlig 3) lagdelt Ler og 4) Hedesandet. Det lagdelte Ler er fremkommet ved en Slæmningsproces, som bortførte Rullestenslerets Ler; det findes især i Lavninger og finder stor Anvendelse baade i Agerbruget og i Teglværkerne. Hedesandet bestaaer alene af hvidt Kwartssand; det bedækker store Flader, iblandet med bakkeformede Partier af Rullestenssand; det er den mest ufrugtbare af Kvarterdannelserne; kun Lyngen og andre Hedeplanter kunne finde Næring, og yderligere forværres Forholdene, naar der under Sandet findes en humusholdig Sandsten, den saakaldte Ahl, som Planterødderne ikke kunne gennemtrænge. — Ovenpaa alle disse Dannelser er der flere Steder aflejret Nutidsdannelser; mellem dem har Tørven størst Betydning; mere begrænset Udbredelse har Marsken

(Ribe-Eggen), Klitterne (Vestkysten) og det af Havet opskyllede Sand og Grus (f. Eks. Skagens Odde).

Af det her fremstillede vil fremgaa, at Jorden i Danmark i det hele er vel skikket til Ager- og Skovdyrkning, men kun i ringe Grad i sit Skød indeholder Stoffer, som kunne blive Genstand for en egentlig ekstraktiv Industri. Vel danner Bornholm en Undtagelse, men Øens ringe Udstrækning bevirker dog, at heller ikke her en egentlig ekstraktiv Storindustri kan trives. Den største Del af Øen, nemlig den nordlige, nordøstlige og midterste Del, er et Granit Plateau, hvor Stenen mange Steder naaer op til Overfladen; dette har givet Anledning til en forholdsvis betydelig Granitindustri med Afsætning til Ind- og Udland; derimod ere Kulgruberne (Hasle, Sorthat), der tidligere ere blevne udnyttede, nu opgivne paa Grund af Kullenes slette Beskaffenhed; det samme er Tilfældet med Bearbejdelsen af Feldspat-Kvarts Gangene. Paa den anden Side udnyttes i større Mængde den kvartsholdige Kaolin (Porcellænsjord), som renses i Slæmmerierne og derfra udføres; endvidere er der en ret udstrakt Fabrikation af Teglværksprodukter, Fajance, Lervarer (Terrakotta).

Danmarks Klima.

Efter Danmarks Beliggenhed maa Klimaet anses for at være forholdsvis mildt. København har saaledes ifølge Observationer i 110 Aar en Middeltemperatur paa $7\frac{1}{2}^{\circ}$ C., medens mange Stationer, som ligge paa samme Breddegrad, kun have en Temperatur paa $11\frac{1}{2}^{\circ}$. Grunden til vor milde Temperatur maa søges i de overvejende sydlige og vestlige Vinde, som medføre forholdsvis varm Luft fra Atlanterhavet (Golfstrømmen). Som bekendt stiller imidlertid Land og Vand sig meget forskelligt overfor Opvarmning og Afkøling; Følgen heraf er, at Havet om Sommeren bliver langt mindre opvarmet end Landjorden, medens det om Vinteren bliver langt mindre afkølet end denne. Danmarks Beliggenhed faaer derfor betydelig Indflydelse paa dets Klima, idet Landet er omgivet af Vand og har et stort Verdenshav mod Vest, medens dog ogsaa de store Landmasser mod Øst og Syd kunne øve deres Indvirkning. I det store og hele har Danmark et ud-

præget Ø- eller Kystklima, hvis væsentligste Kendetegn ere forholdsvis kølige Somre, men til Gengæld milde Vintre, forholdsvis ringe Forskel mellem Dagens og Nattens Temperatur, samt hyppig skiftende Vindretning og stor Skymængde med rigelig Nedbør. Men naar Kontinentets Indflydelse undertiden faaer Overvægt, vil der ogsaa kunne indtræde streng Kulde om Vinteren, Tørke og Hede om Sommeren, og der kan herske stærke Kampe mellem Hav- og Landvindene, der bringe pludselige Vejrforandringer med blæsende og uroligt Vejr. Ligheden i Temperaturen bestaaer derfor væsentlig i, at Forskellen mellem Vinterens og Sommerens Middelttemperatur ikke er saa stor, som der, hvor et udpræget Fastlandsklima er herskende, men Uligheden fremkommer i Form af bratte Overgange med stor Temperaturveksling fra Dag til Dag, ja fra Time til Time, og en ret betydelig Forskel mellem de enkelte Aars Fysiognomi. Middelttemperaturen for hele Landet er $7,4^{\circ}\text{C.}$, den varmeste Maaned er Juli med $16,1^{\circ}$, den koldeste Januar med $\div 0,1^{\circ}$. Middelttemperaturen for Steder paa samme Breddegrad er f. Eks. for Irlands Vestkyst $9,1$, for Moskva $3,9^{\circ}$; men medens Sommervarmen i Danmark er $15,4$, er den for Irland $13,4$, i Moskva $17,6$, og Vinterens Middelttemperatur er her i Landet $0,2$, paa Irland $5,5$ og i Moskva $\div 9,7^{\circ}\text{C.}$ Det højeste og laveste Punkt, Temperaturen har været paa i de sidste 21 Aar, er $35,7^{\circ}$ (Herning) og $\div 29,6^{\circ}$ (Søndersted ved Holbæk). Antallet af Frost-dage kan for et Aar ansættes til 116 for Indlandet, 90 for Kysterne; der viser sig her den Forskel paa Klimaet inde i Landet og ved Havet, at det i Indlandet mere kommer over mod Fastlandsklima med stærk Varme om Sommeren og streng Kulde om Vinteren, end Tilfældet er ved Kysten, selv om dog Indlandsstationerne her i Landet paa alle Aarstider have en lavere samlet Middelttemperatur end Kyststationerne.

Nedbøren opgøres til 614 Mm. om Aaret; i saa Henseende er der stor Forskel indenfor de enkelte Dele af Landet. Vestjylland faaer mest Regn, Sjælland faaer blandt de større Øer mindst; langt mindre Regnmængde har dog Bornholm og navnlig Anholt. Fra Aar til Aar kan der være stor Forskel i Nedbørens Mængde og ligeledes fra Maaned til Maaned, størst Regnmængde

har September, mindst April, ligesom den største Nedbør i det hele falder paa Eftersommeren, den mindste paa Foraaret. Antallet af Nedbørsdage er 156 aarlig (Vinter 40, Foraar 34, Sommer 37, Efteraar 45); Sne falder 34 Dage om Aaret, Taage optræder gennemsnitlig 94 Dage; optæller man, hvor mange Tordenvejr der i det hele taget forekommer i Danmark, faaer man 133 om Aaret, men disse ere for en stor Del lokale, saaledes at der paa hver meteorologisk Station kommer omtrent en halv Snes om Aaret.

Hvad Vindforholdene angaaer, hersker om Vinter og Efteraar overvejende vestlige og sydlige Vinde, medens de om Sommeren ere aldeles fremherskende vestlige. Om Foraaret er Vinden mere variabel, selv om ogsaa da Vest og Sydvest er hyppigst; men østlige Vinde ere mere almindelige paa denne Aarstid end ellers („Paaskeøsten“). De Vinde, der blæse med størst Kulingsgrad, ere de fra Nord og Nordvest. Antallet af Storme, der hemsøge Landet, opgives til gsntl. 35 om Aaret, hvoraf de 23 om Efteraar og Vinter; den almindelige Varighed er 1 à 2 Døgn.

II. Befolkningen.

Folketallet.

Statistiske Data vedrørende Befolkningen indsamles nu — og gennem lange Tider — med stor Nøjagtighed. De Kilder, hvoraf vi her i Landet øse vort Stof til Kundskab om Landets Befolkningsforhold, ere navnlig de med bestemte Mellemrum afholdte Tællinger og de aarlige Opgivelser om Vielser, Fødsler og Dødsfald, foruden Udvandringsstatistikken.

Den første Folketælling afholdtes her i Landet i 1769, men baade denne og den næste i 1787 ere mindre paalidelige; i indeværende Aarhundrede er Befolkningen bleven talt 1801, 1834, 1840, derefter hvert 5te Aar indtil 1860 inkl., hvorefter Tællin-

gerne have fundet Sted 1870, 1880 og 1890; desuden foretages der rundt om i Landet ofte lokale kommunale Tællinger, saaledes Folketællingen i 1895 i København og Nabokommuner. I øvrigt er det ved Kirkebøgernes Fortegnelser over fødte og døde muligt at fremstille et nogenlunde paalideligt Tal allerede fra Aaret 1735, for hvilket Befolkningen er bleven opgjort til 788 000; i 1801 var Tallet 929 000, i 1890 2 172 000. For 1895 er Folketallet beregnet til $2\frac{1}{4}$ Mill.

Folketællingerne afholdes nu her i Landet den 1. Februar som det Tidspunkt, paa hvilket Befolkningen maa antages at være mest i Ro; i andre europæiske Lande er Tællingsdagen sædvanlig i Begyndelsen eller i Slutningen af December. Det er den faktiske $\circ$: den paa Tællingsdagen tilstedeværende Befolkning, man tæller, medens man dog ogsaa kan fremskaffe den hjemme-hørende Befolkning $\circ$: den faktiske med Tillæg af de midlertidig fraværende og Fradrag af de midlertidig nærværende. De Spørgsmaal, der ønskes besvarede paa Folketællingslisterne, ere i Tidens Løb blevne flere og flere; ved Folketællingen i 1890 forlangtes opgivet: Personens Navn, Køn, Alder (fyldte Aldersaar), ægteskabelige Stilling, Stilling i Familien (Husfader, -moder, Tyende osv.), Erhverv og Erhvervssted, Religionsbeken-delse, Fødested, Abnormitet (Døve, Blinde, Døvstumme, Idioter og Sindssyge); i København har der derhos været rettet specielle Spørgsmaal, saaledes om Beboelsesforhold, om hvorvidt de gifte Personer levede i 1ste, 2det, 3dje Ægteskab osv. og endelig om Huslejeforhold. Det er Øvrigheden, der paaser, at Listerne blive udfyldte, i Byerne Byraadene, paa Landet Sogneraadene; i Køben-havn paahviler Listernes Udfyldning Husværterne, hvorefter Listerne indsamles af Rodemestrene.

Ved forskellige Tællinger i dette Aarhundrede var Befolk-ningens Fordeling paa de enkelte Landsdele, som omstaaende Tabel (Side 13) angiver. — Ved Opgivelserne for Danmark er det for alle Tællinger Befolkningen paa det samme Territorium, der er opgivet, idet der er taget Hensyn til de ved Grænse-reguleringen i 1864 foretagne Forandringer m. H. t. Ærø og Enclaverne i Jylland.

	1801	1840	1860	1880	1890
København med Nabokommuner ¹⁾	101 000	123 000	168 000	273 000	376 000
Øvrige Købstæder og de 5 Handelspladser	93 000	144 000	214 000	291 000	362 000
Samlet Bybefolkning..	194 000	267 000	382 000	564 000	738 000
Landbefolkn. paa Øerne	346 000	538 000	623 000	682 000	679 000
— i Jylland	389 000	484 000	603 000	723 000	755 000
Samlet Landbefolkning	735 000	1 022 000	1 226 000	1 405 000	1 434 000
Det egentlige Danmark.....	929 000	1 289 000	1 608 000	1 969 000	2 172 000
Færøerne	5 300	7 300	8 900	11 200	13 000
Island	47 200	57 100	67 000	72 400	71 000
Grønland	5 900	8 100	9 900	10 000	10 500
De dansk-vestindiske Øer	40 200	41 000	38 200	33 800	32 800
Det danske Monarki:	1 027 600	1 402 500	1 732 000	2 096 400	2 299 300

Om de gennemsnitlige aarlige Tilvækster for de forskellige Hoveddele af Landet samt for hele Landet give nedenstaaende Tal Oplysning, hvor Tilvæksten er udregnet for hver 1000 af Befolkningen:

	København og Nabokommuner	Den øvrige Bybefolkning	Landbefolkningen	Hele Befolkningen
1801—40	5	11	8	8
1840—60	16	20	9	11
1860—80	25	15	7	10
1880—90	33	22	2	10
1890—95 ²⁾	16	17	3	8

Det er saaledes en stærk Tilvækst, der har fundet Sted i hele Aarhundredet.

I Hovedtabellen er i øvrigt som Bybefolkning opført Hovedstaden med Nabokommuner (Sundbyerne og St. Steffens Sogn samt Handelspladsen Frederiksberg), 5 andre Handelspladser og 67 Provinskøbstæder; imidlertid har der efterhaanden, som ovenfor omtalt, rundt om i

¹⁾ Ved Tællingen $1\frac{1}{2}$ 1895 talte København 334 000 Indb. og København med Forstæder 408 000, heraf Frederiksberg 56 000.

²⁾ De sidste Tal ere kun kalkulatoriske.

Landet rejst sig flere bylignende Pladser, som man rettelig burde medtage som Bybefolkning. Dette er f. Eks. Tilfældet med Dragør, Lyngby, Faxe, Odder, Herning, Struer og Esbjerg (1890: 4 111, 1896: 12 352 Indb.), hvoraf Esbjerg altsaa nu ved fremtidige Tællinger vil blive opført som Købstad. Det samlede Indbyggerantal i de vigtigste af saadanne Kommuner var i 1890 c. 25 000, saa at Befolkningen i de egentlige Landdistrikter var 1 409 000, i Byerne 763 000 (o: 35 pCt. af Befolkningen).

Holder man sig alene til Befolkningen i København med Forstæder, Provinskøbstæderne og Handelspladserne, vil man finde, at Bybefolkningen i 1890 var c. 34 pCt., men i 1801 kun 21 pCt. Endnu i 1840 udgjorde Bybefolkningen kun 21 pCt. af den samlede Befolkning, 1860: 24 pCt., 1880: 29 pCt. Der har saaledes — ikke mindst i det sidste Tiaar — fundet en stærk Forskydning Sted, hvorved Byerne ere komne til at udgøre en forholdsvis større Del af Landets hele Folkemængde. Af Øernes samlede Befolkning udgjorde Bybefolkningen 45 pCt. (heraf København med Forstæder 31), af Jyllands 20 pCt. Den største Bybefolkning i noget Amt — bortset fra Københavns, hvorunder Frederiksberg o. s. v. — fandtes paa Bornholm (hvor Købstæderne dog for en stor Del have et landsbyagtigt Præg) nemlig 41 pCt., den mindste i Ringkøbing Amt 9 pCt. Paa Øerne havde Holbæk Amt den mindste Bybefolkning — 10 pCt. —, i Jylland havde Aarhus Amt den største 36 pCt. — Af samtlige 73 Byer¹⁾ var der i 1890 1 med over 100 000, 7 mellem 10 og 40 000, 42 mellem 2 og 10 000 og 23 med under 2000 Indb. I 1860 var der kun 4 over 10 000; før den Tid var Hovedstaden den eneste.

De smaa og middelstore Byer have tabt mere og mere i forholdsvis Betydning, medens de større, og da navnlig København, gøre sig stedse stærkere gældende indenfor Bybefolkningen. De 7 Byer, der i 1890 foruden Hovedstaden talte mindst 10 000 Indb., vare: Aarhus 33 300 (1895: 36 500), Odense 30 300 (1896: 35 400), Aalborg 19 500 (1896: 25 000), Horsens 17 300 (1896: 18 700), Randers 16 600 (1896: 18 000),

¹⁾ Frederiksberg er regnet til København.

Helsingør 11 100 (1895: 11 400) og Fredericia 10 000. Landsognene havde gennemsnitlig hver c. 850 Indbyggere.

En Sammenligning mellem Danmark og Udlandet med Hensyn til Fordelingen mellem By og Land lader sig ikke foretage med Nøjagtighed, da Begrebet „By“ har en højst forskellig Betydning i de enkelte Lande; nogle gøre ogsaa Adskillelsen efter større og mindre Kommuner i Stedet for mellem By og Land. Derimod frembyder det Interesse at se, hvilken Procentandel Hovedstæderne udgøre af de forskellige Landes Folkemængde. Her i Landet talte København alene 14 pCt. og medregnes Forstæderne 17 pCt. af Befolkningen. Kun London udgør en større Procentdel nemlig 19 pCt. af Befolkningen i England-Wales, og Sammenligningen halter endda, for saa vidt som London kan opfattes som Hovedstad i hele det britiske Rige med dets store Kolonier og Besiddelser; nærmest efter os kommer Holland, hvor Hovedstaden talte 9 pCt., Belgien 8, Norge 7, Frankrig 6 og Sverrig 5 pCt.

Befolkningens Tæthed.

Ved Folketællingen 1890 var Befolkningstætheden her i Landet:

	pr. ☐ Mil	pr. ☐ Kilom.
Øerne med København og Nabokomm. . .	5172	94
Øerne uden København og Nabokomm. .	3600	66
Jylland.....	2055	37
Danmark....	3120	57

Heraf vil det ses, at Befolkningstætheden i Jylland, og det endda naar Hovedstaden lades ude af Betragtning, ikke er stort mere end halv saa stor som for Øerne. I øvrigt er der selvfølgelig en ikke ringe Forskel mellem de enkelte Landsdele med Hensyn til Tætheden. I Særdeleshed spiller Bybefolkningens relative Størrelse med ind i dette Forhold, og hidfører en stor Befolknings-tæthed for de Steder, hvor der findes mange Byer. Indenfor Øerne staar den fynske Gruppe med den største Tæthed (75 pr. ☐ Km.), den naaer endda ikke saa lidt op over Sjælland, naar man bortser fra København og Nabokomm.; her var nemlig 63, paa Bornholm 66 og paa Lolland-Falster 60 pr. ☐ Km. I Jylland er Forskellen mellem de forskellige Dele endnu større, en

naturlig Følge af de store Afvigelser i Frugtbarhedsforholdene. I det sydøstlige Jylland (Vejle, Aarhus og Randers Amter) var der 52, i det nordlige (Aalborg, Hjørring og Thisted Amter) 38 og i det sydvestlige (Viborg, Ringkøbing og Ribe Amter) 26 Mennesker pr. □ Km. Det daarligst befolkede af Øernes Amter er Holbæk A. (56), det bedst befolkede af Jyllands: Aarhus (63), som er det eneste Amt i denne Landsdel, der naaer højere end det daarligst befolkede af Øernes Amter. Benyttes Hartkornet (hvorom nedenfor) som Sammenligningsgrundlag m. H. t. Befolknings-tætheden, ses det, at Tætheden gennemgaaende er størst i de mindre frugtbare, oprindelig lavt boniterede Egne; saaledes staa alle Jyllands Dele højere end Øerne — alene bortset fra Bornholm; men i øvrigt virke saa mange Forhold forstyrrende ind her — og da navnlig de i Tidernes Løb fremkomne store Uligheder i Hartkornet —, at Sammenligningen ikke frembyder stor Interesse.

Befolkningstætheden i et Land spiller en overordentlig Rolle for Landets hele økonomiske Situation. En stærk gennemført Arbejdsdeling, en blomstrende Industri kræver saaledes i Almindelighed som Betingelse en tæt Befolkning, ligesom denne er af stor Betydning for Kulturforhold og lgnd. Det vil derfor ogsaa frembyde Interesse at lære den Stilling at kende, som Danmark i dette Forhold indtager i Sammenligning med andre Lande i Europa. — Antallet af Mennesker pr. □ Km. var i Tiden omkring 1890:

Sachsen	233	Schweitz	71
Belgien	206	Danmark	57
Holland.....	139	Ungarn.....	54
Storbrit. og Irl..	122	Portugal.....	51
Italien	96	Spanien	35
Tyskland	92	Rusland	18
Preussen.....	86	Sverrig	12
Østerrig	80	Finland.....	7
Frankrig	71	Norge	6

Danmark kommer omtrent midt i Rækken blandt de europæiske Lande; i Sammenligning med de store Kulturstater i Vest- og Mellemeuropa har Danmark kun en ringe Tæthed, men paa den

anden Side staaer ikke alene det nordlige og det østlige Europa med de store, uopdyrkede Strækninger langt under os, men ogsaa Balkan-Staterne og det sydlige Europa ere Danmark underlegne. — I de nordamerikanske Fristater var Befolkningsstætheden i 1890 c. 8 pr. □ Km.

Befolkningens Fordeling efter Alder.

Befolkningens Fordeling i Aldersklasser har en stor Betydning for Landets produktive Evne, for saa vidt som det, at der findes mange i de egentlige produktive Aldere (særlig vel 20—60 Aar) muliggør en stærk Udvikling af Produktionen. Dog er den Omstændighed, at der findes forholdsvis mange i de yngre og ældre Aldersklasser, ikke i og for sig noget ugunstigt Tegn; er der saaledes mange i de yngre Aar, kan dette tyde paa, at Samfundet er i en stærk Udvikling, eller paa at Børnedødeligheden er lav, hvilket sidste er et Moment af stor Vigtighed ved Bedømmelsen af det Civilisationstrin, hvorpaa Landet befinder sig, og er der mange i de ældre, hidrører dette ofte fra gunstige Dødelighedsforhold, og da navnlig fra, at Arbejderne, der udgøre Befolkningens brede Lag, leve længe. Der lader sig derfor ikke ubetinget opstille nogen Regel for, hvilken Aldersfordeling der er den heldigste.

I Almindelighed regner man Alderen til 15 Aar „den egentlige Barnealder“ som uproduktiv, Alderen fra 15—20 „Faguddannelsesstiden“ for halvproduktiv, Alderen 20—60 som den produktive Alder og atter Alderen paa 60 Aar og derover som halvproduktiv. I 1890 var over $\frac{1}{3}$ (35 pCt.) i Alderen 0—15 Aar, $\frac{1}{11}$ (9 pCt.) mellem 15 og 20 og $\frac{1}{10}$ (10 pCt.) over 60 Aar; i den egentlig produktive Alder var omtrent Halvdelen (46 pCt.), deraf 28 pCt. fra 20—40 og 18 pCt. fra 40—60 Aar.

I Sammenligning med tidligere Tællinger er Procentantallet for Aldersklassen 20—40 Aar stadig gaaet nedad, og den Tilvækst, der som Følge deraf maatte finde Sted for de andre, er især kommet den yngste og den ældste Aldersklasse til Gode.

Grunden til Forskydningen i Aldersfordelingen kan dels søges i Udvandringen, som navnlig i Tiaaret 1880—90 borttog en stor Del Mennesker i den kraftige Alder, dels i Børnedødelighedens Aftagen og den længere Levetid.

Med Hensyn til Aldersfordelingen er der ikke ringe Forskel mellem By og Land, hvilket nedenstaaende Tabel for 1890 viser:

Af 1000 vare:	København (uden Nabokomm.)	Købstæderne	Landdistrikterne og Handelspladserne
Under 15 Aar	307	353	356
15—20 -	76	90	92
20—60 -	542	468	441
60 Aar og derover	75	89	111
I alt	1000	1000	1000

Der har ogsaa været store Forskelligheder i den procentvise Aldersfordeling fra Tælling til Tælling for Landets forskellige Hoveddele; men det har dog stadig vist sig, at den egentlig produktive Alder ved hver Tælling har været stærkere repræsenteret i København end i Købstæderne, og i disse igen stærkere end i Landdistrikterne. For de andre Aldersklasser gælder den omvendte Bevægelse, og særlig stærkt udpræget er den for Befolkningen over 60 Aar. Bortset fra den Indflydelse, Forskellen i Fødsels- og Dødelighedsforhold kan udøve, maa Grunden til denne Forskel særlig søges i den Tiltrækning, Byerne — og da først og fremmest Hovedstaden — have øvet paa Personerne i den arbejdsdygtige Alder, ligesom ogsaa Byerne tjene som midlertidigt Opholdssted for studerende, Soldater osv. — Af Befolkningen i Danmark var 1890 334 Mænd og 657 Kvinder over 90 Aar (hvoraf 3 Mænd og 2 Kvinder over 100 Aar).

En Sammenligning af Aldersfordelingen mellem de enkelte Lande viser, at der er store Forskelligheder mellem disse indbyrdes; dog viser der sig temmelig god Overensstemmelse mellem Danmark, Sverrig, Norge, England og Tyskland; derimod fandtes der i Frankrig med den ringe Fødselshyppighed og langsommere Befolkningsforøgelse forholdsvis mange i Alderen 40—60 Aar og navnlig over 60 Aar, men kun faa under 20 Aar (35 pCt.).

Befolkningens Fordeling efter Køn.

Af Danmarks 2 172 000 Mennesker i 1890 hørte 1 059 000 til Mandkøn, 1 113 000 til Kvindkøn, saa at der var 54 000 flere Kvinder end Mænd; af 1000 Mennesker er 488 Mænd og 512 Kvinder. Gennem hele Aarhundredet har Kvindernes Antal været størst, men Overvægten er dog bleven stadig større (undtagen i Perioden 1840—60, hvor Kvindekønnets Overvægt var noget mindre); saaledes var af 1000 Indb. i 1801: 504, i 1840: 506, i 1860: 504 og i 1880: 509 Kvinder. Grunden til Kvindernes Overvægt kan ikke søges i Fødselsforholdene, idet der tværtimod fødes flere Drengene end Piger (af 1000 er 487 Piger, 513 Drengene), men skyldes Dødeligheden, som er noget større blandt Mænd end blandt Kvinder, Udvandringen, som har borttaget langt flere Mænd end Kvinder (1880—90 alene c. 16 000), og endelig Indvandringen, som tilfører Landet flere Kvinder end Mænd; der findes ikke nogen Indvandringsstatistik for Danmark, men den Omstændighed, at der i 1890 fandtes 8 500 flere Kvinder, som var fødte i Udlandet, end i 1880, viser, at der maa have fundet en betydelig Indvandring af Kvinder Sted; særlig har Indvandringen af svenske Tjenestetyende spillet en Rolle. De 54 000, som udgøre Kvindernes Overskud over Mændene, falde næsten udelukkende paa Byerne. I Landdistrikterne var Overskudet kun 8 000, i København med Forstæder 31 000, i de øvrige Byer 15 000. Af 1000 Indb. i København og Forstæder var 1890: 459 Mænd, i de øvrige Byer 479 og paa Landet 497. Ogsaa her er det dels Dødelighedsforholdene — hvor navnlig i Hovedstaden Mændenes Dødelighed i Forhold til Kvindernes er større end i det øvrige Land — dels Vandringsforholdene, som føre til den store Forskellighed, der især er traadt frem siden 1860.

Som foran omtalt fødes der flere Drengene end Piger, men i de første 5 Leveaar er Dødeligheden blandt Drengene større end blandt Piger, og Drengenes Overskud formindskes derfor meget stærkt, saa at der omtrent bliver Ligevægt mellem Kønnene. Efter Folketællingen i 1890 var af 1000 i 15—20 Aars Alderen

499 Kvinder. I de nærmest følgende Aldersklasser er Dødeligheden i det hele og store nogenlunde ens blandt de to Køn, men Vandringerne forrykke Ligevægtsforholdet, saa at der er et ikke lille Overskud af Kvinder. I 35—40 Aars Alderen er saaledes af 1000 Indb. 515 Kvinder, 485 Mænd. Fra nu af tiltager Forskellen (under Svingninger) dels ved Vandringer og dels ved en større Dødelighed blandt Mænd. Ved 65—70 Aars Alderen er af 1000 Personer 532 Kvinder og ved 85—90 endog 623.

Forøvrigt er Kvindekønnets Overvægt i Antal ikke noget for Danmark særegent; det samme Forhold genfindes i alle Europas Stater undtagen Portugal, Italien, Grækenland og Balkanstaterne. Størst var Overvægten i Portugal med 520 Kvinder pr. 1000 Indb.; i Norge og Sverrig, hvor ogsaa Udvandringen har været stor, var der henholdsvis 522 og 516 Kvinder af 1000, i Grækenland var der kun 476, endog mindre end i de Forenede Stater med 488 Kvinder af 1000 Mennesker.

Familie- og ægteskabelige Forhold.

Af Familier, d. v. s. Husstande, fandtes der ved Folketællingen 1890 her i Landet 473 345. Ved at dividere dette Tal ind i Folketallet faaer man, at der i Gennemsnit kommer 4,6 Personer paa en Husstand. Det gennemsnitlige Antal Personer pr. Husstand har været i stadig Nedgang; i 1840 — første Gang Oplysning herom fremskaffedes — var Antallet 5,0. Grunden til Nedgangen er dels at søge i et mindre Tyendehold paa Landet, dels i den Omstændighed, at Byerne, hvor Persontallet pr. Husstand er mindst, ere komne til at udgøre en større Del af hele Landets Befolkning; ved sidste Folketælling fandtes der i København $4\frac{1}{7}$, i Provinsløbstæderne $4\frac{2}{5}$ og i Landdistrikterne $4\frac{3}{4}$ Personer pr. Husstand.

Imidlertid maa det ikke glemmes, at der i Byerne, og da navnlig i Hovedstaden, findes et stort Antal „Logerende“, som egentlig burde fradrages, naar Talen er om det gsntl. Antal Personer pr. Husstand, ligesom ogsaa de store Fælleshusholdninger — milde Stiftelser, Fattiganstalter, militære Etablissementer —

der kun blive opførte som een Husholdning, bevirke, at Tallene ikke blive korrekte; i 1890 fandtes der 1326 offentlige Anstalter med 36 500 Personer; fradrages disse, faaer man i Gennemsnit c. $4\frac{1}{2}$ Person pr. Familie. I Sammenligning med andre europæiske Lande staaer Danmark omtrent midt i Rækken; i England, Norge og Tyskland er Antallet 4,7, i Sverrig 3,9, i Frankrig kun 3,6.

Nedenstaaende Talrækker give Oplysning om Befolkningens Fordeling efter ægteskabelig Stilling her i Landet 1890 for hver 1000 af de to Køn:

	Ugifte	Gifte	Enkemænd og Enker	Separerede og Fraskilte
Mænd.....	608	353	37	2
Kvinder ...	579	336	82	3
Tilsammen	593	344	60	3

Det er saaledes noget over en Tredjedel af hele Befolkningen (373 800 Mænd og 374 500 Kvinder), som efter Folketællingen 1890 lever i Ægteskab. Man skulde have ventet, at Antallet af gifte Mænd og gifte Kvinder var lige stort, men den Omstændighed, at en Del Søfolk o. dsl. ere borte fra Hjemmet, naar Folketællingen foregaaer, forklarer let den lille Uoverensstemmelse, der er til Stede. Udenfor Ægteskab ere henimod de to Tredjedele af Befolkningen; disse kan man atter dele i dem, som ikke have været gifte (c. $\frac{3}{5}$ af hele Folketallet), samt i saadanne, hvis Ægteskab er blevet opløst enten ved Døden eller ved Adskillelse (c. $\frac{1}{16}$). Tabellen viser en stor Forskel i den forholdsvis Fordeling for de to Køns Vedkommende. Saaledes lever en forholdsvis mindre Del af Kvinderne end af Mændene i Ægteskab, men dette maa jo nødvendigvis være Tilfældet paa Grund af Kvindernes større Antal i det hele; endvidere talte Kvindekønnet forholdsvis færrest, som ikke havde været gifte, medens der omvendt fandtes over dobbelt saa mange Enker som Enkemænd (90 900 mod 39 500). Med Hensyn til det sidste Punkt maa det erindres, dels at et langt større Antal Ægteskaber opløses ved Mandens end ved Konens Død, dels at Enkemænd hyppigere end Enker gifte

sig igen, og da i omtrent 4 Tilfælde af 5 med Kvinder, der ikke tidligere have været gifte; af de i 1880—94 viede Mænd indtraadte 11 pCt. i nyt Ægteskab, af Kvinderne kun $5\frac{1}{2}$ pCt.

Fæstes Opmærksomheden paa den voksne Befolkning alene, d. v. s. paa den, som er 20 Aar og derover, faaes i 1890 følgende Resultat for 1000 af hvert Køn her i Landet:

	Mænd	Kvinder
Ugifte	282	271
Gifte.....	646	582
Enkemænd og Enker.....	68	142
Separerede og Fraskilte.....	4	5

Af samtlige voksne Individer levede lidt over $\frac{3}{5}$ i Ægteskab, medens c. $\frac{3}{10}$ af Befolkningen ikke havde været gift. — Hvad de enkelte Landsdele angaaer, lever der i Byerne, og da særlig i København, langt flere enlige Personer end paa Landet; dette skyldes sandsynligvis, dels at Byerne øve en særlig stor Tiltrækning paa de enlige Personer, dels at Forholdene paa Landet, navnlig indenfor Landbruget, hvor Husmoderens Virksomhed er af stor Betydning, gøre Trangen til et Familieliv føleligt.

Forholdene med Hensyn til ægteskabelig Stilling frembyde ikke store Forskelligheder indenfor de enkelte Lande, selv om selvfølgelig det ulige Forhold, hvori de yngste Aldersklasser forekomme i de forskellige Lande, maa bevirke nogen Uoverensstemmelse, f. Eks. at Frankrig med sit forholdsvis ringe Antal Mennesker i Aldersklasserne under 20 Aar tæller fhv. mange gifte. De gifte her hjemme udgøre en noget større Del af Befolkningen end i de fleste europæiske Lande; flere end Danmark have, foruden nogle syd-europæiske Lande, Ungarn, Frankrig og Sachsen; men for øvrigt ere Forholdene hos os og hos vore Naboer temmelig ensartede.

Ved at dividere Antallet af Vielser med Landets samlede Befolkning, faaes en Kvotient, der almindeligvis kaldes Vielses-hyppigheden; paa tilsvarende Maade faaes Fødselshyppigheden og Dødeligheden. Mere oplysende Tal faaer man dog ved, i Stedet for at sammenstille Antallet af Vielser, Fødsler og Dødsfald med hele Befolkningen, at benytte den giftefærdige

Befolkning som Divisor overfor Vielserne, den fødedygtige Kvindebefolkning overfor Fødslerne, medens man med Hensyn til Dødsfaldene konstruerer en „Dødelighed“ for hver Aldersklasse. I det følgende ville begge Fremgangsmaader blive benyttede.

Det gennemsnitlige Antal Vielser var i Femaaret 1890—94: 15 276 om Aaret (41,8 om Dagen); dette vil sige det samme som, at der aarlig vies omtrent $1\frac{1}{2}$ Procent af Befolkningen; i 1860—69 var det netop 1,5, derefter steg det i 1875—84 til 1,56 og var i det sidste Tiaar 1,4 pCt., i 1895 var Vielsernes Antal 16 100, i 1896: 16 800. En Sammenligning med andre Lande viser, at det aarlige Antal viede pr. 1000 ugifte, Enkemænd eller Enker og fraskilte over 15 Aar, var i Tyskland og England 53, Danmark 52, Finland 49, Holland 49, Frankrig 46, Belgien 42, Sverrig 38.

Den gennemsnitlige Alder ved Vielsen er stadig gaaet ned og var i Femaaret 1890—94 30,0 Aar for Mændene, 26,8 for Kvinderne, medens den i 1855—59 var 31,6 Aar for Mænd, 28,6 for Kvinder. Medens derhos i 1855—59 kun c. Halvdelen af de viede Mænd var under 30 Aar, er dette nu Tilfældet med c. $\frac{2}{3}$, for Kvinderne var det henholdsvis $\frac{2}{3}$ og $\frac{3}{4}$. Ogsaa i de andre europæiske Lande er Brudgommens Gennemsnitsalder overalt 25 — 30 Aar, dog i Reglen noget under Danmarks; i Sverrig og Norge er den dog lidt højere; det samme Forhold genfindes for Brudene, saaledes at altsaa Ægteskab indgaaes i en noget senere Alder i de skandinaviske Lande. — Indenfor Danmark kan det nævnes, at man i det hele gifter sig noget tidligere paa Landet end i Byerne, ligesom der ogsaa paa Landet ere flere ældre Mænd, som gifte sig.

Over $\frac{4}{5}$ (86 pCt.) af Ægteskaberne indgaaes mellem Ungkarle og Piger, og dette Tal har været i en jævn Fremgang siden Midten af Aarhundredet. Det forholdsvise Antal af Enkemænd og Enker, som gifte sig igen, har i Danmark været i stadig Aftagen; noget bidrager hertil den formindskede Dødelighed og den deraf følgende længere Varighed af Ægteskaberne. (7 p. m. af de viede Mænd og $1\frac{1}{2}$ p. m. af de viede Kvinder gifte sig 3die eller 4de Gang).

De absolut set fleste Ægteskaber stiftedes af Mænd i 25—30 Aars Alderen og af Kvinder i 20—25; men i Sammenligning med den udenfor Ægteskab levende Befolkning spiller dog 30—35 Aars Alderen en større Rolle. Betragter man de femaarige Aldersklasser for hvert Køn (20—25 Aar o. s. v.), viser det sig, at c. 33 pCt. af Vielserne fandt Sted mellem Mænd og Kvinder i samme femaarige Aldersklasse, i 52 pCt. var Manden i en højere Aldersklasse end Konen, i 15 pCt. i en lavere. Vielserne i Foraars- og Efteraarsmaanederne ere omtrent dobbelt saa hyppige som i Sommer- og Vintermaanederne; særlig November og Maj ere Vielsesmaanederne; November har omtrent 4 Gange, Maj 3 Gange saa mange Vielser som Høstmaaneden August og Vintermaaneden Januar. Det er aabenbart, at det er Skiftetider og Flyttedage, som ere stærkt medbestemmende i dette Forhold; i Hovedstaden er Forskellen ikke saa udpræget mellem de forskellige Maaneder, hvilket hænger sammen med, at saavel Skifte- som Flyttedagstider have tabt en stor Del af deres Betydning for den Del af Befolkningen, som tæller mest til. — Antallet af Skilsmisser i Danmark var i 1896: 316.

Af Mænd over 60 Aar havde her i Landet i 1890 6 pCt., af Kvinder 10 pCt. aldrig været gifte, hvoraf forholdsvis de fleste fandtes i Byerne og navnlig i København.

Fødselsforhold.

Oplysning om Fødsler kan i de fleste civiliserede Lande skaffes tilveje langt tilbage i Tiden, dels gennem Kirkebøger, dels gennem Civilstandsregistre, og i det hele taget er Fødselsstatistikken saavel som Dødelighedsstatistikken de Omraader, hvor man har de paalideligste Opgivelser paa Grund af den Anmeldelsespligt, der gennem lange Tider har paahvilet Landets Borgere. Af de her i Landet fødte er c. $2\frac{1}{2}$ pCt. dødfødte, om disse skal der blive talt nedenfor. Af levende fødte Børn kom 1890—94 aarlig gennemsnitlig 67 322 til Verden, eller 184 om Dagen, i 1895: 68 900, i 1896: 70 300. Af samtlige fødte ere henved 3 pCt. Tvillinger eller Trillinger. Antallet af Fødsler maa saaledes være lidt mindre end af fødte.

Fødselsprocenten her i Landet (uden Hensyn til Dødfødsler) var i Femaaret 1890—94 noget over 3 pCt. (3,3 for København og Købst., henad 3 for Landdistr.); kun aldeles undtagelsesvis har den i det 19. Aarhundrede været under 3 eller over $3\frac{1}{2}$ pCt., og det samme gælder tidligere Tider, saa langt man kan gaa tilbage. Svingninger op og ned kunne som en Bølgebevægelse genfindes gennem de følgende Generationer. I Femaaret 1890—94 var Antallet af Fødsler absolut set lavere end i 1885—89, trods den større Befolkning i det sidste Tidsrum. Danmark indtager sammen med dets Nabolande og Storbritannien en Mellemstilling m. H. t. Fødselshyppigheden. Derimod er denne meget lav i Frankrig og i nogle af de nordamerikanske Fristater, hvor den i visse Egne synker ned til $1\frac{1}{2}$ pCt. I Rusland er den til Gengæld meget høj, enkelte Steder skal den endog være 5—6 pCt. For Menneskeslægten som Helhed tør man maaske sætte Fødselshyppigheden til noget over 4 pCt. Naar det i Almindelighed gøres gældende, at der bestaaer en vis Aarsagssammenhæng mellem Fødselshyppigheden og et Folks hele økonomiske Stilling, saaledes at en Forbedring i denne skulde medføre en Forøgelse, medens daarlige Tider bragte Nedgang, vil dette ganske vist ofte slaa til, men ogsaa andre Forhold kunne øve deres Indflydelse, saasom Befolkningens Sorgløshed, Ægteskabshyppigheden, Krige.

Et Udtryk for Frugtbarheden indenfor Ægteskabet faaes ved at sammenstille Antallet af ægtefødte Børn (eller helst Antallet af Kvinder, som fødte ægte Børn) med det samlede Antal gifte Kvinder i den Alder, hvor der kan være Tale om Fødsler, f. Eks. indtil 45 Aar. I Danmark kom der paa hver 100 gifte Kvinder i denne Alder 1885—94 c. 28 Børn. I Frankrig er det kun 20. Derimod er det i forskellige andre Lande med vesteuropæisk Kultur snarest højere end i Danmark. Naar den samlede Fødselshyppighed desuagtet er noget nær den samme i disse Lande, hænger dette sammen med, at der i Danmark fødes forholdsvis mange Børn udenfor Ægteskab.

Naturligvis er Frugtbarheden meget forskellig i de enkelte Aldersklasser; i Danmark var der i 1885—94 for hver 100 gifte Kvinder i de enkelte Aldersklasser følgende Antal Mødre, der fødte ægte Børn, (se Tab. S. 26):

Under 20 Aar.....	75
fra 20—25 Aar.....	48
— 25—30 —	39
— 30—35 —	30
— 35—40 —	23
— 40—45 —	11
— 45—50 —	1

Tallene vise, at Frugtbarheden aftager stærkt fra Aldersklasse til Aldersklasse. I øvrigt er Frugtbarheden højest i den ubemidlede Befolkning; for Københavns Vedkommende har det saaledes vist sig, at Antallet af Børn i Ægteskaber, der havde bestaaet i 25 Aar og derover, og hvor Manden ved Vielsen var 25—34 Aar og Hustruen gsntl. fra 25—29, var indenfor Klassen: Embedsmænd, Grosserere og Fabrikanter 4,7 i hvert Ægteskab, for Smaahaandværkere og Detaillister 4,9, Kontorister, Lærere, Assistenten 4,2, Opvartere, Bude, gift Tyende 4,6 og endelig indenfor den egentlige Arbejder- og Daglejerklasser 5,1. Mod-sætningen viser sig navnlig her mellem den tredje mere forsynlige Klasse, og den sidste, der mindre tager Hensyn til de økonomiske Forhold.

Hvad Tidspunktet for Fødslerne angaaer, viser der sig en udpræget højere Fødselshyppighed for Vinter- og Foraarskvartalet end for Sommer- og Efteraarskvartalet, et Forhold, der ogsaa genfindes i flere andre Stater, og hvortil saavel fysiske som sociale Aarsager ere medvirkende. Imidlertid ere Forskellighederne fra Maaned til Maaned ikke særlig udprægede (195 Fødsler om Dagen i Marts, 173 i Oktober ere Yderpunkterne). Noget kan den Omstændighed medvirke hertil, at Vielserne optræde med saa stort et Antal Foraars og Efteraars, selv om det største Antal Fødsler selvfølgelig falder paa Ægteskaber, der alt have bestaaet i nogen Tid.

Som Maalestok for Sædelighedstilstanden har man villet benytte Fordelingen i ægte og uægte Fødsler. Herimod kan dog indvendes, dels at Befolkningens Usædelighed langtfra giver sig sit værste Udslag i et stort Antal uægte Fødsler; dels at der ogsaa er andre Forhold, som øve deres store Indflydelse paa

disses Antal (f. Eks. Prostitutionen, Ægteskabslovgivning o. s. v.). I Danmark er Antallet af uægte Fødsler forholdsvis stort, 9—10 pCt. af samtlige Levendefødsler. I de enkelte Dele af Landet hersker der i øvrigt i denne Henseende meget forskellige Forhold; eksempelvis anføres, at i Ribe og Thisted Amter var 1890—94 Antallet af uægtefødte kun 3—4 pCt., i Aalborg Amt 11. Endnu større Forskelligheder faaer man ved at undersøge enkelte snævrere Landsdele. At København optræder med 21 pCt., forklæres delvis ved, at adskillige Kvinder, som have faaet uægte Børn i København, ikke høre hjemme der. I øvrigt er Antallet af uægtefødte Børn i den senere Tid gaaet noget ned. 1880—84 var Forholdstallet 10 pCt., i 1890—94 9,4. Til Sammenligning anføres, at det i England er 4,5, i Norge 7,3, i Sverrig 10,2, medens det i det tyske Rige er 9,2. I Stedet for at anstille Sammenligninger paa denne Maade, kan man udregne Forholdet mellem Antallet af uægte Fødsler og ugifte Kvinder. I Danmark kan man regne $4\frac{1}{2}$ uægte Fødsler om Aaret for 100 ugifte Kvinder i 20—45 Aars Alderen. I den øvrige Del af de skandinaviske Lande henimod 4, i England 2—3, i Frankrig 3, medens Antallet i det tyske Rige er c. 5.

Undersøgelser med Hensyn til de fødte Børns Køn ere saa gamle som Befolkningsstudier overhovedet. Her i Danmark var af hver 1000, som fødtes i Perioden 1880—94: 513 Dreng og 487 Piger, og lignende Forhold genfindes i alle andre Lande. Den overraskende Regelmæssighed i dette Forhold har ført til forskellige Teoriers Fremsættelse; den mest bekendte blandt disse gaaer ud paa, at Forældrenes Aldersforskel skulde øve Hovedindflydelsen paa dette Forhold, saaledes at naar Manden var ældre end Konen, skulde der fødes flere Dreng end Piger. Man er dog kommet til indbyrdes modsigende og uklare Resultater, mest som Følge af, at Materialet bliver for lille, naar det underkastes de fornødne Delinger for at faa Forholdene frem i deres Renhed. I Danmark — modsat andre europæiske Lande — var Drengenes Overvægt større blandt uægte end blandt ægtefødte Børn. Ved Dødfødsler var Drengenes Overtal langt mere udpræget end ved Levendefødsler.

Dobbeltfødsler udgøre 13 p. m. af samtlige Fødsler, og heraf var den aldeles overvejende Del Tvillingfødsler. Det er af Interesse at lægge Mærke til, at medens man skulde have ventet, at Tvillingfødslerne i Halvdelen af Tilfældene skulde give forskelligt Køn, gælder dette faktisk kun om $\frac{1}{3}$ af Tilfældene, saaledes at de samme Aarsager altsaa i de fleste Tilfælde have paavirket begge Fostre.

I Danmark var Antallet af Dødfødsler 24 p. m. blandt ægtefødte, men 33 p. m. blandt uægte, 25 p. m. i alt. Der har her som i de andre nordiske Lande, hvor Antallet er et lignende som hos os, fundet en svag Nedgang Sted i den nyeste Tid.

Begrebet „Dødfødsel“ bliver i øvrigt meget forskelligt defineret i de forskellige Lande efter den gældende Praksis og Lovgivning, og internationale Sammenstillinger ere derfor umulige; i de katolske Lande skjules de derhos ofte af religiøse Grunde. Hvor man kan gaa ud fra, at Behandlingsmaaden er ens, og det kan man i al Fald som oftest indenfor det enkelte Land, ere Dødfødsler et fortrinligt Bidrag til Belysning af de forskellige Befolkningsklassers økonomiske og hygiejniske Tilstand. — Omtrent 4 pCt. af de her i Landet fødte ere ufuldbaarne.

Dødelighedsforhold.

I Femaaret 1890—94 var det gennemsnitlige Antal døde (bortset fra dødfødte) i Danmark 42 043 om Aaret, 3: 115 Dødsfald om Dagen (155 om Dagen i Januar, 89 i September ere Yderpunkterne). Hvor lang Sygdom, der gennemsnitlig gik forud for disse Dødsfald, og hvor meget af Befolkningens Arbejdskraft der overhovedet gaaer bort ved Sygdom, er det vanskeligt at faa oplyst. Antagelig er det omkring en Uge for hvert Menneske i den produktive Alder, der aarlig tabes ved Sygdom. Medens Fødselshyppigheden holder sig temmelig konstant i Tidens Løb, kan det samme ingenlunde siges om Dødeligheden, der erfaringsmæssig gør store Spring fra Aar til Aar. Alligevel maa det siges, at Dødelighedsprocenten er aftagen stærkt gennem det 19de Aarhundrede; i det første Decennium udgjorde den saaledes

2,6 pCt. aarlig af Befolkningen, men i 1890—94 1,9 pCt. (2,1 for København og Købstæder, 1,8 for Landdistr.). Nedgangen har fortsat sig fra Decennium til Decennium, saaledes at 1880—89 staaer med det laveste Tal; dog maa det bemærkes, at Dødeligheden i dette Decennium ogsaa var noget lavere end i de 5 næste Aar 1890—94. For øvrigt var Antallet af døde i 1895 kun 38 600, i 1896: 36 100. Som en af de vigtigste Kilder til Svingninger fra Aar til Aar kan nævnes den forskellige Fødselshyppighed, idet Dødeligheden i Almindelighed stiger eller synker, naar Antallet af Fødsler vokser eller aftager, paa Grund af den store Dødelighed blandt spæde Børn, ligesom overhovedet Befolkningens Fordeling indenfor Aldersklasser udøver en stor Indflydelse paa Dødelighedsforholdene, fordi Dødeligheden er meget forskellig i de enkelte Aldersklasser. Men desforuden er der Aarsager, som optræde med forskellige Mellemrum, men som sætte sig stærke Spor i Dødeligheden; som saadanne kunne nævnes Uaar, hvor smitsomme Sygdomme som Kolera og lignende, eller Misvækst, Krige o. s. v. hærge Landet. Ogsaa de klimatiske Forholds Indvirkning kan spores, saaledes vil en stærk Sommervarme være farlig for spæde Børn, kolde Vintre for ældre Folk, ligesom pludselige Vejrforandringer øve en skadelig Indflydelse. Naar det viser sig, at Dødeligheden er gaaet saa meget ned i den nyere Tid, som den er, maa dette bl. a. tilskrives de Fremskridt, Lægevidenskaben og Sundhedsplejen har gjort. Foranstaltninger mod smitsomme Sygdomme, den pligtmæssige Vaccination, forbedrede Læge- og Hospitalsforhold, de nyere kirurgiske Metoder, alt har bidraget til, at Dødeligheden stadig er gaaet ned til trods for andre Aarsager, der virke i modsat Retning, som f. Eks. at Byerne, hvor Dødeligheden erfaringsmæssig er større end i Landdistrikterne, ere komne til at udgøre en forholdsvis større Del af Landets Befolkning.

En Sammenligning mellem Danmark og andre Lande viser, at Dødeligheden er lavere i Sverrig og Norge, c. 17 p. m., men i øvrigt indtager Danmark en heldig Stilling; Frankrigs Dødelighed er 22 p. m., Tysklands 25 og Ruslands endog c. 34.

Som omtalt spiller Alderen en meget vigtig Rolle med Hensyn

til Dødeligheden, om end baade Befolkningens Sammensætning efter Køn, ægteskabelig Stilling, Opholdssted, Livserhverv, Ernæring o.s.v. ved Siden heraf over sin betydelige Indflydelse. Ved en Betragtning af Dødeligheden i de forskellige Aldere, plejer man at dele Befolkningen i Aldersklasser, sædvanlig 5aarige, og man sammenholder derefter Antallet af levende i hver Aldersklasse — efter Folketællingsresultaterne — med de døde's Antal i samme Aldersklasse. Nedenstaaende Tavle („Dødelighedstavle“) angiver den danske Statistiks Resultater for Tiaaret 1885—94:

Af 10 000 i hver Aldersklasse døde aarlig:

Alder	Mandkøn	Kvindekøn
Under 5 Aar	525	452
5—10 —	73	78
10—15 —	45	57
15—20 —	52	57
20—25 —	69	56
25—30 —	63	66
30—35 —	66	72
35—40 —	79	82
40—45 —	97	92
45—50 —	112	97
50—55 —	165	123
55—60 —	228	170
60—65 —	324	260
65—70 —	448	380
70—75 —	695	610
75—80 —	1125	977
80—85 —	1784	1561
85—90 —	2480	2171
90—95 —	3785	3415
95—100 —	5069	4743

Heraf ses det altsaa, at medens der af 10 000 Mænd og Kvinder i 10—15 Aars Alderen aarlig vil dø henholdsvis 45 og 57, vil det i 40—45 Aars Alderen være Tilfældet med 97 og 92, altsaa med omtrent dobbelt saa mange. I den spæde Alder er Dødeligheden forholdsvis meget betydelig; i de første 5 Leveaar er den saaledes gennemsnitlig c. 5 pCt. om Aaret, men derefter synker den stærkt og er i 10—15 Aars Alderen kun

$\frac{1}{2}$ pCt.; efter denne Aldersklasse begynder den igen at stige først langsomt, men derefter rask; dog naaer den først i 70—75 Aars Alderen op til det samme Trin som i de første 5 Aar. Paa Grund af den store Dødelighed i de første 5 Aar vil det være af Interesse at betragte denne Klasse nærmere; det viser sig da, at Dødeligheden er større, jo nærmere man er Fødselen; i hele det andet Leveaar dør der saaledes ikke saa mange som i den første Maaned efter Fødselen, og medens omtrent $\frac{1}{5}$ af alle fødte (af uægtefødte flere end af ægtefødte og lidt flere Drenge end Piger) vare døde inden det femte Aar, var allerede $\frac{2}{3}$ af disse Dødsfald indtraadt inden det første Aars Forløb.

Hvad de to Køn angaaer, viser det sig i Almindelighed, at Mændenes Dødelighed er ikke lidet større end Kvindernes, hvortil baade fysiske og sociale Aarsager bidrage. Dog maa Tiden fra det 10de til det 45de Aar undtages, hvor Pubertetsudviklingen og Svangerskab ofte bevirke en noget højere Dødelighed blandt Kvinder. Tages der ogsaa Hensyn til den ægteskabelige Stilling, viser det sig, at Dødeligheden blandt gifte Mænd er mindre end blandt ugifte, medens for Kvinderne Ægteskabet i de ældre Aar formindsker, i de yngre forstørre Dødeligheden.

Ved en Overlevelsestavle (Dekrementtabel) forstaaes en Oversigt over, hvor mange af en vis Mængde jævndreng, der efterhaanden ville være tilbage i de enkelte Aldersklasser, hvis den erfaringsmæssige Dødelighed holder Stik. Af denne Tavle kan man atter beregne den sandsynlige Levealder, der angiver, i hvilket Aldersaar man kan vente, at Halvdelen af et vist Antal jævndreng ere døde (f. Eks. hvis af 1000 Individer i 40 Aars Alderen de 500 ville være døde i 70 Aars Alderen, medens de andre 500 leve, bliver den sandsynlige Levealder for 40 Aars Klassen: 70 Aar); men da man her kun tager Hensyn til den Hurtighed, hvormed den første Halvdel af Aldersklassen er uddød, uden at tage Hensyn til den anden Halvdel, har denne Oplysning mindre Interesse; endvidere beregnes Middelevetiden, der siger, hvor mange Aar et Individ i Gennemsnit har tilbage at leve i, og som altsaa fremkommer ved at

sammenlægge samtlige efterfølgendes Levetid og derind i dividere Individernes Antal.

En Tabel, der angiver disse Forhold efter de sidste Dødelighedserfaringer (1885—94) her i Landet, ser saaledes ud:

	Overlevende		Sandsynlig Levealder		Middellevetid	
	Mk.	Kk.	Mk.	Kk.	Mk.	Kk.
Aar			Aar	Aar	Aar	Aar
0	100 000	100 000	56,9	60,3	46,9	49,2
1	85 240	87 647	62,8	65,3	54,0	55,1
5	78 695	81 075	65,1	67,5	54,3	55,5
10	75 881	77 972	66,0	68,5	51,3	52,6
20	72 320	73 672	67,2	69,8	43,6	45,4
30	67 707	69 292	68,6	71,1	36,2	37,9
40	62 958	64 142	70,0	72,4	28,5	30,5
50	56 492	58 344	71,9	73,9	21,2	23,0
60	46 408	50 341	74,5	75,9	14,6	15,8
70	31 556	36 548	78,3	79,2	9,0	9,8
80	12 699	16 528	84,0	84,5	5,0	5,5
90	1 506	2 550	92,1	92,3	2,7	3,0

Af Overlevelsestavlen ses, at over $\frac{3}{5}$ ere i Live i 40 Aars Alderen, medens omkring 60 Aars Alderen Halvdelen er død; den nøjagtige Alder, i hvilken Halvdelen vil være død, som fremgaaer af den sandsynlige Levealder, er for Mænd 56,9, for Kvinder 60,3 Aar. Den gennemsnitlige Tid, et Menneske har tilbage at leve i, stiger i Begyndelsen med Alderen, paa Grund af den store Dødelighed i de første Leveaar, og naaer sit Maksimum ved 5 Aars Alderen. Dødelighedens Aftagen i Tidens Løb har givet sig Udtryk i, at Middellevetiden stadig er blevet længere og længere; nu er den altsaa for en nyfødt Dreng c. 47, for en Pige 49 Aar, medens den i 1860—69 var henholdsvis $43\frac{1}{2}$ og $45\frac{1}{2}$ Aar. Antallet af tilbageværende i en vis Alder efter Overlevelsestavlen er aabenbart Resultatet af Dødeligheden i hele den foregaaende Periode af Livet, medens Middellevetiden er Resultatet af de efterfølgende Aars Dødelighed.

Det er ovenfor fremhævet, at Dødeligheden er større i Byerne end paa Landet, og blandt Byerne atter størst i Hovedstaden; disse Uligheder hidrøre dels fra Forskellen i Beskæftigelse, dels fra hygiejniske og andre Forhold. Der er foretaget Undersøgelser om Dødeligheden i forskellige Samfundslag og Erhverv her i Landet baade fra Byerne og Landet. Det er herved blevet godt-

gjort, at der i Byerne er meget store Forskelligheder mellem Arbejderklassen, den lavere og den højere Middelklasse, saaledes at Middelklassens Dødelighedsforhold gennemgaaende ere langt gunstigere end Arbejderklassens. Blandt enkelte Fag kan nævnes, at Bagere, Skomagere, Snedkere samt Fiskere have ret gunstige Dødelighedsforhold i Sammenligning med de egtl. Arbejdere, medens det omvendte gælder Skræddere, Murere og navnlig Cigararbejdere. Paa Landet er Virkningen af de økonomiske Kaar ikke saa fremtrædende. Dog viser der sig i den voksne Alders yngre Aldersklasser større Dødelighed blandt Fattiglemmer, hvortil Drikfældighed kan bidrage. For alle Jordbrugere — besiddende som ikke besiddende — synes i den voksne Alder Forholdene at være nogenlunde ens, derimod viser det sig, at Børnedødeligheden er betydelig større i Klassen: Husmænd uden Jord end for Gaardmænd og Husmænd med Jord. I alle Samfundsklasser synes Dødeligheden blandt voksne Kvinder at være større paa Landet end i Byerne. Dette hænger sammen med, at flere ere gifte paa Landet end i Byerne.

Statistiske Oplysninger om Dødsaaarsagerne haves kun for Bybefolkningen. Det viser sig, at de enkelte Sygdomme spille en forskellig Rolle i de forskellige Aldere. I den spæde Alder ere Hjerney-sygdomme og Sygdomme i Aandedrætsredskaberne de farligste, fra 5—10 Aar især Skarlagensfeber, i Pubertetsperioden er det navnlig Tuberkulosen, der i Alderen 15—45 Aar bevirker c. $\frac{2}{5}$ af alle Dødsfald i denne Periode; størst er Dødeligheden i 30 Aars Alderen; i samtlige Aldersklasser under eet skyldes i Danmark mellem $\frac{1}{7}$ og $\frac{1}{3}$ af alle Dødsfald denne Sygdom. I de højere Aldere er det især Lungebetændelse, Tyfus og Kræft foruden Hjernesygdomme og Apopleksi. Dødsfald som Følge af Drik ere ikke hyppige for Kvindekønnet, men derimod blandt Mænd, særlig i Alderen 35—55 Aar.

Imellem Dødsaaarsagerne indtage de voldsomme Dødsmaader en Særstilling. Medens der aarlig kun dør nogle faa Mennesker som Følge af Mord eller Drab, er Antallet af Ulykkestilfælde med dødelig Udgang temmelig stort, i hele Landet 1890—94 aarlig 490, hvoraf alene 405 ramte Mænd; næsten Halvdelen af alle disse Tilfælde skete ved Drukning. Omtrent det samme Antal

Personer omkomme aarlig ved Selvmord. Da denne Døds-aarsag altid har tildraget sig Statistikernes Opmærksomhed, skal den her omtales noget udførligere. Skønt der er Grund til at antage, at adskillige Landes Selvmordsstatistik er meget ufuldkommen, synes det dog afgjort, at Danmark udmærker sig ved et ualmindelig stort Selvmordsantal, aarlig 5—600 Mennesker. Medens Selvmordshyppigheden pr. 100 000 Indbyggere i Tiaaret 1881—90 her i Landet var 26, var den i Frankrig og Tyskland 21, i Sverrig 11, i England 8 og i Norge 7. Blandt Tysklands Stater kan Sachsen fremhæves, som i det hele paa flere Punkter i Befolkningsstatistikken frembyder Berøringspunkter med Danmark; Selvmordshyppigheden var her 35. Fra 1836—1896 have i alt 26 400 Mennesker berøvet sig selv Livet her i Landet. Absolut set er det gennemsnitlige aarlige Antal Selvmordere stadig blevet større, men i Forhold til Folkemængden kulminerede Antallet i Tiaaret 1856—65 og har siden da holdt sig temmelig konstant, dog med en lille Nedgang i det sidste Tiaar.

Af samtlige Personer, der tog sig af Dage i Tiaaret 1886—95 var c. $\frac{4}{5}$ Mænd og $\frac{1}{5}$ Kvinder; Mændenes Selvmordshyppighed er i Tidens Løb steget betydelig, Kvindernes derimod gaaet noget ned. Hvad Alderen angaaer, viser der sig en næsten uafbrudt Selvmordsforøgelse med Alderen, og ved Betragtning af den ægteskabelige Stillings Indflydelse finde vi den største Selvmordshyppighed blandt separerede og fraskilte og derefter blandt Enkemænd og Enker; mindst er Selvmordshyppigheden blandt de gifte. Selvmordshyppigheden er for Mændenes Vedkommende adskillig større i Byerne end paa Landet, derimod er den noget større paa Landet for Kvinderne. — Med Hensyn til Aarstiden for Selvmord er Hyppigheden kun ringe ved Aarets Begyndelse, men derefter vokser den stærkt, navnlig fra Marts, og kulminerer i Maj—Juni, hvor den er dobbelt saa stor som i Januar; derefter falder den gennem Resten af Sommeren og Efteraaret; det er saaledes Aarets smukkeste og lyseste Tid, og den Tid, man skulde tro det lettest at faa Arbejde, der bringer flest Selvmord. Forskellen mellem Aarstiden gør sig langt stærkere gældende paa Landet end i Byerne, og mindst er den i København. — Med Hensyn til

Aflivelsesmaaden lægger man Mærke til, at omtrent $\frac{3}{4}$ af samtlige Selvmordere aflive sig ved Hængning, derefter følge Drukning (13 pCt.), Skydning og Gift; de to sidste Maader ere langt mere almindelige i Byerne end paa Landet. Der er den Forskel mellem de to Køn i denne Henseende, at forholdsvis langt flere af Kvinderne drukne sig og tage Gift end af Mændene. Den vigtigste Aarsag til Selvmord er Tungsind, Melankoli, Livslede og Sindsyge. Efter disse Aarsager komme økonomiske Bekymringer og Drikfældighed, navnlig for Mændene; det er oplyst, at 41 pCt. af de mandlige og 9 pCt. af de kvindelige Selvmordere vare drikfældige.

Befolkningens Tilvækst.

Det fremgaaer af det foran oplyste, at Antallet af Fødsler i Aarene 1890—94 aarlig oversteg Antallet af Dødsfald med c. 25 000. Befolkningen har saaledes været i Stand til ved Fødselsoverskuddet aarlig at vokse med 11—12 p. m. Denne saakaldte naturlige Befolkningsforøgelse stemmer aog ikke med den virkelige. Af de 126 000, hvormed Fødselsoverskuddet skulde have forøget Befolkningen i 1890—94, kan det antages, at Udvandringsoverskuddet har borttaget den ene Tredjedel.

Alt i alt har Fødselsoverskuddet fra det 19de Aarhundredes Begyndelse til Udgangen af 1894 udgjort næsten $1\frac{1}{2}$ Mill., gennemsnitlig aarlig lidt over 1 pCt. I Begyndelsen var det kun c. 7 p. m. om Aaret, men Tallet voksede senere i det hele taget, og naaede sit Maksimum i Tiaaret 1880—89 med 13 p. m. Indtil noget over Midten af Aarhundredet holdt Ind- og Udvandring omtrent hinanden Stangen, hvorved Folkemængden stadig forøgedes med Fødselsoverskuddet, men i 1850erne indtraadte der et Omslag, saa at der først i nogle Aar var en større Indvandring end Udvandring, medens der senere var et Udvandringsoverskud. Dette kan antages fra 1860 til 1895 at have udgjort 160 000, hvormed Folkemængden saaledes mindst skulde være tiltaget, ud over hvad der fandtes i 1895, hvis der havde været Ligevægt mellem Ind- og Udvandring.

I en Række af Aar har man haft en Statistik over den oversøiske Udvandring, der maa antages at udgøre den vigtigste Del af Udvandringen. Den har været en Del vekslende. I 1890—94 udgjorde den aarlig 8871 eller c. 4 p. m. af Befolkningen, hvad der omtrent svarer til det samlede Udvandringsoverskud, saa at den øvrige Del af Udvandringen omtrent har dækket Indvandringen. Næsten samme Omfang havde den oversøiske Udvandring i Aarene 1880—89, hvorimod den i det foregaaende Tiaar gennemsnitlig kun var henad 4000 aarlig og i 1860erne ikke 2000. Hovedmassen af de udvandrede er gaaet til Nordamerika, navnlig til de nordamerikanske Fristater, og de økonomiske Forhold her have derfor øvet en stærk Indflydelse paa Udvandringen og bl. a. ført til, at den i de sidste Aar har været stærkt nedadgaaende. Medens den i de 4 Aar 1890—93 gennemsnitlig udgjorde over 10 000, sank den i 1894 til 4 105, og var i 1895 og 1896 henholdsvis 3 607 og 2 876. Af de Udvandrede ere $\frac{3}{5}$ Mandkøn; over $\frac{3}{4}$ vare mellem 15 og 60 Aar. $\frac{2}{5}$ kom fra Byerne, $\frac{3}{5}$ fra Landet.

At Danmark ogsaa øver Tiltrækning paa Udlænderne vise Folketællingernes Oplysninger om Fødesteder. I 1890 fandtes 71 000 Personer, som vare fødte i Udlandet, deraf næsten Halvdelen (34 000) i Sverrig og 21 000 i Slesvig. Det er ikke mindst i København, at Fremmedbefolkningen findes; alene af Svenskere taltes i 1895 i København og Frederiksberg 14—15 000.

Endnu betydeligere ere de Vandringer, som finde Sted fra den ene Del af Landet til den anden. Herom kan allerede henvises til Oversigten Pag. 13, der f. Eks. viser, at Hovedstaden 1880—90 voksede i Folketal med over 3 pCt. aarlig, Landet kun med $\frac{1}{5}$ pCt.; ved Overskud af Fødsler over Dødsfald var København kun i Stand til at vokse med 14 p. m. aarlig, saa at Indvandringsoverskuddet har været langt større end Fødselsoverskuddet. Ogsaa i de følgende 5 Aar, i hvilke Fødselsoverskuddet baade i København og paa Landet var 12 p. m., er der sket en ikke ringe Indvandring til København og Bortflytning fra Landet, om end Bevægelsen er betydelig mindre. Ved denne store Om-

flytning af Befolkningen er det, at Byerne have faaet en saa stærkt stigende Folkemængde i de sidste to Menneskealdere. Oprindelig voksede Folkemængden paa Landet omtrent ligesaa stærkt som Bybefolkningen, og blandt Byerne udmærkede København sig ved en forholdsvis lille Tilvækst. Senere vendte Strømmen sig, og Landdistrikterne synes mere og mere mættede med Mennesker, hvad der navnlig vilde træde stærkt frem, hvis de bylignende Pladser paa Landet fradrog i Landbefolkningen. Store Strækninger af Landdistrikterne ere endog aftagne i Folkemængde. Det viste sig da ogsaa i 1890, at af 100 i Danmark fødte Indbyggere i København vare kun 56 fødte i denne By, i Provinsbyerne vare 55 af 100 danskfødte fødte i en Provinsby, Resten var kommet andetstedsfra.

Ogsaa indenfor de enkelte Befolkningslag foregaaer der Forskydninger. Paa Landet har det vist sig, at Tyendeklassen suppleres fra de øvrige Befolkningsklasser, særlig fra Husmandsklassen (navnlig uden Jord); omkring 15 Aars Alderen have allerede $\frac{3}{10}$ af Gaardmandsbørnene og $\frac{9}{10}$ af Husmandsbørnene forladt Hjemmet for at tage ud, og i alt Fald for Husmandsklassens Vedkommende væsentligst blive Tyende. Omkring det 25de Aar formindskes Tyendeklassen atter betydelig, væsentlig for at forøge Husmandsklassen. Navnlig sker dog Overgangen fra en Samfunds- eller Erhvervsklasse til en anden ved de unges Valg af Livsstilling. Ved en Undersøgelse over det nuværende Slægtled af unge Mennesker, viste det sig, at af 100 konfirmerede Gaardmandssønner vare 10 flyttede til Byer for at søge Uddannelse, blive Tyende osv., 5 vare udvandrede, 14 vare gaaede over til Haandværk og Handel, 57 vare blevne i Hjemmet for at hjælpe til der, eller vare blevne Gaardmænd. Af 100 Husmandssønner vare 14 flyttede til Byer, 11 udvandrede, 24 gik over til Haandværk og Handel og kun 16 bleve Husmænd eller vare til Hjælp i Hjemmet. For Daglejere var det kun 14, som blev i Hjemmet eller bevarede Daglejerstillingen, 15 vare dragne til Byerne og 11 udvandrede; 25 fik Erhverv ved Handel og Haandværk.

Befolkningens Fordeling efter Næringsvej.

Oplysninger om Befolkningens Fordeling efter Næringsvej indhentes ved de periodiske Folketællinger. Imidlertid frembyder det paa Grundlag heraf skaffede Materiale forskellige Fejlkilder. Beskæftigelserne kunne saaledes ikke holdes skarpt adskilte, og en og samme Person kan drive forskellige Virksomheder, uden at man kan være sikker paa, at den Virksomhed, der er opgivet paa Tællingslisterne, er Hovederhvervet. Endvidere fremkommer Unøjagtigheder ved, at mange, der beskæftiges i deres Forældres Virksomhed, opføres som Forsørgede, medens deres Plads var som beskæftigede i Erhvervet. Endelig henhører omtrent 10 pCt. af Befolkningen til Kategorien „Arbejds mænd og Daglejere uden bestemt Næring“; disse ved man ikke noget bestemt om, selv om man med en vis Tilnærmelse kan fordele dem paa de enkelte Hovedvirksomheder.

Folketællingerne skelne dels mellem Hovedpersoner og Medhjælpere, dels mellem Forsørgere og Forsørgede (Hustruer, Børn, Tyende). Ved Inddelingen efter Erhverv, er der ved den sidste almindelige Folketælling sket store Fremskridt, men de nye Inddelinger vanskeliggøre paa den anden Side Sammenligning med ældre Tællinger, saa at man hindres i at faa et tydeligt Billede af Forskydningerne mellem de enkelte Klasser.

Nedenstaaende Tavle viser i afrundede Tal Fordelingen i 1890, idet Forsørgere og Forsørgede ere slaaede sammen.

	I alt	Af 1000
Embeds- og Bestillingsmænd udenfor Befordringsvæsenet	64 300	
Beskæftigede ved Kirke- og Undervisningsvæsenet	41 700	
„ ved privat Virksomhed som Læger, Sagerere, Kunstnere osv.....	29 800	
Tilsammen Embeds- og Bestillingsmandsklassen..	135 800	63
Jordbrug	873 300	
Gartneri	9 000	
Tilsammen Landbrugsklassen...	882 300	406

Haandværk og Industri.....	534 400	246
Handel	172 900	80
Embeds- og Bestillingsmænd i Jærnbane-, Post- og Tele- grafvæsenet.....	26 700	
Landtransport	16 100	
Søtransport.....	26 100	
Tilsammen Transportvæsen...	68 900	32
Fiskeri	32 900	15
Arbejdere, der ikke ere henførte til en bestemt Klasse	162 900	75
Anden og ubestemt Næring	44 700	20
Kapitalister	35 000	
Pensionister, Legatnydende m. m.	17 700	
Aftægtsfolk	40 300	
Tilsammen Pensionist- og Kapitalistklassen...	93 000	43
Personer i Abnorm- og Sindssygeanstalter	3 800	
Almissenydende	39 000	
Hensatte i Straffeanstalter.....	1 800	
Tilsammen i Sindssyge-, Fattiganstalter osv....	44 600	20
I alt...	2 172 400	1 000

Den vigtigste af alle de anførte Klasser er aabenbart Landbrugsklassen, der tæller over $\frac{2}{5}$ af hele Befolkningen. Endnu større bliver dette Tal, naar man til Landbrugerne føjer Aftægtsfolkene og den Del af Arbejdsklassen, der maa antages at beskæftiges ved Landbruget; man naaer da vistnok op til henad en Million Mennesker. Denne Befolkningsklasse har tidligere udgjort en forholdsvis endnu langt større Del af Folket, og i Tiden fra 1880—1890 synes Landbrugsklassen endda at være gaaet lidt tilbage i absolut Tal, hvad der ogsaa stemmer med det tidligere udviklede.

Af Landbrugsklassen hørte over Halvdelen (c. 450 000) til Gaardmands- og Proprietærklassen, foruden c. 20 000, der opførtes under Rubrikken Forpagtere; henimod 300 000 opførtes

under Husmandsklassen, c. 7000 levede af Mejeri og c. 95 000 hørte til de egentlige Landarbejderes Klasse. Omtrent 150 000 af de under Landbruget opførte ere Tyende, nemlig 82 000 Mænd og 68 000 Kvinder; de udgøre omtrent $\frac{2}{3}$ af alle Landets Tyende (tilsammen 217 000, hvoraf 95 000 Mænd).

Den næste store Erhvervsgruppe er Industri og Haandværk, der fordeler sig med omtrent samme Tal paa Land og By. Paa denne Gruppe falder paa lidt nær en Fjerdedel af alle Landets Indbyggere, foruden de Arbejdere og Daglejere, der staa i løsere Forhold til disse Virksomheder; naar disse medtages, naaer man vistnok op til c. 600 000 som hørende til Industri og Haandværk. Denne Gruppe har været i stærk Tilvækst, og har lagt Beslag paa en stor Del af Befolkningsforøgelsen fra 1880 til 1890. Antallet af Tyende er her i alt kun 15—16 000, altsaa forsvindende mod, hvad der beskæftiges i Landbruget.

Som den tredje Gruppe i Rækken kan Handelen nævnes, der, iberegnet løsere Arbejdskræfter, vistnok underholder omtrent 200 000 Mennesker (hvoraf 22 000 Tyende). Ogsaa denne Gruppe er vokset stærkt i Antal siden 1880. Den er overvejende repræsenteret i Byerne, idet kun $\frac{3}{10}$ findes paa Landet. I Forbindelse hermed kan atter Transportvæsenet anføres, der i alt giver godt 3 pCt. af Befolkningen Brødet. Blandt disse falde 26 000 paa Søfarten, der igen kan stilles nær i Klasse med de 33 000, der leve af Fiskeri, saa at i alt 59 000, eller c. 27 promille af Befolkningen havde deres Næring fra Søen. Antallet af Søfolk og Fiskere er vokset siden 1880 med et Tal, der nogenlunde svarer til Befolkningsforøgelsen i det hele. Tilbage staa dels en Del Mennesker, der ikke ere i Virksomhed, Pensionister, Kapitalister osv. samt Individer paa Fattiganstalter, Sindssygeanstalter og i Fængsler, (iberegnet Aftægtsfolk over 6 pCt. af Befolkningen), dels en Klasse, der omfatter Embeds- og Bestillingsmænd, og forskellige friere Virksomheder, som Læger, Sagførere osv. Denne ret betydelig voksende Klasse talte i 1890 (fraregnet Befordringsvæsenet) 136 000 Mennesker, omtrent 6 pCt. af Befolkningen. Paa denne Klasse falder der et forholdsvis stort Antal Tjenestefolk 15—16 000, væsentlig Kvinder. Henimod en

Tredjedel er beskæftiget ved Kirke og Skole, c. 20 000 høre til Hær og Flaade, medens 30 000 høre til private Virksomheder.

I 1890 var der i alt her i Landet 682 000 Forsørgere, det vil sige saadanne Personer, som efter Folketællingen tog aktivt Del i et Erhverv, hvad enten de vare Familieforsørgere eller selv-forsørgende. Af det samlede Antal var 538 000 Mænd, 144 000 Kvinder, saaledes at altsaa over $\frac{1}{2}$ af Mændene og mellem $\frac{1}{7}$ og $\frac{1}{8}$ af Kvinderne her i Landet hørte til Forsørgernes Klasse. Dernæst var der, som foran anført, 95 000 mandligt og 122 000 kvindeligt Tyende; som egentlig forsørgede bliver saaledes tilbage $\frac{2}{5}$ af den hele mandlige og $\frac{3}{4}$ af den kvindelige Befolkning. Men Tallet paa de kvindelige Forsørgere maa antages at være for lavt regnet, selv om der var en stærk Opgang fra 1880—90, thi de gifte Kvinders Erhvervsforhold (Husindustrien) komme ikke tydeligt frem paa Erhvervslisterne. Det er særlig Industrien, der sysselsætter Kvinderne, og her inden for er det Klassen Syersker (i alt 27 000), der spiller Hovedrollen.

Antallet af Medhjælpere paa hver 100 Hovedpersoner fremgaar af nedenstaaende Tabel:

	Jordbrug	Industri	Handel	Søfart
København	119	427	107	464
Købstæderne	26	113	77	76
Landdistrikterne...	20	43	38	48
Hele Landet...	20	97	73	91

Det vil heraf ses, at Bedrifternes Størrelse er meget mindre paa Landet end i Byerne, navnlig i Industri og Handel viser det sig klart; paa Landet arbejde de fleste alene, og da Landdistrikterne tælle den største Del af Landets Befolkning, bliver det dem, som komme til at øve Hovedindflydelsen paa Tallet for hele Landet; men forøvrigt har Tallet paa Medhjælpere i Forhold til Hovedpersoner været i betydelig Stigning i den nyeste Tid, saaledes som det navnlig viste sig fra Tællingen i 1880 til den i 1890, selv om det stadig maa siges at være den lille Industri og Haandværket, der har Overtaget her i Landet. Herom henvises i øvrigt til Oplysningerne under Industrien (Industritællingen af 1897).

Befolkningens Fordeling efter Trossamfund.

I det egentlige Danmark var der ved Folketællingen i 1890 kun 33 400 Personer eller c. 1,5 pCt. af Befolkningen, der opgav sig som ikke hørende til Folkekirken. Af disse opførte 10 600 sig under Betegnelsen „Andre lutheranske Samfund“, hvoraf Størstedelen hørte til Frimenighederne udenfor Folkekirken. De Samfund, som vare talrigst repræsenterede, vare Baptister med c. 4 500 Medlemmer, Mosaiter med c. 4000 og Katolikker med 3 600. Til de anerkendte afvigende Trossamfund (d: Reformerte, Metodister, Romersk-katolske og Mosaiter) hørte i alt 11 300 Personer. En Sammenligning med Forholdene i 1860 viser, at Tallet paa Reformerte absolut set er aftaget stærkt. Antallet af Jøder har holdt sig temmelig konstant, Antallet af Katolikker er steget til det tredobbelte, af Metodister fra næsten intet til 2 300. Udenfor Trossamfundene var lidt over 2000. De afvigende Trossamfund ere forholdsvis stærkest repræsenterede i København (navnlig Jøder og Katolikker), derefter i Købstæderne, meget lidt paa Landet.

Abnorme Individier.

Ved Folketællingen i 1890 var Antallet af

	Mandkøn	Kvindekøn	I alt
Døvstumme	745	666	1411
Døve	185	210	395
Blinde	563	590	1153
Idioter	1532	1180	2712
Sindssyge	1709	2085	3794

Hyppigheden af Døvstumhed afhænger en Del af Epidemier af Hjernesygdomme. Antallet af Døvstumme fra hver Generation svinger derfor noget, men synes i det hele at være aftaget en Del. Døvstumhed er stærkere udbredt blandt Mandkønnet end blandt Kvindekønnet. Af Døvstumme under 20 Aar var c. 60 pCt. forsørgede i Anstalter (223 mandlige, 221 kvindelige). Af de Døvstumme paa over 15 Aar var $\frac{3}{5}$ af Mændene og $\frac{1}{3}$ af

Kvinderne beskæftigede i et eller andet Erhverv. Blindhed er omtrent lige udbredt i de to Køn; i Modsætning til Døvstumhed tiltager Hyppigheden af Blindhed med Alderen, hvad der hænger sammen med, at de nyfødte ved bedre Lægetilsyn osv. hyppigere værnes mod Faren for Blindhed, hvorfor Antallet af Blinde set i Forhold til Befolkningen ogsaa er i Aftagen. Lidt over 100 leve i Anstalter. — Ved Idioter forstaaes saadanne, hvis Aandsevner have været abnorme fra Fødselen af. Ogsaa her kan der konstateres en Nedgang mellem de to sidste Tællinger. Der har altid vist sig en større Udbredelse af denne Abnormitet indenfor Mandkønnet end blandt Kvindekønnet. Hvad Fordelingen indenfor Aldersklasser angaaer, er der kun et forholdsvis ringe Tal i Alderen under 10 Aar, hvilket rimeligvis skyldes, at Forældre først saa sent som muligt overfor Omverdenen erkende Tilstedeværelsen af denne Abnormitet. Dødeligheden blandt Idioter er meget stor, og der findes derfor forholdsvis faa i ældre Aldere. I Anstalter findes c. 600 Aandssvage, foruden at der rundt om i Landet findes Aandssvage i forskellige kommunale Anstalter. — Folketællingernes Opgivelser om Sindssyge vise, at deres Antal er steget meget stærkt i den nyere Tid; medens der i 1860 paa hvert 100 000 Mennesker kom 117, var Tallet i 1890: 175; Stigningen omfatter begge Køn, men i øvrigt er Sindssygdom mere udbredt blandt Kvindekønnet — altsaa omvendt af Idiоти. Hyppigheden af Sindssygdom stiger stærkt med Alderen. I de offentlige Anstalter vare 1200 Mænd og 1400 Kvinder, men desuden findes c. 200 i større kommunale Anstalter, som nærmest ere beregnede paa Fattigforsørgelse.

Forbrydelser.

Efter Folketællingen 1890 hensat i Fængsler og Straffeanstalter alt i alt 1822 Personer, hvoraf 1493 Mænd og 329 Kvinder, heraf $\frac{2}{5}$ i Statens tre Straffeanstalter. Den kriminelle Statistik er i øvrigt paa flere Punkter meget mangelfuld; man har hidindtil kun opgivet det aarlige Antal domfældte, uden at det deraf er muligt at angive Antallet af Forbrydere; kun for enkelte

Arter af Forbrydelser haves nogle Oplysninger om Tilbagefald. I de sidste 10 Aar (1885—94), hvorom Oplysninger foreligge, var det samlede Antal domfældte for egentlige Forbrydelser: c. 39 000 eller op imod 4000 i aarligt Gennemsnit; heraf var c. 2900 Mænd og c. 1100 Kvinder, saaledes at altsaa omtrent $\frac{1}{4}$ falder paa Kvindekønnet. Sættes Antallet af domfældte i Forhold til Folketallet, viser det sig, at der aarlig for hver 10 000 Indbyggere paa 10 Aar og derover var 36 mandlige og 12 kvindelige domfældte. En Sammenligning med Fortiden vil ikke kunne gaa længere tilbage end til Aaret 1866, da den nugældende Straffelov blev vedtagen. Antallet af domfældte er steget noget siden 1866, særlig blandt Mænd; i øvrigt kan man ogsaa paa vise Svingninger som Følge af de økonomiske Forhold, idet navnlig Ejendomsforbrydelser og Brandstiftelser blive hyppigere under daarlige Tider end i gode.

Imellem de enkelte Dele af Landet er der en Del Ulighed, idet der begaaes desto flere Forbrydelser, jo tættere Befolkningen er; ogsaa med Hensyn til den Alder, i hvilken Forbrydelser foregaa, er der Forskel paa By og Land. Til Oplysning om disse Forhold vil det være nok at anføre, at Antallet af domfældte i Købstæderne blandt Mænd i Aldersklassen 10—18 Aar var 68 for hver 10 000, 66 for dem paa 18 Aar og derover, paa Landet henholdsvis kun 13 og 26. De kvindelige Domfældte udgjorde pr. 10 000, i Byerne 20 (10—18 Aar) og 27 (18 Aar og derover), paa Landet henholdsvis 3,4 og 6,7. Det ses heraf, at Antallet af domfældte var betydelig større i Købstæderne end paa Landet, og endvidere, at Forbrydelserne paa Landet begaaes i en højere Alder end i Byerne. Deles Materialet yderligere, viser det sig, at det er i en tidligere Alder, at de forholdsvis fleste Forbrydelser foregaa i København end i Provins-købstæderne. De allerfleste Forbrydelser foregaa i 15—25 Aars Alderen, derefter aftager Hyppigheden jævnt fra Aldersklasse til Aldersklasse.

Hovedmassen af Forbrydelser her i Landet er Forbrydelser imod Ejendomsretten, idet over $\frac{3}{4}$ domfældtes for at have villet berige sig paa andres Bekostning; af disse udgjorde atter Tyveri den langt overvejende Del. Den næstvigtigste Gruppe er Sædelig-

hedsforbrydelser, som foruden alvorlige Forbrydelser som Voldtægt, Blodskam etc. tillige omfatte saadanne, som ere begaaede af løstagtige Kvinder i Henhold til Lov $10\frac{1}{4}$ 1874. Forbrydelser mod Sædeligheden udgjorde i alt 13 pCt. af samtlige Domfældelser. Derefter komme Angreb paa Personer og Forbrydelser af offentlig Karakter.

Foruden de her omtalte maa de fleste offentlige Politiforseelser siges at være Forbrydelser mod det offentlige, men paa Grund af deres ringe Betydning komme de ikke ind under Domstolenes Paakendelse. Der blev i de 10 omhandlede Aar aarlig i alt domfældt c. 2000 til højere Straf end Bøder; af disse hidrørte den aldeles overvejende Del af Forseelserne fra Løsgængeri og Betleri; af saadanne Domfældelser findes der langt flere nu end tidligere. Desuden var der aarlig c. 1430, som idømtes Bøder for offentlige Politiforseelser; endelig var der ikke mindre end c. 30 000 aarlig, som for Forseelser af samme Art betalte Bøder uden Dom.

III. Frembringelsen af Raastoffer.

A. Agerbruget.

Agerbruget er Landets vigtigste Erhverv; det beskæftiger, som tidligere set, næsten Halvdelen af Landets Indbyggere; det er ogsaa den Virksomhed, hvormed de fleste af Landets andre Erhverv gruppere sig, og som frembringer Størstedelen af de Varer, som vi udføre, og ved Hjælp af hvilke vi atter dække den Indførsel, som Landets Beliggenhed og naturlige Tilstand nødvendiggør. Langt den største Del af Landets Areal anvendes da ogsaa i Landbrugets Tjeneste, og i Danmark i højere Grad end i de fleste andre Lande. Ved Arealopgørelsen i 1896, hvor det samlede Areal var opgjort til henimod 7 Mill. Tdr. Land, var det Areal, der anvendtes i Landbrugets Tjeneste som Ager

og Eng, i alt 5,1 Mill. Tdr. Land, medens 0,7 var benyttet paa anden Maade som Skov, Have, Veje, Byggegrunde, Gaardspladser etc., og 1,1 Mill. Tdr. Land var Kær, Fællede, Moser, ubeplantede Skovarealer, Sumpe, Heder, Flyvesand, Stenmarker osv. En Sammenligning mellem Danmark og de andre europæiske Lande viser da ogsaa, at Danmark er et af de Lande, hvis Areal i størst Udstrækning er bragt under Plov, og hvor forholdsvis mest af Arealet har fundet Anvendelse i selve Landbrugets Tjeneste.

Imidlertid maa det ikke tabes af Sigte, at der i Danmark som i ethvert andet Land er stor Forskel paa de enkelte Deles Frugtbarhedsforhold, ligesom der her, som i andre Lande, ogsaa henligger en betydelig Del af Arealet i udyrket Stand, hvor Jordbundens Beskaffenhed lægger de største Hindringer i Vejen for en regelmæssig Anvendelse i Landbrugets Tjeneste, selv om navnlig de nyeste Tidens Kulturfremskridt have bevirket, at de langtfra kunne anses som ganske ude af Stand til at dyrkes.

En Betragtning af det ubenyttede Areal fæstner sig ved følgende Hovedkategorier:

Flyvesand og Klit	7,7	□ Mil
Heder	63,4	—
Stenmarker	1,0	—
Sumpe og Forstrande	1,9	—
Moser og Kær*)	11,8	—
I alt...	85,8	□ Mil

Af Landets samlede Areal er det saaledes c. 12 pCt., der henligger som ubenyttet, og Opgivelserne meddele derhos, at af det ubenyttede Areal udenfor Moser og Kær, ialt 74 □ Mil, anses 41 □ Mil for tjenlige til at tages under Kultur som Ager, Eng og Skov.

Flyvesandsarealerne findes næsten udelukkende i Vestjylland (af de 7,7 □ Mil fandtes 7,4 i Jylland), men træffes dog ogsaa paa Øerne, saaledes paa Sjælland — navnlig langs Nordkysten — og paa Bornholm, ligesom de ogsaa kunne findes i

*) Heri ikke medregnet Moser til Tørveskær (c. 14 □ Mil).

Indlandet som „Indsande“, — navnlig i Jylland — dog kun i ringe Udstrækning. Men den væsentligste Del findes langs Kysten; saaledes have især Hjørring og Thisted Amter store Flyvesandsstrækninger, derefter komme Ringkøbing og Ribe Amter. Sandflugten fremkommer ved Ebbe og Flod i Forbindelse med Vinden, idet Floden opskyller Sandet, som, naar det er blevet tørret i Ebbetiden, af Paalandsvinden føres ind i Landet, og dér ved den mindste Ujævnhed i Terrænet lejrer sig og lidt efter lidt danner Klitter. Sandflugten udviklede sig her i Landet i det 16de og 17de Aarhundrede; før den Tid høre vi intet derom, og Grunden hertil er rimeligvis, at Landet tidligere var bedækket med Skove, som satte en Skranke for Sandets Bevægelser; disse vare i Tidens Løb blevne fældede, hvilket var til ubodelig Skade. — At der er sat en Grænse for Sandflugtens Udbredelse, og at dettes Areal nu Aar for Aar indskrænkes, skyldes de Foranstaltninger, som ere foretagne til Sandflugtens Dæmpning ved Beplantning. Flyvesandet er nemlig ikke umuligt at beplante, saaledes groer især Klittag og Marehalm særdeles villigt i Sandet, hvilket de ved deres lange Rødder fæstne, ligesom de ved deres Top hindre Vinden i at sætte det i Bevægelse. Dernæst dannes der ved disse Flyvesandsvækster efterhaanden Muldjord, som bevirker, at man lidt efter lidt kan begynde at plante Naaletræer og derefter fortsætte med Løvtræer.

Allerede tidligt træffe vi Regeringsforanstaltninger, med det Formaal at raade Bod paa de Ulykker, som Sandflugten medførte; saaledes kende vi alt fra det 16. Aarhundrede Forbud imod at borttage Klittag og Marehalm, men da Befolkningen brugte disse Planter til Kreaturfoder, frugtede Forbudet ikke. Den første egentlige Regeringsforanstaltning til Sandflugtens Dæmpning fandt Sted henimod Slutningen af det 18. Aarhundrede, og gik ud paa, at en Sandflugtskommission skulde have Opsyn med Flyvesandet, dernæst skulde Klitterne deles mellem Beboerne og udskiftes og fredes, ligesom endvidere Beplantningen skulde udføres som Pligtarbejde. Imidlertid fik disse Bestemmelser ikke saa stor Betydning som ventet, navnlig blev Pligtarbejdet slet udført, og ved en Lov af 1852 blev Sandflugtsdæmpningen derfor

gjort til et Statsanliggende, saaledes at en Stab af Embedsmænd (Klitinspektør og Klitfogeder) i Forbindelse med Sandflugtskommissioner paase, at de nødvendige Foranstaltninger m. H. t. Dæmpning og Fredning finde Sted; Udgifterne bæres af Stat, Amt og Kommune. Den nugældende Lov er af 29. Marts 1867.

Beplantningen med Naaletræer paabegyndtes allerede i Slutningen af det 18de Aarhundrede paa Sjælland med et godt Resultat; i Jylland varede det længe, inden de rette Træsorter (deriblandt Bjærgfyrren) fandtes. Der bevilges paa de aarlige Finanslove et betydeligt Beløb til Indtagelse og Beplantning af Klitter (i 1896—97 c. 330 000 Kr.). Selv om Træudbyttet af en saadan Skovplantning kun er ringe i Forhold til Anlægsomkostningerne, have disse Plantninger stor økonomisk Betydning ved at danne Læbælter som Hindring for videre Sandflugt. I 1890 var det hele til 15 Klitplantager indtagne Areal c. 1,6 □ Mil.

Hederne udgøre nu 63,4 □ Mil, hvoraf kun 1 □ Mil paa Øerne, væsentlig de samme Steder, hvor Flyvesand findes, Resten i Jylland — i intet jydske Amt under 2 □ Mil, men især findes de i Viborg Amt (7 □ Mil), Ribe (12) og Ringkøbing (22½ □ Mil) Amter.

Hederne kunne karakteriseres som uopdyrkede, træløse og lyngbevoksede Strækninger. I øvrigt maa der skelnes mellem Ahlheder og ahlfri Heder; ved de førstnævnte findes en jærnholdig Stendannelse, den saakaldte Sandahl, temmelig tæt under Jordens Overflade, som forhindrer Planterødderne i at trænge igennem, og den eneste Plante, som kan trives paa disse, er derfor i Reglen Lyngen; at tilføre Jorden andre Næringsstoffer gennem Gødning og Mergling vil derhos ogsaa kun kunne betale sig paa de Steder, hvor Ahlen ikke ligger altfor nær Overfladen. Dyrkningsforsøgene beskæftige sig derfor ogsaa næsten udelukkende med de ahlfri Heder. Ahlheden er flad, ganske træløs og svagt befolket, medens de ahlfri Heder ere mere kuperede og ikke fuldt saa blottede for Trævækst, ligesom de ogsaa i tidligere Tider efter al Sandsynlighed have været bevoksede med Skove, hvilke ved Tidens Vanrøgt ere blevne ødelagte.

Hedearealet udgjorde i 1820: 134 □ Mil, og endnu ved Aarhundredets Midte havde det samme Udstrækning; men siden da er under Samvirken mellem Staten og private en stor Del af Hedearealet bleven opdyrket, navnlig efter at Hedeselskabet (der i en lang Aarrække lededes med stor Dygtighed af Dalgas) var stiftet i 1866. I 1860 var Hedearealet gaaet ned til 130 □ Mil, i 1876 til c. 100, i 1888 til 74 og ved den sidste Opgørelse i 1896 var det, som ovenfor set, kun 63,4 □ Mil, saaledes at det altsaa i dette Aarhundredes sidste Halvdel er formindsket med over Halvdelen, og et Areal er derved indvundet til Dyrkning paa c. 67 □ Mil, eller mere end Fyn med tilliggende Øer.

Allerede i 1759 blev der gjort Forsøg paa Opdyrkning af større Hedestrækninger ved Indkaldelse af c. 1000 tyske Kolonister, men de Heder, der valgtes til Forsøget, hørte til dem, der egnede sig mindst dertil, ligesom ogsaa Kolonierne anlagdes uden Forbindelse med alt bestaaende Agerbrug. Det førte derfor ogsaa til, at en Del af Kolonisterne drog hjem, medens andre bosatte sig rundt om i Jylland. Ogsaa de Forsøg paa Træplantning, som paabegyndtes fra Statens Side i Slutningen af det 18de Aarh., led af Mangel paa Kendskab baade til de Heders Natur, hvor Forsøgene gjordes, og til de Træarter, hvormed Beplantningen foretoges. Erfaringerne førte vel til, at man senere baade plantede bedre skikkede Træer og anvendte mere hensigtsmæssige Plantningsmetoder, men egentligt Liv i Bestræbelserne for Beplantning er der som anført først kommet i den sidste Menneskealder; i alt er der siden 1866 beplantet 7—8 □ Mil af Hederne, dels af Staten, dels og navnlig af private ved Hedeselskabets Hjælp. Paa Finansloven er der i de sidste Finansaar anvendt c. 200 000 Kr. aarlig til Skovplantningens Fremme i Jylland.

Desuden bestaaer Hedeselskabets Virksomhed i Engvandingsanlæg, idet Beboerne langs Vandingskanalerne anlægge Enge, der efterhaanden indtage et meget betydeligt Areal; endvidere i Mergelundersøgelser og Anlæg af Mergelbaner, hvorved Mergelen føres fra Steder, hvor denne haves i rigelig Mængde, til saadanne, hvor der er Mangel, og herved er Hedeplantningen bleven fremmet i høj Grad. Endelig har Selskabet nu ogsaa paabegyndt Mosekulturforsøg.

Moser og Engkær maa for en stor Del henregnes til ubenyttet Areal. Kærene kunne dog forandres til Eng eller endog til Agerland ved Udtørring, ligesom en Del af Moserne ville egne sig til Tørveskæring, der dog kun vil kunne foregaa i de smaa Moser og i Kanten af de store, da en længere Transport af Tørven ikke betaler sig, og det derfor heller ikke nytter at producere udover Omegnens Behov. Af de ovenfor nævnte 11,8 □ Mil findes de 11 i Jylland, navnlig i Aalborg, Hjørring og Ringkøbing Amter.

Stenmarkerne findes hovedsagelig i Bornholms og Ribe Amter, Sumpe og Forstrande have størst Udbredelse i Jyllands Amter.

Det som Ager og Eng benyttede Areal (1,9 Mill. Td. Ld. paa Øerne, 3,2 Mill. i Jylland) er af meget forskellig Beskaffenhed, og langt fra alt lader sig henhøre under Betegnelsen frugtbar Jord. At opgive noget bestemt herom er umuligt, thi dels er Grænsen mellem frugtbar og mindre frugtbar Jord ret vilkaarlig, dels er den eneste Maalestok for Frugtbarheden, som haves, Hartkornet, ingenlunde et paalideligt Grundlag, ikke mindst paa Grund af den Udvikling, som har fundet Sted, navnlig i Jylland, i de sidste 50 Aar.

Medens Arealets Størrelse angives i Tdr. Land, □ Alen, □ Mil, (1 Td. Ld. = 14 000 □ Alen, 1 geografisk □ Mil = 9 982 Tdr. Ld. (jfr. Pag. 1), 1 dansk Mil = 7,5 Kilometer, 1 geogr. Mil = 7,4 Kilometer, 1 geogr. □ Mil = 55,1 □ Kilometer), findes der en anden Enhed, nemlig Tønde Hartkorn (delt i 8 Skæpper, hver Skæppe i 4 Fjerdingkar, 1 Fdk. i 3 Album), hvis praktiske Betydning er den, at den danner en Skyldsætningsmaalestok, og derved er Basis for de Skatter til Stat og Kommuner, som her i Landet paahvile Landdistrikternes Jorder. Oprindeligt angives ved Hartkornet den Kvalitet, Jorden har, saaledes at jo flere Tdr. Hartkorn, der gaaer paa et vist Areal Jord, desto bedre er denne, og jo flere Tdr. Land der skal til at udbringe en Td. Hrtk., desto ufrugtbarere er Jorden.

Betegnelsen Hartkorn stammer fra den gamle Adels Jordebøger, i hvilke alle de Landgildeafgifter vare indførte, som Bønderne skulde svare til den Jorddrot, under hvilken de hørte. I disse

var Værdien af de forskelligartede Afgifter, de saakaldte Landgildspecies, udregnede og omsatte i en samlet Sum i vedkommende Egns mest gængse Kornsort, enten Rug eller Byg, og i denne Ansættelse til saakaldt „hart“ eller haardt Korn (modsat Havre som blødt) havde man et fælles Udtryk for alle Landgildeafgifter. Ved Enevoldsmagtens Indførelse i 1660 bleve alle Jordbøgerne indsendte til Regeringen, og af disse blev derpaa uddraget, hvilke Afgifter og Hartkorn enhver Ejendom var ansat til. Paa denne Maade tilvejebragtes en fælles Jordebog eller Matrikel for hele Landet, den saakaldte Matrikel af 1664, hvor man altsaa gik ud fra, at Bøndernes Afgifter til Godsejeren stode i Forhold til Værdien af de dem tillagte Jorder, saaledes at de tillige kunde udtrykke Skatteevnen til Staten. Det viste sig dog snart, at Maalestokken var i høj Grad uretfærdig, idet Landgilden var overordentlig forskellig paa de enkelte Ejendomme og i de forskellige Dele af Landet, hvorfor Skatterne bleve meget ulige.

I Aaret 1681 paabegyndte man derfor Udarbejdelsen af en ny Matrikel, der blev færdig i 1688, og som i over 150 Aar blev Ligningsmaalestokken for Beskatningen af Landejendommene, og endnu er Grundlaget for en væsentlig Del af Jordernes Beskatning, den saakaldte „Gammelskat“. Denne Matrikel var baseret paa en Opmaaling og Vurdering af alle Landets Jorder, dog uden Kortlægning. Den var for sin Tid et godt Arbejde, men led dog allerede ved sin Ikrafttræden af flere Mangler. Vurderingen skete paa den Maade, at man inddelte Jorderne i Klasser efter deres Godhed, og det førte til, at Jord af meget forskellig Bonitet blev sat i samme Klasse, idet man paa Øerne kun havde 4 Klasser, hvor der skulde gaa fra 2 til 6 Tdr. Land — med Fradrag af den Jord, som var udlagt til Hvile — paa 1 Td. Hrtk., i Jylland 6 Klasser, hvor der med samme Fradrag gik fra 2 til 16 (i visse Tilfælde 20) Tdr. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Anden Jord end Agerjord inddeltes efter lignende Principper, Engene saaledes efter Mængden og Godheden af det Hø, de kunde afgive, Græsningsjorderne efter det Antal Høveder, der kunde græsse, og Skovene efter hvormange Svin, der kunde oldenfødes i vedkommende Skov, saaledes at den Skov, der kunde give Føde til 24 Stkr.

3 Aars gamle Svin blev ansat til 1 Td. Hrtk., dog ikke almindeligt Hartkorn, men Skovskyldshartkorn, hvorefter der i Almindelighed blev svaret mindre Skat end af Ager og Engs Hartkorn paa Grund af det mindre Udbytte, Skovene afkastede. Da man ikke alene tilsigtede en Landbrugsbeskatning, men ogsaa en Skat paa andre Erhverv, som fandtes paa Landet, navnlig naar de stod i Forbindelse med en fast Ejendom, blev ogsaa Møllerne satte i Mølleskyld, efter ydre Kendetegn, der angav Næringens Omfang, ligesom der indførtes Fiskestade-, Færgeløbs- og Brohartkorn, efter den Indtægt, Ejeren havde af vedkommende Skatteobjekt. Kirke- og Kongetiender vare allerede satte i Skat 1664, efter den Indtægt, der havde af disse.

Efterhaanden indtraadte der store Forandringer med de Ejendomme, hvorpaa Hartkornet hvilede, medens selve dette forblev uforandret; Skove ryddedes, nye Strækninger opdyrkedes, Forbedringer indførtes o. s. v.; navnlig fandt disse Forandringer i høj Grad Sted i Slutningen af det 18de Aarhundrede, da Udskiftningen foregik — thi ved Udparcelleringer skete det ofte, at Jorder bortsolgtes fra en Gaard, uden at der foretoges en tilsvarende Fordeling af Hartkornet —, ligesom de stærkt opadgaende Konjunkturer for Landbruget medførte mange Forandringer; herved forandredes ikke alene Landbrugets Stilling i det hele, men ogsaa det indbyrdes Forhold mellem Jorderne. I 1768 paatænkte det allerede at indføre en ny Matrikel, men Arbejderne stansede i 1772. Da saa Forholdene i det 19de Aarhundredes Begyndelse nødvendiggjorde Landejendomsskatternes Forhøjelse, beluttedes det i 1802 at udarbejde en ny Matrikel. Da en saadans Tilvebringelse imidlertid vilde tage for lang Tid, prøvede man ved Frdn. 1. Oktober 1802 at lægge Skat paa Jord og anden Ejendom efter et andet Princip, idet man baserede Skatten paa en ligefrem Vurdering amtsvis af Jorden pr. Tønde Land. Opgørelsen efter denne Forordning, der gav en samlet Værdi af 420 Mill. Kr. for Jorderne, var et Hastværksarbejde, som heller ikke fik stor praktisk Betydning, idet man samtidig bestemte sig til en ny Matrikulering, i Henhold til hvilken de nye Skatter skulde paalignes, medens de tidligere bestaaende skulde blive liggende uforandret paa det

gamle Hartkorn. Kun paa et Punkt fik Vurderingen Betydning for Eftertiden, idet Bankhæftelsen af 1813 blev udregnet efter dette Grundlag.

Reglerne for den ny Matrikel fastsattes ved en Frdn. af 1804; heri bestemtes det, at Fredskovene ikke skulde medtages, da de ikke mentes passende at kunne være Genstand for ny Beskatning, og for Skovskylden gælde derfor endnu Ansættelserne fra 1688. Undtagne vare ligeledes Tørvemoser samt Mølleskyld, Fiskestade, Færgeløbs- og Brohartkorn, som man vilde ramme ved indirekte Afgifter; Tienderne bleve heller ikke satte i nyt Hartkorn, men det bestemtes, at Tiendeejerne skulde betale Skat i Forhold til det Hartkorn, som ydede Tienden. Som Følge af alt dette kom Matriklen kun til at omfatte Ager- og Engs-Hartkornet. Denne Gang foretoges ikke alene en Opmaaling, men tillige en Kortlægning af hele Landet, som varede fra 1806 — 22 og kostede 600 000 Kr. Jorderne skulde desuden tillige takseres (boniteres). Ved denne Bonitering gav man den bedste Jord, som kunde findes (Normaljorden) en vis Talværdi, nemlig Takst 24, og derefter ansattes enhver anden Jord — idet man dog ogsaa udsøgte Jord til Taksterne 20, 16, 10 og 3, som skulde tjene Taksatorerne til Vejledning — efter dens Frugtbarhed, sammenholdt med Normaljorden, til en mindre Talværdi, som nøjagtig stod i samme Forhold til Takst 24, som Jordernes Frugtbarhed indbyrdes; man tog Hensyn til det Overskud, som Jorden kunde afgive under Forudsætning af, at nødvendige Grundforbedringer foretoges, samt at Jorderne behandledes paa hensigtsmæssig Maade uden at faa utilstrækkelig Gødning eller udpines, hvorimod man ikke tog Hensyn til Ejernes større eller mindre Dygtighed. Jord til Takst 6 vil efter denne Matrikulering sige Jord, hvoraf 4 Tdr. Land antages at opveje 1 Td. Ld. af den bedste Jord svarende til 24. Da man ogsaa anvendte Brøksansættelse, opnaaedes paa denne Maade, at man aldrig fik 2 Stykker Jord af anerkendt forskellig Godhed lige højt ansatte i Hartkorn, hvilket vanskeligt kunde undgaaes selv ved en meget vidtdreven Klasseinddeling. Med Hensyn til Agerjorden gik man frem med saa stor Nøjagtighed som muligt, derimod ansaaes denne

Maade for altfor kostbar og omstændelig lige overfor ufrugtbare Strækninger som Heder og Kær, hvor man derfor anvendte en mere summarisk Fremgangsmaade ved Klasseinddeling ligesom i 1688. Engene matrikuleredes ikke efter Jordens Beskaffenhed, men efter deres Evne til at frembringe Hø, og Græsningsjorderne efter den Fordel, de antoges at kunne afgive ved Græsning; man beregnede, hvor mange Høveder der kunde græsse, og hvor meget et Høveds Græsning kunde antages at være værd. Undtagne fra Matrikuleringen vare Veje, til Brug for andre end dem, i hvis Lodder de ligge, Gader, Grus-, Sand- og Lergrave, Søer og Vandinger, der ikke kunde tørlægges, Købstædernes Gader og Torve samt Bygningsgrunde og Haver.

Takseringen blev man færdig med i 1826; fra først af havde man tænkt, at Jordernes Beliggenhed skulde øve Indflydelse paa den Værdi, de ansattes til, men dette blev dog igen opgivet. Da det var bestemt, at den nye Matrikel skulde indeholde det samme Antal Tdr. Hartkorn som den af 1688, reduceredes samtlige Landers Jorder efter de dem meddelte Takster til Normaljord, eller det saakaldte boniterede Areal, og ind i Summen heraf (c. 2 Mill. Tdr.) dividerede man Hartkornet fra Matriklen af 1688; derved fik man som Resultat, at 72 000 □ Alen eller $5\frac{1}{7}$ Tdr. Ld. boniteret Areal skulde udgøre en Tønde nyt Hartkorn. Dette blev altsaa det mindste Antal Tdr. Land, der kunde gaa paa 1 Td. Hartkorn; men da den bedre Jord ikke antoges for at være tilgængelig for Forbedringer i samme Grad som den ringere, skyldattes ingen Jord til Takst 24, men al Jord til højere Takst end 20 nedsattes hertil, saa at der i Virkeligheden intetsteds findes mere end c. $6\frac{1}{6}$ Tdr. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Det største Antal Tdr. Ld., der kan gaa paa 1 Td. Hrtk, maa søges i Hedejordens 6te og laveste Klasse; i denne skulde 576 Tdr. Land være lig 1 Td. til Takst 24, her kommer altsaa 1 Td. Hartkorn til at omfatte $576 \times 5\frac{1}{7}$ eller 2 962 Tdr. Land. — Øen Bornholm havde fra ældre Tid sine særegne Skatteforhold. Ved den nye Matrikel sammenblandede man derfor ikke Øens Hartkorn med det øvrige Lands, men omfordelte kun det, der i Forvejen fandtes derovre. En Følge heraf er det, at 1 Td. Hart-

korn paa Bornholm i Virkeligheden ikke er lig med 1 Td. almindeligt Hartkorn, men kun omtrent $\frac{2}{3}$ (49 600 □ Alen Normaljord i Stedet for 72 000). Mindre Forandringer i Matriklen foretages jævnlig af forskellige Grunde, saaledes Ansættelse af ny indvundne Arealer (ved Søndtørring, Inddæmning og Opskylning), Afgivelse af Jord til Veje, Jærnbanner o. s. v., ligesom Bortskylning kan ske, men de ere dog kun af liden Betydning i Forhold til det hele.

Den 1. Januar 1895 var Øernes Hartkorn 205 441 Tdr. + 8 780 Tdr. bornholmsk Hrtk., og naar dette omsættes til 6 048 Tdr. almindeligt Hartkorn, bliver det tilsammen 211 489 Tdr. Jyllands Hartkorn var 170 813 Tdr., og hele Landets altsaa 382 302; herunder er indbefattet Ager- og Engshartkorn samt halveret Skovskyld; den samlede Skovskyld udgør i alt 6 848 Tdr., hvoraf 6 032 paa Øerne. Det matrikulerede Tiendehartkorn udgør for Kongetienden c. 36 500 Tdr., for Kirketienden c. 37 800 Tdr.

Den nye Matrikel af 1844 blev sikkert udarbejdet med stor Nøjagtighed og Samvittighedsfuldhed; at der alligevel indløb Fejl, kunde jo ikke undgaaes ved et saa stort og omfangsrigt Arbejde. Dernæst har den store Udvikling, som har fundet Sted her i Landet i det halve Aarhundrede, som er forløbet siden Matriklen traadte i Kraft, bevirket, at Hartkornsansættelsen ikke mere kan siges at være et Udtryk for Jordernes indbyrdes Frugtbarhed, som man med nogenlunde stor Sikkerhed kan rette sig efter. Jordernes og Samfærdselsvejenes Forbedring samt den Omstændighed, at der fra Begyndelsen af ikke toges Hensyn til Beliggenheden, har medført store Forskelligheder, hvorom ogsaa den forskellige Pris, der i de enkelte Dele af Landet betaales pr. Tønde Hartkorn, er et Vidnesbyrd; thi Idealet skulde jo være, at en Td. Hrtk. skulde have samme Værdi overalt. (Prisen pr. Tønde solgt Gaardhartkorn i 1885—94 var paa Sjælland 6423, Lolland Falster 5242, Fyen 6220, i det sydøstlige Jylland 5744, i det nordlige 5035, i det sydvestlige 5330 Kr.). I hele Landet gaaer der gsnlt. 18 Tdr. Land paa 1 Td. Hrtk., paa Øerne 11 og i Jylland $26\frac{1}{2}$; Øerne frembyde indbyrdes langt mindre Forskelligheder, end der er indenfor Jylland; at dømme efter Matrikuleringen var Maribo Amt det frugt-

bareste af Øernes Amter med 9,8 Tdr. Land paa 1 Td. Hrtk., Frederiksborg Amt det ufrugtbareste, med 14 (Bornholm har dog paa 1 Td. bornholmsk Hrtk. 12, paa en Tønde almindeligt $17\frac{1}{2}$ Tdr. Land), i Jylland var Randers Amt frugtbarest med $17\frac{1}{2}$, Ringkøbing Amt ufrugtbarest med 45 Tdr. Ld. pr. Td. Hartkorn.

Klimaet maa betragtes som meget gunstigt for Landbruget i Danmark. Det er tidligere omtalt, at Klimaet er jævnt tempereret her i Landet, saaledes at hverken Heden er brændende om Sommeren eller Kulden særlig streng om Vinteren; alligevel er Varmen stærk nok til, at Afgrøden let modnes, og den mindre stærke Vinterkulde bevirker, at Planter, der ikke kunne trives i Sverrig og Rusland under samme Breddegrad som her i Landet, afkaste et godt Udbytte hos os; ogsaa de lange Dage i Høstens Tid spille en stor Rolle. Misvækst maa anses som en ren Undtagelse; hertil bidrager noget Nedbørens gunstige Fordeling hele Aaret rundt, hvorved Jordbunden hverken aldeles udtørres eller bliver altfor fugtig; kun om Foraaret kan Regnmanglen undertiden indvirke uheldigt paa Høafgrøden, ligesom den stærke Regn i Høsttiden kan lægge Høstarbejdet Hindringer i Vejen. I Jyllands vestlige Egne kan Havvinden øve en Indflydelse til Skade for Landbruget.

Agerbrugets Udvikling.

I Midten af det 18de Aarhundrede stod vort Landbrug meget langt tilbage. Høstudbyttet var saaledes meget tarveligt, Udførselen af Landbrugsprodukter var ringe (Overskudsudførselen 4—5 Mill. Kr., nu over 100 Mill. Kr.) og Kvaliteten af det udførte slet. I Begyndelsen af det 18de Aarh. spillede dog Kvægavlen en Rolle, navnlig fordi Dyrene transporterede sig selv, og derfor under de daværende daarlige Kommunikationsforhold vare en bedre Udførselsvare. Men forandrede Afsætningsforhold — navnlig ved en Udførselstold, der ødelagde Forbindelsen med Holland — og Kvægpest førte til, at denne Handel tabte i Betydning, saa at man var mere henvist til Mejeridrift og Kornavl. Dog stod Mejeridriften paa et meget lavt Trin. Dyrene gik ude største

Delen af Aaret og stod om Vinteren i daarlige Stalde og fik slet Foder. Hovedgrunden til Landbrugets daarlige Tilstand var de uheldige Konjunkturer, nemlig daarlige Afsætningsforhold og de lave Priser paa Landbrugsprodukter. Til disse Forhold kom vor Landboforfatning, som var hemmende for ethvert Fremskridt.

Fæstebonden, paa hvem Byrderne særlig hvilede, sad paa den Tid inde med omtrent $\frac{3}{4}$ af al Landets Jord; han var ufri og ganske voldgiven Godsejernes Vilkaarlighed; men for øvrigt vare heller ikke de faa Selvejere, Landet havde, ganske uindskrænkede i deres Ejendomsret; dels vare de ofte afhængige af Godsejerne, dels vare de nødt til at anvende Brugsformer, der vare forældede og til Hinder for ethvert Fremskridt. Skatter og Afgifter vare høje, hvilede uretfærdigt og vare dyre at opkræve. I det følgende skulle de vigtigste af disse Forhold paapeges.

Det saakaldte Vornedskab havde i ældre Tid paahvilet Fæstebonden paa Sjælland, Lolland-Falster og Møen, som en Forpligtelse til ikke at forlade dyrket Jord; det ophævedes 1702, men Aaret før var der oprettet en Landmilits, der ved Stavnbaandets Indførelse i 1733 blev en trykkende Byrde for Bondestanden i hele Landet. Stavnbaandet bestod oprindeligt i, at enhver i Militsen indskreven Bondekarl mellem 14 og 35 Aar skulde blive paa Godset, og hele Udskrivningen laa i Godsejerens Haand. Senere skærpedes Bestemmelsen, saa at Bønderne allerede vare bundne fra 4 Aars Alderen, og der paahvilede dem en Forpligtelse til efter endt Tjeneste paa Godsejerens Anordning at overtage en Gaard; herved gik meget Misbrug i Svang, Gaardene vare ved Overtagelsen forfaldne, Indfæstningen var meget høj o.s.v., hvortil yderligere kom, at Godsejeren var Bondens Øvrighed, kunde sætte ham ud af Fæstet, ligesom hans Dødsbo var voldgivet Godsejeren, der havde Skifteforvaltningen.

Stavnbaandet gik maaske væsentlig ud paa at ophjælpe Landbruget ved at skaffe dette den fornødne Arbejdskraft. Den Magt, Godsejerne ved denne Foranstaltning fik over Bønderne, øgedes ved Hoveriet. Fra gammel Tid paahvilede der Fæstebønderne den Forpligtelse, at de skulde yde Hoveri til Dyrknin-gen af Hovedgaardens Jorder. Det var ikke nærmere bestemt, og

efterhaanden voksede Ydelsen, navnlig efter den Tid, da Konjunkturerne fra Aarh.s Midte bedredes, og da Stavnbaandet gav Godsejerne Midler i Hænde til at fordre mere og mere. Bønderne bleve derved nødte til at forsømme deres egen Jord, idet de oftest tilsagdes til Hoveri paa den ogsaa for dem mindst belejlige Tid. Dernæst var det ogsaa forbundet med direkte Udgifter, saaledes til Hestehold, der var paafaldende stort paa den Tid. Følgen blev, at Bønderne forarmedes, vænnedes til daarligt og skødesløst Arbejde, hvortil kom det demoraliserende ved den slette Behandling, der blev dem til Del. Naturligvis vare Forholdene ikke lige slette overalt, ligesom ikke alt Bøndergods var hoveripligtigt.

Foruden disse Ydelser til Godsejerne virkede ogsaa de offentlige Afgifter skadeligt; især var dette Tilfældet med Tienden. Den var oprindelig en gejstlig Afgift, hvis Indførelse kan føres langt tilbage i Tiden; her i Landet som andetsteds var den fra først af en almindelig Bruttoindkomstskat; men i Tidens Løb forandredes den, og navnlig vare mange Jorder — Sædegaardsjorder, Embedsjorder, Heder o. s. v. — blevne tiendefri. Den deltes før Reformationen i 3 lige store Dele til Biskop, Præst og Kirke. Efter Reformationen gik Bispetienden over til Kronen og blev som Kongetiende tillagt forskellige Institutioner og private, Kirketienden tilfaldt Kirkeejerne som Vederlag for Kirkens Vedligeholdelse, Præstetienden anvendtes til Præstelønning. Afgiften svarede som Kvæg- og Korntiende. Kvægtienden var dog allerede 1740 omsat til en Pengeafgift, men Korntienden ydedes endnu in natura. Dette førte til, at alle maatte vente med Indkørselen, indtil hvert 10de Neg var udtaget; endvidere mistedes ogsaa Halmen. Forholdet gav ofte Anledning til Kiv. Derhos hindrede en saadan Afgift Udviklingen af et intensivt Agerbrug, fordi stigende Bruttoudbytte vilde bevirke en Stigning i Tienden, som var en Bruttoafgift, uden Hensyn til om Nettoudbyttet steg i tilsvarende Forhold. Foruden Tienden paahvilede der Bonden store Byrder som Vejarbejder, haarde Skatter, vekslende Toldhindringer og endelig Jagtlove, der fredede Vildtet paa Afgrødens Bekostning.

Ogsaa Jordfællesskabet, der var nedarvet fra de ældste

Tider, hindrede en Udvikling af Agerbruget. Af Bondejorden var i Almindelighed kun „Toften“, som laa lige op til Landsbyens Gaarde, i Særbrug, ellers var baade Mark, Skov, Mose, Overdrev etc. i Fællesbrug. Bymarken blev delt mellem Gaardene, og for at disse skulde være ligestillede, inddeltes Jorderne i større Dele efter deres Beskaffenhed, og disse bleve saa atter delte mellem de enkelte Lodsejere, som paa denne Maade kunde faa deres Jorder fordelte i mangfoldige Stykker med lange Veje fra selve Gaardene, der paa den Tid laa samlede i Landsbyer. Ved denne Fremgangsmaade nødvendiggjordes Dyrkning i Fællesskab og paa ensartet Maade. — Under uudviklede Forhold kunde Fællesskabet være ret hensigtsmæssigt; det ydede større Sikkerhed mod ydre Fjender, havde en opdragende Indflydelse paa den enkelte, ligesom visse Arbejder med Fordel kunde foretages i Fællesskab. Men da Konjunkturerne steg, mærkede man ret Ulemperne ved, at alle maatte følges ad og ikke kunde bryde ud og indføre særlige Forbedringer for derved at drage Nytte af de bedre Tider. Fællesskabet bidrog derfor til at holde al individuel Dygtighed nede, og Følgen blev, at Bondebruget maatte blive staaende paa et forældet Standpunkt.

Da Priserne efter Midten af det 18. Aarhundrede begyndte at stige, og man indsaa, at Forbedringer i Landbruget vilde bringe Fordel, var det især paa Fællesskabets Omraade, at man mærkede Ulemperne. Ved forskellige Forordninger i Tiden fra 1758-69 søgte man at fremme Ophævelsen for enkelte Landsdele, men med ringe Virkning. En Forordn. af 1781 ordnede imidlertid Sagen for hele Landet og tillod enhver Ejer at forlange sine Jorder udskiftede, for at de kunde ligge samlede højst 2—3 Steder; de andre Lodsejere skulde deltage i Udgiften.

Den store Landboreform begyndte Aar 1784, da Kronprins Frederik overtog Regeringen, understøttet af Mænd som Bernstorff, Colbjørnsen og Reventlow. I 1786 nedsattes den store Landbokommission, der skulde tage under Overvejelse, ved hvilke Midler Bondestandens Stilling kunde forbedres. Allerede før Kommissionens Nedsættelse var der gjort en Begyndelse paa Kronens Godser i Frederiksborg Amt. Jorderne vare udskiftede,

Hoveri og Tiende erstattet med en Afgift og Gaardene overgaaede til Selvejendom eller Arvefæste. Resultatet her opfordrede til Fortsættelse.

Kommissionens første Resultater var et Par Forordninger af 1787, der fastsatte Jorddrots og Fæstebondens gensidige Rettigheder og Pligter og gav Regler for, hvornaar man kunde fratage Fæstebonden nogen Del af Jorden, eller naar han var pligtig til Udflytning. Der skulde gaa en Synsforretning foran en Overtagelse, og det blev almindelige Dommere, der skulde paakende Godsejernes Fordringer i Dødsboet. Den næste store Foranstaltning var Stavnbaandets Løsning i 1788. Herved blev Stavnbaandet løst straks for alle under 14 og over 36 Aar, og fra Aar 1800 skulde Stavnbaandet fuldstændig være ophævet. Hermed var Muligheden for alle andre Fremskridt givet; thi det var særlig Stavnbaandet, som holdt sammen paa den gamle Ordning og gjorde Bonden afhængig af Herremanden.

Med Hensyn til Hoveriet maa mærkes Struensees Forordning af 1771, der var det første Skridt i den rigtige Retning, thi derved gjordes Hoveriet bestemt; det var nemlig især Ubestemtheden, som virkede saa skadeligt for Yderen, der hverken vidste, hvormeget han havde at yde, eller naar han skulde gøre det. Men denne Foranstaltning kuldkaستes efter Struensees Fald. Mere Indflydelse fik en Lov af 1791 om Afløsning af Hoveriet. Regeringen turde vel ikke gaa til et ligefremt Paabud om Ophevelse, fordi man frygtede, at der skulde blive Mangel paa Arbejdskraft; man valgte derfor at opfordre til en Afløsning og fjerne det ubestemte ved Hoveriet. Paa denne Maade blev i forholdsviis kort Tid alt Hoveri afløst eller begrænset, og en Hoveriforordning i 1799 paabød yderligere, at alt Hoveri skulde være bestemt, og intet ubestemt maatte fremtidig indføres. Medens der før 1788 svarede Hoveri af c. 200 000 Tdr. Hrtk., var det i 1807 kun Tilfældet med c. 80 000 Tdr. I 1838 blev det fastsat, at ingen hoverifri Gaard nogensinde mere maatte blive hoveripligtig, men den endelige Ordning finder først Sted i den anden Reformperiode, efter Grundlovens Indførelse, idet det i 1850 bestemmes, at Hoveriet skal afskaffes, naar enten Ejeren

eller $\frac{1}{3}$ af Hovbønderne forlanger det. En Kommission afgør Sagen, hvis de interesserede ikke kunne blive enige. Siden den Tid er det gaaet rask fremad med Afløsningen, og nu er der kun en forsvindende Del tilbage.

Som ovenfor bemærket blev der allerede i 1781 givet en Forordning om Jordfællesskabets Ophævelse; dog havde denne kun ringe Fremgang. Men efter Stavnsbaandets Ophævelse og Hove-riets Afløsning kom der ogsaa Fart heri; thi da begyndte Herremændene at interessere sig derfor, fordi de efter disse Reformere bleve nødte til at lægge Hovedvægten paa Bøndergaardenes Dyrkning; skulde de nu have nogen Indtægt, maatte de skaffe sig denne, ved at Fæsterne betalte en klækkelig Afgift, og dette kunde de kun gøre, naar Gaarden gav en ordentlig Indtægt, ligesom Fæsterne nu heller ikke tog en Gaard, undtagen de havde Fordel deraf. I 1792 udkom en Frdn., der tilsagde Jordrotterne adskillige Fordele, naar de udskiftede Bøndergodset, og navnlig gaves der dem Ret til at fordele Udgifterne paa Fæstebønderne. Fra den Tid gik Udskiftningen rask fra Haanden, og i 1837 var den saa godt som tilendebragt; men med selve Udflytningen gik det smaat i længere Tid, idet Bønderne foretrak at bo sammen. Dette førte til, at Lodderne ikke altid fik hensigtsmæssige Former ved Udskiftningen (Stjerneudskiftning), hvorpaa der dog er raadet Bod i Tidernes Løb. I Forbindelse hermed staaer Frdn. af 1794 om Hegn og Markfred.

Endelig skal nævnes, at i 1788 løstes de mest trykkende Baand paa Kornhandelen; endvidere frigaves Kvæghandelen; de tidligere Forbud mod Udførsel af ikke fedet Kvæg ophævedes, og enhver fik Ret til at fede Kvæg, hvad der tidligere kun var tilladt Sædegaardsejere.

De skadelige Følger af Naturaltiendens Ydelse som Bruttoafgifte ere allerede ovenfor omtalte. Henimod Aarhundredets Slutning opfordrede Kongen derfor til at afslutte frivillige Overenskomster om Afløsning mod en fast Afgift i Penge eller Korn, og i 1810 gav en Forordning enhver Tiendeyder Ret til at forlange Tienden afløst mod en fast Afgift; men Bestemmelsen om, at naar Yderne forlangte Afløsning, skulde Tiendevederlaget fast-

sættes $\frac{1}{10}$ højere end Tiendens Værdi, gjorde disse utilbøjelige til at forlange Afløsning. Herpaa raadede en Lov af 1852 Bod; den paabød, at al Korntiende, der endnu ydedes i Kærven, skulde være omsat til faste aarlige Afgifter inden 1856; dette præciseredes yderligere ved Love af 1860 og 1862, og hermed var altsaa Naturaltienden fuldstændig afløst. En Lov af 1894 bestemmer, at Tiendevederlaget kan afløses ved Betaling af en Kapital en Gang for alle, under visse fastsatte Betingelser, ligesom Staten yder Tiendeyderne Laan til Betaling af Afløsningssummen. Et saadant Laan forrentes og afdrages i 60 Aar med 4 % aarlig; dog kan der kun tilstaaes Tiendelaan til et Beløb af 4 Mill. Kr. om Aaret. Den hele Tiende blev anslaaet til en Værdi af c. 175 Mill. Kr. — En anden Naturalydelse, nemlig Vejbyrden, omordnedes i 1793, hvorved Ydelsen væsentlig lettedes.

Foruden at Fæsteforholdet reformeredes i 1787, stræbte Regeringen tillige at fremme Selvejendoms. Dette skete allerede i 1760'erne ved de store Statsdomænesalg i Sydjylland og paa Fyn; senere fulgte enkelte veltænkende Godsejere Eksemplet, og fra Statens Side lettedes et saadant Bortsalg ved Bestemmelsen om, at komplette Sædegaarde kunde bortselge Gaarde uden at miste Skattefriheden, uagtet denne var betinget af, at der hørte 200 Tdr. Hrtk. Bøndergods til Gaarden. Den af Staten oprettede Kreditkasse (1786), som ydede Laan til Landbrugets Udvikling, og fremfor alt til Selvejendoms Erhvervelse, var ogsaa af stor Betydning. Navnlig paa dette Omraade er det dog, at der sker Reforme efter Grundlovens Indførelse.

Følgen af den første Reformperiode, hvor i Forbindelse med det alt fremførte maa nævnes: Forbedringen i Husmændenes Stilling og i Almueskoleundervisningen, blev, at Landet gik stærkt fremad i Slutningen af det 18. og de første Aar af det 19. Aarhundrede; men snart indtraadte der en Stansning i Udviklingen. Under Krigen gik det endda ikke Landbruget saa galt; dels bevirkede Umuligheden af enhver Tilførsel udefra til Danmark og Norge høje Priser, dels var selve Pengenes synkende Værdi til Fordel for Landbrugerne som Debitorer; men efter Krigen, særlig efter 1818, kommer der en stærk Tilbagegang. Som

Grund hertil maa nævnes de lave Kornpriser, dels paa Grund af Afspærringens Ophør, dels paa Grund af en stærk Produktions-tilvækst i Europa, endvidere som særlige Grunde for Danmark Tabet af Norge, Englands Beskyttelsespolitik, Landets Fattigdom med en ødelagt Handel og Søfart, og betydningsløs Industri og Haandværk, endelig store Skattepaalæg og Pengenes stigende Værdi. Det førte til, at Landejendomspriserne sank enormt; Regeringen traadte hjælpende til ved Skattelettelse og Oprettelsen af Laanefond, men det kunde ikke nytte. Krisen kulminerede 1823—25 og var forbi 1828. Da Krisen først var endt, rettede Landbruget sig hurtigt; det var mere de enkelte Ejere end Landbruget som Erhverv, det var gaaet ud over; Reformerne have vel ogsaa hjulpet til, at Landet red Stormen af; nu sad efter Krisen mange nye Ejere paa Gaarde, som de havde faaet til en billig Pris, og drev dem frem under de opadgaaende Konjunkturer, der med enkelte Afbrydelser have vedvaret til Midten af 1880'erne.

I de opadgaaende Tider kom der igen Liv i Landboreformerne, men større Resultater spores dog først paa Foranledning af den i 1849 nedsatte ny Landbokommission; for Hoveriets og Tiendens Vedkommende er der gjort opmærksom derpaa; her skal væsentlig Fæsteforholdet behandles. Overgangen fra Fæste til Selvejendom var næsten gaaet ganske istaa efter 1818, og Fæste var derfor endnu almindelig udbredt, ligesom alle Bøndergaarde vare undergivne Fæstetvang, d: de maatte ikke gives i fri Forpagtning, men skulde, naar de brugtes af andre end Ejeren, enten bortfæstes paa Fæsterens og Enkes Livstid eller bortforpagtes paa mindst 50 Aar. Fæsteforholdet ansaaes dengang for uheldigt i Modsætning til Selveje, dels paa Grund af Risikoen ved den ubestemt Varighed, hvorved Fæsteren fristedes til at undlade Forbedringer, dels fordi Driftskapitalen formindskedes ved „Indfæstningen“, og endelig paa Grund af Uvilje mod det ved Fæstevæsenet fremkommende Over- og Underordningsforhold. Forskellige Love i 1850'erne paabød derfor Salg af Statens og offentlige Stiftelsers Gods til Selvejendom, men vanskeligere var det ved de private Godser, hvor man ikke mente at kunne iværksætte en Tvangsafløsning; i Stedet søgte Staten at opmuntre til en frivillig Afløsning. De

Hindringer, der før eksisterede mod Afhændelse, dels paa Grund af Skatteprivilegiet, dels paa Grund af fideikommissariske Baand, bortfaldt henholdsvis ved Hartkornsegalisationen i 1850, hvorved Forskellen mellem privilegeret og uprilegeret Hartkorn bortfaldt, og ved en Frdn. af 1854, der tillod at afhænde Bøndergods og disponere frit over en Del af den indkomne Købesum. Ved Kreditforeninger (Lov 1850) søgte man dernæst at skaffe de fornødne Pengemidler tilveje til Overgangen. — De vigtigste Love paa Fæstevæsenets Omraade udkom dog i 1861 og 1872. Ved den første ophævedes Fæstetvungen for Gaarde, som i mindst 20 Aar havde været i Selveje; endvidere bestemtes, at naar en Fæstegodsejer solgte 9 Fæstegaarde til Selveje til disses Brugere eller Slægtninge, maatte han til fri Raadighed — altsaa uden Hensyn til de almindelige Udstykningsregler og Regler om Nedlæggelse af Bøndergaarde — udtage af det tilbageblevne saa meget, som svarede til $\frac{1}{9}$. Endvidere bestemtes, at en Del af Indfæstningssummen skulde tilbagebetales, hvis Fæsteren døde inden 30 Aars Forløb, ligesom Fæsteren fik Erstatning for Forbedringer. Ved en Lov af 1872 udvidedes Ejeren Ret til at indtage af Fæstegodset. — Ved disse Love ere de værste Ulemper ved Fæstevæsenet bortfaldne, ligesom de have ført til, at Antallet af Fæstegaarde er blevet betydeligt formindsket.

I 1894 nedsattes den tredje Landbokommission med de to Formaal at forberede en Revision af Udstyknings- og Sammenlægningsbestemmelserne samt at skaffe Jordlodder til Landarbejderne. Det første Formaal er fyldestgjort ved Lov af 11. Maj 1897, om det andet foreligger der Rigsdagen Forslag. I Reglerne om Udstykning bestemmes, at Hovedgaarde ikke maa nedbringes under 60 Tdr. boniteret Areal; ved Selvejerbøndergaarde skal der blive en Parcel tilbage, hvis Størrelse er forskellig efter Forholdet mellem Areal og Hartkorn, jo flere Tdr. Land pr. Td. Hartkorn, desmindre behøver det tilbageblivende Antal Tdr. Hrtk. at være, en Bondegaard maa mindst være 1 Td. Hrtk. Pligthuse, hvorved forstaaes Avlsbrug, der skal opretholdes som Husmandsbrug, maa ikke være under $1\frac{1}{2}$ Td. bon. Areal. I det hele gaaer Loven ud paa, at Udstykningen ikke drives saa vidt, at der ikke bliver Jord

nok tilbage til at ernære en Familie. Under visse Betingelser kan der gives Undtagelsesbevillinger. Den væsentligste Hindring for Sammenlægning er, at Jorder kun kunne sammenlægges med de Indskrænkninger, som følge af Forskrifterne om Bondejords Behandling og Pligthuses Opretholdelse i Udstykningsreglerne. Dog kan der gives Bevilling paa Sammenlægning af højst 3 Bøndergaarde med i alt ikke over 12 Tdr. Hrtk., men der skal da for hver Gaard oprettes et Pligthus.

I Forbindelse med Landboreformerne staaer Driftsmaadens Forandring. Før Udskiftningen var den sædvanlige Drift det saakaldte Trevangsbrug, hvor Størstedelen af Jorden laa udyrket hen som Overdrev o: permanent naturlig Græsgang for Kvæget. Resten, som blev anvendt til Korndyrkning, var i Almindelighed delt i 3 Marker, een til Vintersæd (mest Rug), een til Vaarsæd (Byg eller Havre), medens een laa hen som Brak og blev gødet. Herimellem skiftedes der; nogle Steder i Landet var der dog 2, andre 4 Marker. Paa et højere Kulturtrin er denne Driftsmaade uheldig, den udpiner Jorden og bevirker, at Ukrudtet tager Overhaand; Besætningerne maa være smaa, da man savner Vinterfoder, og Racerne kunne paa Grund af Fællesgræsningen ikke bevares. Alligevel var det maaske i forrige Aarhundrede en ret god Form; thi Hoveriet bevirkede, at Bønderne havde liden Arbejdskraft til eget Brug og derfor ikke kunde indlade sig paa intensivere Driftsformer. De lave Priser og den store Overflod paa dyrkelig Jord gjorde derhos denne saa godt som værdiløs, saaledes at den Driftsform maatte blive den bedste, som foraarsagede de færreste Omkostninger. Som en af Udskiftningens Følger fremtræder Overgangen til Kobbølbruget. Under dette bleve Overdrevene opgivne som naturlig Græsgang, og al Jord, der egnede sig til Sæd, blev tagen under Dyrkning. Jorden deltes i et vist Antal Skifter, der i en bestemt Rækkefølge benyttedes afvekslende til i et Antal Aar at give Sæd, derefter i nogle Aar til Høslæt og Græsning for Kreaturerne, hvorefter Jorden ved Brakbehandling gjordes skikket til paany at begynde den samme Rotation. Samtidig begyndte man at anvende Kløver, og Kartoffelavlens udbredtes. Det nu almindelige engelske Vekslebrug bestaaer i, at

Jorden egentlig aldrig fuldstændig hviler, men kortstraaede og langstraaede Afgrøder veksle med bredbladede Vækster og Rodfrugter, hvorved Jorden faaer tilbage, hvad der berøves den af Næringsstoffer. Denne Driftsmaade fordrer større Driftskapital og en omhyggeligere Behandling af Jorden, og anvendes derfor almindeligvis ikke fuldt ud, men som en Tillempning af Koppelbruget.

Af stor Betydning for Agerbruget er Gennemførelsen af Markfreden, som tidligere var slet, men som gik godt fremad, efter at Ævredgræsningen var ophørt, og navnlig da Regeringen ved Lovene af 1869 og 1872 understøttede Bevægelsen; endvidere Afledningen af skadeligt Vand; fra Midten af Aarhundredet begyndte man med at dræne, og dette har naaet en stor Udbredelse; herved er Jordbunden bleven mere bekvem for Planterne, som lettere faa Adgang til Jordens Næringsstoffer. — Dernæst benyttes Vand til Forbedring af Jorder; navnlig i Jylland have Vandingsanlæg stor Betydning. Ved Tørlægning af Søer og Inddæmning fra Havet er der ogsaa indvundet en Del Land. Endelig var i gamle Dage Jordens Gødskning altfor svag; en Hovedgrund hertil vare de smaa Besætninger. Nu er der indtraadt en fuldstændig Forandring heri; dels ere Besætningerne langt større, dels tilføres der Jorden en stor Del Handelsgødning, og dertil kommer Merglingen. Den gør de frugtbare Bestanddele i Jorden lettere tilgængelige for Planterne og er i Forbindelse med stærk Gødning et godt Middel til at forøge Produktionen.

Agerdyrkningsredskaberne ere ogsaa blevene bedre og bedre. Allerede Afskaffelsen af Hjulploven og Indførelsen af Svingploven samtidig med Koppelbruget betegner et stort Fremskridt, men navnlig efter 1830 afløstes de gamle Træredskaber, og ved de bedre Redskaber kunde Hesteholdet indskrænkes. Krigen 1848—50 gav Stødet til Indførelsen af arbejdsbesparende Maskiner, da Mandskabet var borte; dernæst anlagdes ogsaa en Del Jærnstøberier her i Landet i disse Aar. Fra 1870 begyndte Landbruget at tage Dampen i sin Tjeneste, og dette har faaet en stedse større Udbredelse ved Anvendelse til Tærskning, Mejerier etc.

Ogsaa i Varenes Kvalitet er der sket et stort Opsving; vort Korns Kvalitet er nu i Modsætning til tidligere Tider udmærket,

hvad Anvendelsen af Byg i Bryggerierne baade her og i England viser, og Fedevarerne — Smør og Flæsk — indtage en fremragende Plads paa vort Hovedmarked, England. Det er det praktiske Landbrug i Forbindelse med teoretiske Undersøgelser (f. Eks. af N. J. Fjord), der har skabt disse Forhold og dermed vort Ry paa Landbrugets Omraade.

Alle disse Forbedringer ved Landvæsenet have selvfølgelig lagt Beslag paa store Kapitaler; men den stærke Stigning i Landejendommenes Pris har paa den anden Side muliggjort, at Landmændene have kunnet optage større Prioritetslaan i deres Ejendomme. For at lette Optagelsen af disse har man paa Grundlag af Lov af 20. Juni 1850 oprettet forskellige Kreditforeninger, og de gennem disse optagne Laan have efterhaanden naaet en meget betydelig Størrelse. Kreditforeningen er en Forening af Laantagere, der med visse Begrænsninger ere solidarisk ansvarlige for de af Foreningen udstedte Gældsfor skrivinger. Laanet maa ikke overstige en vis Grænse, sædvanlig $\frac{3}{5}$ af Ejendommens Værdi. De danske Kreditforeningsobligationer have efterhaanden vundet stor Indgang saavel paa vort hjemlige som paa Udlandets Pengemarked. Ved gentagne Konverteringer — væsentlig foretagne som Følge af den ved Statskonverteringerne af 1886 og 1894 foretagne Rentenedsættelse — vil den nominelle Rentefod i Almindelighed fra Aar 1900 være $3\frac{1}{2}$ pCt. Selvfølgelig har den billige Kredit været af stor Betydning for Landbruget; men paa den anden Side har den fristet til at optage Laan, hvis Forrentning og Afbetaling under ugunstige Konjunkturer yderligere maa forværre de ved disse skabte Forhold. Udover de i Kreditforeningsloven tilstaaede Stempelbegunstigelser etc. har Staten ikke støttet de almindelige Kreditforeninger; kun ved de to Husmandskreditforeninger har den gennem Rentegaranti ydet en stor og væsentlig Begunstigelse, hvorved ogsaa Husmændene ere blevne delagtiggjorte i den billige Kredit. Hvor meget der af Kreditforeninger er udlaant i Landejendomme lader sig ikke sige; som Vidnesbyrd om deres Betydning skal blot anføres, at det samlede Beløb, der i 1897 var udlaant af de forskellige Kreditforeninger paa Land og i By, var 673 Mill. Kr. — Foruden de nævnte Insti-

tutioner give ogsaa andre sig af med Udlaan i faste Ejendomme, saaledes Landmandsbankens Hypotekafdeling, Sparekasser, Overformynderiet, Statsanstalten for Livsforsikring, ligesom ogsaa mange Fideikommiskapitaler finde Anvendelse paa denne Maade.

Staten har ydet Landbruget en betydningsfuld Støtte ved den ved Lov af 1856 oprettede Landbohøjskole, endvidere gennem Tilskud til Landbrugsskolerne, som i Almindelighed drives i Forbindelse med Folkehøjskolerne. Dernæst er det et stedse stigende Tilskud, som Staten yder paa de aarlige Finanslove til Landbruget; saaledes til Dyrkning af Husmandslodder og Rejseunderstøttelser til Husmænd, til Husdyravlens Fremme gennem Præmier, til Foranstaltninger mod smitsomme Sygdommes Udbredelse blandt Husdyrene, til Landbrugskonsulenter og til Varetagelse af Landbrugets Interesser i Udlandet, til Forbedring af Afsætnings- og Transportforhold osv. Af stor Betydning have Landboforeningerne og Landmandsforsamlingerne været. Allerede i 1769 oprettedes det kgl. Landhusholdningsselskab, som en Tid lang stod alene, men som efterhaanden efterfulgtes af lokale Foreninger for enkelte Dele af Landet med større Fællesinstitutioner; de have navnlig virket for Indførelse af bedre Redskaber, for Husdyrenes Forbedring og i det hele for Udbredelse af Oplysning om Landbrugsforhold. Derfra er saa atter udgaaet Landmandsforsamlingerne, som i Forbindelse med Udstillinger have haft en meget stor Betydning for Landbrugets Udvikling. Endelig skal ogsaa nævnes Betydningen af de forskellige Landbrugstidsskrifter.

Landbruges Størrelse og Besiddelsesmaade.

Det samlede Antal Ager og Engs samt halveret Skovskyldesthartkorn er, som ovenfor (Pag. 55) set, 382 302 Tønder, heri indbefattet 6048 Tdr. Hrtk. paa Bornholm, lig med 8780 Tdr. bornholmsk Hartkorn; af det samlede Hartkorn udgjorde Øernes 211 489, Jyllands 170 813 Tdr.

Kun en ringe Del af Hartkornet — 7407 Tdr. eller 1,9 pCt. af alt Hartkorn — hørte til Købstæderne, Resten er fordelt paa de egentlige Landejendomme. Købstædernes Hartkorn (bortset fra Born-

holm) er fordelt paa 11 150 Ejendomme, indenfor hvilke Husbruget spiller Hovedrollen. Der var 1455 Gaarde med 4603 Tdr. Hartkorn og 9695 Huse med 1448 Tdr. Hrtk. Forøvrigt er Købstædernes Hartkornstilliggende meget forskelligt; over 300 Tdr. har kun København, Roskilde og Fredericia. Købstædernes samlede Areal er 106 000 Tdr. Land, hvoraf den egentlige Bygrund er c. 8000 Tdr.

Ejendommene inddeles sædvanlig efter deres Hartkornstilliggende i store Ejendomme paa over 12 Tdr. Hrtk., i Mellem-ejendomme (Bøndergaarde) paa 1 til 12 Tdr. Hrtk. og i smaa Ejendomme (Huse) paa under 1 Td. Hrtk., hvortil endelig kommer jordløse Huse. Forinden man gaaer over til at undersøge Hartkornets Fordeling paa de enkelte Ejendomme, skal man gøre opmærksom paa, at selv om den aldeles overvejende Del af disse høre til Landbrugserhvervet, er der dog ogsaa andre end Landbrugere, der bebo dem. Det kan være Tilfældet med Gaarde — Præstegaarde f. Eks. — men endnu almindeligere er det dog med Husene; da de statistiske Oplysninger nemlig omfatte alle Ejendomme paa Landet, medtage de ogsaa alle saadanne, hvor hele Haandværkerklassen paa Landet boer, og det hvad enten det er Huse med eller uden Jord. Oplysninger om Ejendommene efter Beboernes Erhverv foreligge ikke. — Ejendommenes Antal og Hartkorn fremgaaer af nedenstaaende Tabel.

Antal Ejendomme:	Større Gaarde	Bønder- gaarde	Huse			Til- sam- men.
	m. ov. 12 Tdr. Hrtk.	m. 1—12 Tdr. Hrtk.	$\frac{1}{32}$ —1 Td. Hrtk.	Under $\frac{1}{32}$ Td. Hrtk.	uden Jord	
1850	1 715	66 844	69 840	38 342	—	176 741
1873	1 856	70 959	104 597	26 565	31 253	235 230
1885	1 953	71 678	113 623	36 637	35 329	259 220
1895	2 031	71 858	113 319	45 828	32 946	265 982
Samlet Hartkorn (afrundet)						
1850	51 000	285 000	28 000	200	—	364 200
1873	52 000	274 000	38 400	400	—	364 800
1885	55 000	269 000	40 000	500	—	364 500
1895	57 000	267 000	40 000	600	—	364 600

Omstaaende Tabel fremstiller Hartkornets Fordeling paa de forskellige Størrelsesgrupper (hvor Husene yderligere ere delte i to Klasser paa over og under $\frac{1}{32}$ Td. Hartk.) ved de 4 sidste Opførelser herover (bortset fra Bornholm).

Den gennemsnitlige Størrelse af Ejendommene angivet i Td. Hartkorn var efter disse Tal:

	Større Gaarde	Bønder- gaarde	Huse med $\frac{1}{32}$ —1 Td. Hartk.
1850	29,7 Tdr. Hrtk.	4,3 Tdr. Hrtk.	0,4 Td. Hrtk.
1873	28,1 —	3,9 —	0,4 —
1885	28,2 —	3,8 —	0,4 —
1895	28,0 —	3,7 —	0,4 —

Det samlede Antal Tønder Hartkorn er, som rimeligt, temmelig konstant. De større Gaarde ere voksede noget i Antal og Tilliggende (navnlig paa Øerne), bl. a. ved Lovgivningens Bestemmelser om Indtagelse af Fæstegods til fri Raadighed (jfr. L. $\frac{19}{2}$ 1861 § 2 og $\frac{9}{3}$ 1872 § 5). Derimod ere de egentlige Bøndergaarde vel ogsaa voksede noget i Antal, men aftagne i Hartkornstilliggende, idet de dels have afgivet noget til de større Gaardes Klasse, dels have mistet en Del ved Udstykning af mindre Parceller. De ere da ogsaa aftagne ikke saa lidt i gennemsnitlig Størrelse af Hartkorn, hvorpaa den Omstændighed dog ganske vist bøder, at der er indtaget betydelige Arealer af hidtil uopdyrket Jord. Det er de smaa Bøndergaarde fra 1—4 Tdr. Hartkorn, der tiltage i Antal, og da navnlig de mindste, medens Gaardene over 4 Tdr. ere i Nedgang, og da især de fra 4 til 8 Tdr. Med Hensyn til det samlede Hartkornstilliggende er Forholdet det samme, Nedgang for Ejendommene med 4—12 Tdr., Fremgang for Ejendommene med under 4 Tdr. Hartkorn.

Husmandsbrugene ere langt de fleste i Antal her i Landet; men dog naaer Hartkornstilliggendet for disse 160 000 Brug ikke nær de 2000 større Gaardbrug paa 12 Tdr. Hartkorn og derover. Ved Husbruget kan sondres imellem de meget smaa Brug, hvor Hartkornet ikke udgør 1 Fdk., og Jordtilliggendet kun kan have en ganske underordnet Betydning, og de større Husmandsbrug, der kunne yde Familien en væsentligere Støtte eller endog helt under-

holde den. De smaa Lodder maa nærmest sammenstilles med jordløse Huse. Antallet af de to Arter Ejendomme tilsammen har været i stadig Tilvækst, fra 38 000 i 1850 til 79 000 i 1895, altsaa til over det dobbelte. De større Husmandslodder mellem 1 Fdk. og 1 Td. Hrtk. voksede stærkt i Antal fra 1850 til 1873, men derefter sagtnedes Væksten, og fra 1885 til 1895 har Antallet paa det nærmeste været uforandret. Derimod er der en stadig og stærk Fremgang i Antallet af de smaa Husmandslodder. — Paa Grundlag af den i 1894 nedsatte Landbokommissions Betænkning foreligger der, som foran (Pag. 64) berørt, i Øjeblikket Rigsdagen Forslag om Oprettelsen af Husmandslodder med det dobbelte Formaal at skaffe Husmændene en mere betrygget Stilling og raade Bod paa den Mangel paa Arbejdskraft, som er fremkommen ved den i vore Dage almindelige Flytten til Byerne.

Nedenstaaende Tabel giver Oplysning om, hvorledes den procentvise Fordeling af de enkelte Hovedgrupper af Landbrug var i 1895 i de to Hoveddele af Landet: Øerne og Jylland samt i hele Landet saavel med Hensyn til Antal som med Hensyn til Hartkornstilliggende (Bornholm er ikke medregnet).

	Antal			Hartkornstilliggende		
	Øerne	Jylland	Danmark	Øerne	Jylland	Danmark
Større Gaarde	0,9	0,6	0,8	18,4	11,7	15,4
Bøndergaarde	25,5	28,5	27,0	70,8	74,4	72,4
Husemed $1\frac{1}{32}$ —1 Td.	41,3	43,8	42,6	9,0	13,0	10,8
Jord } under $1\frac{1}{32}$	22,2	12,7	17,2	0,2	0,1	0,2
Jordløse Huse	10,1	14,4	12,4	—	—	—
Forskellige Jordlodder	—	—	—	1,6	0,8	1,2

Det ses af denne Tabel, at paa Øerne er Antallet af større Gaarde forholdsvis langt større end i Jylland, og det samme gentager sig med Hensyn til Hartkornet. Af Bøndergaarde findes der derimod flere og med en større Del af Hartkornet i Jylland end paa Øerne, forholdsvis set, medens man derimod har flere Husmænd sidstnævnte end førstnævnte Sted; dog skyldes denne Øernes Overvægt udelukkende de ganske smaa Husbrug, idet der af de større Huse (over $1\frac{1}{32}$ Td.) fandtes baade forholdsvis flere

og med et langt større Hartkornstilliggende i Jylland end paa Øerne. Af samtlige Husmænd paa Øerne er knap $\frac{1}{7}$ jordløse, i Jylland er $\frac{1}{5}$ uden Jord, men de jyske Husmænd med Jord have en større Del af Arealet til Raadighed end Øernes, en simpel Følge af, at der er forholdsvis flere af de større Husbrug.

Hvad Brugenens Gennemsnitsstørrelse angaaer, skal anføres, at der i Gennemsnit kom følgende Antal Tdr. Hartkorn paa de enkelte Størrelsesgrupper:

	Større Gaarde	Bøndergaarde	Huse med Jord
Øerne.....	31,9 Tdr.	4,4 Tdr.	0,23 Tdr.
Jylland.....	22,7 —	3,2 —	0,28 —

Heraf fremgaaer, at Hartkornstilliggendet baade for de større Gaarde og Bøndergaardene er godt $\frac{1}{3}$ større paa Øerne end i Jylland, for Husene med Jord derimod $\frac{1}{5}$ mindre. Her maa det erindres, at der gaaer et langt større Areal paa hver Tønde Hartkorn i Jylland end paa Øerne (jfr. Pag. 55).

Med Hensyn til Landbrugenens Fordeling efter Besiddelsesmaade, er det foran paavist, hvilken overordentlig Betydning Fæsteforholdet havde i ældre Tid, og hvorledes $\frac{3}{4}$ af Bøndergaardene i det 18de Aarhundrede vare i Fæste, medens det langt almindeligste nu er Selvejendom og Arvefæste med Ret til at sælge og pantsætte, der ganske maa ligestilles med Selveje, idet der ingen anden Forskel er end den aarlige Afgift, som skal betales, og som kan ligestilles med en Prioritet. I 1895 fordelte Landdistrikternes Gaarde og Huse sig i følgende Grupper efter Besiddelsesmaaden:

		Øerne		Jylland		Danmark	
		Antal	Tdr.Hrtk.	Antal	Tdr.Hrtk.	Antal	Tdr.Hrtk.
Gaarde	i Selveje	19 426	110 702	39 254	139 835	58 680	250 537
	i Arvefæste med Ret til at						
	sælge og pantsætte	10 337	50 326	547	2 213	10 884	52 539
	i Arvefæste uden Ret til at						
	sælge og pantsætte	45	217	33	194	78	411
	i egentligt Fæste.....	3 682	18 343	565	2 294	4 247	20 637
	Selvejer- og Arvefæstehuse...	71 725	14 033	90 485	21 437	162 210	35 470
	Fæste- og Lejehuse	21 742	4 437	8 141	544	29 883	4 981

Det hele Antal Fæstegaarde er altsaa nu ikke mere end 4 325 med 21 048 Tdr. Hrtk. Fra 1873 til 1895 var Antallet af Fæstegaarde og deres Tilliggende sunket til det halve. Iøvrigt ses det, at Fæstegaardene ere flere Gange saa talrige paa Øerne som i Jylland; dette hænger sammen med, at Herregaardene med deres Tilbehør af Fæstegods have været langt almindeligere paa Øerne. Flest Fæstegaarde finder man paa Fyn, især i den sydlige Del, men det er ogsaa almindeligt at træffe dem i Sjællands sydlige Amter; derimod ere de sjældne i Frederiksborg Amt, hvor det var Kronen, der ejede Godserne, og hvor Overgang til Arvefæste allerede skete paa Landboreformernes Tid. I Jylland træffer man kun nogle Fæstegaarde i Aalborg og Randers Amter, i Vestjylland er der saa godt som ingen. — Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte findes ogsaa næsten udelukkende paa Øerne; af det samlede Antal, c. 10 900, talte Øerne 10 337; her fandtes de væsentlig i Frederiksborg, Københavns, Præstø og Holbæk Amter.

Den gennemsnitlige Størrelse for en Selvejergaard er 3,5, for en Arvefæstegaard 4,5 og for en alm. Fæstegaard 4,8 Tdr. Hrtk. Dette hænger sammen med, at Udstykningen holdes mere tilbage under Fæsteforholdet, end naar Gaardene ere i Selvejendom. For Husenes Vedkommende er Fæste- og Lejeforholdet mere almindeligt end blandt Gaardene og særlig paa Øerne; endnu almindeligere er det for jordløse Huse (i Jylland henved Tredjedelen, paa Øerne over Halvdelen). Da Husene ikke ere undergivne Fæstetvang, er Lejeforholdet sikkert langt almindeligere end Fæste for Husenes Vedkommende.

Forpagtning paa Aaremaal er ret almindeligt for større Gaarde, men sjældent for Bøndergaarde; herom mangle imidlertid statistiske Oplysninger.

Paa Grund af Bornholms afvigende Hartkorn er denne Ø ikke medtagen i Bemærkningerne om Landejendommenes Størrelse og Besiddelsesmaade. Det samlede Antal Ejendomme var 4 936, nemlig 86 større Gaarde, 1 345 almindelige Bøndergaarde og 3 505 Huse, hvoraf 1 112 jordløse. Baade Gaardes og Huses gennemsnitlige Størrelse er noget mindre end i det øvrige Land. Livsfæste findes slet ikke paa denne Ø, og Arvefæste har ikke

stor Udbredelse. Indenfor Husene findes heller ikke Fæste- og Lejeforholdet.

Det meste af Danmarks Jord er fri Privatejendom, men det er dog ikke saa ringe en Del, der tilhører Staten, Kommuner, Folkekirken og offentlige Stiftelser eller er baandlagt som Fideikommis. I alt gælder dette om $\frac{1}{7}$ à $\frac{1}{8}$ af alt Landets Hartkorn, og deraf ere de 37 000 Tdr. Fideikommis (19 Grevskaber, 14 Baronier, 37 Stamhuse og 9 saakaldte Fideikommisgodser).

Arealets Benyttelse og Høstudbyttet.

Oplysninger om Arealets Benyttelse indsamles af Statens statistiske Bureau gennem Sogneraadene, som henvende sig med Forespørgsel til hver enkelt Ejendomsbesidder for at faa at vide, hvilken Brug han gør af sit Areal; absolut paalidelige kunne disse Opgivelser selvfølgelig ikke gøre Fordring paa at være, men mindre Uoverensstemmelser spille ikke saa stor en Rolle her, hvor de Tal, de indvirke paa, i Forvejen ere saa store. Ved Høstudbyttets Udregning er Fremgangsmaaden den, at hvert enkelt Sogneraad skønsvist opgiver det Antal Fold, der er indhøstet af vedkommende Afrøde i det enkelte Sogn, medens der hidtil ikke er taget Hensyn til Halmudbyttet¹⁾. Sognets Areal af de forskellige Kornsorter — saaledes som dette er opgivet ved den sidste Arealopgørelse — multipliceres derefter hvert Aar med det opgivne Foldantal, og paa den Maade faaer man oplyst, hvad der er høstet i de enkelte Sogne og ved Sammenlægning i hele Landet; de skønsvise Foldangivelser og de Forandringer, der kunne være foregaaede i Arealernes Benyttelse i Mellemtiden mellem disses Opgørelse, frembyde selvfølgelig Fejlkilder. Fra 1861 indsamledes Arealopgivelser hvert 5te Aar, lige til 1881, de næste Opgørelser foretoges i 1888 og 1896.

Ved Opgørelserne i 1888 og 1896 var af Landets samlede

¹⁾ Ved Høstberetningen for 1897 opgives det, at der høstedes 5,4 Mill. Læs Halm à 1000 Pd. til en samlet Værdi af c. 118,3 Mill. Kr.

Areal paa c. 6,89 Mill. Tdr. Land (bortset fra Søplanen o: saadanne Søer og Vandløb, som ikke ere medtagne i Matriklen, fordi de danne Grænsen mellem enkelte Sogne eller Ejerlav) henholdsvis 5 009 500 og 5 096 900 Tdr. Land anvendt som Ager og Eng. Den mere specificerede Benyttelse giver nedenstaaende Tabel, der angiver Tallene noget afrundede.

	1888		
	Øerne Tdr. Ld.	Jylland Tdr. Ld.	Danmark Tdr. Ld.
Kornarealer.....	908 800	1 169 900	2 078 700
Roearealer.....	53 200	42 700	95 900
Arealer til Høslæt af Kløver og Græs ..	225 600	110 100	335 700
Arealer til Afgræsning.....	296 800	1 035 100	1 331 900
Blandsæd til Grønfoder ..	50 400	26 100	76 500
Kartofler.....	30 000	64 700	94 700
Brakarealer.....	232 200	243 000	475 200
Det øvrige dyrkede Areal (Boghvede, Ærter, Vikker osv.).....	31 700	73 300	105 000
Engarealer.....	90 500	325 400	415 900
I alt....	1 919 200	3 090 300	5 009 500

	1896		
	Øerne Tdr. Ld.	Jylland Tdr. Ld.	Danmark Tdr. Ld.
Kornarealer.....	901 000	1 209 100	2 110 100
Roearealer.....	89 900	71 700	161 600
Arealer til Høslæt af Kløver og Græs ..	255 900	225 900	481 800
Arealer til Afgræsning.....	266 000	969 800	1 235 800
Blandsæd til Grønfoder.....	30 500	17 500	48 000
Kartofler.....	28 600	66 400	95 000
Brakarealer.....	238 100	259 000	497 100
Det øvrige dyrkede Areal (Boghvede, Ærter, Vikker osv.).....	16 000	38 900	54 900
Engarealer.....	94 600	318 000	412 600
I alt....	1 920 600	3 176 300	5 096 900

Af de 8,7 □ Mils Forøgelse, der fandt Sted paa Ager- og Engarealerne fra 1888 til 1896, kom den aldeles overvejende Del Jylland til Gode, og her maa særlig Stigningen i Kornarealerne

fremhæves i Modsætning til Øerne, hvor de gik tilbage. Roearealerne steg saavel paa Øerne som i Jylland i meget høj Grad, tilsammen med c. 68 pCt. eller med over $6\frac{1}{2}$ □ Mil. Arealerne til Afgræsning aftog paa Øerne, i samme Grad som Høslætarealerne bleve forøgede, i Jylland aftog ogsaa Afgræsningsarealerne, men her tiltog Høslæt langt mere, nemlig med $11\frac{1}{2}$, mod $6\frac{1}{2}$ □ Mils Nedgang for Afgræsningen, saaledes at der her ikke alene skete en Forandring i Arealernes Anvendelse som paa Øerne, men tillige Opdyrkning af tidligere ubenyttede Arealer, ligesom forøvrigt ved Korn- og Roearealerne. Det til Kartoffelavl og Eng anvendte Areal frembyder ikke betydelige Forskelligheder mellem de to Opgørelser. Ved Brakarealer ere Tallene ved de to Opgivelser ikke ganske homogene, hvorfor en Sammenstilling ikke lønner sig; den store Tilbagegang i det øvrige dyrkede Areal skyldes fornemmelig Nedgang i Dyrkningen af Boghvede, Spergel, Ærter og Vikker samt Hør og Hamp. Erstatningen for denne Nedgang findes i Roearealernes Forøgelse.

En Beregning af Høstudbyttet i Løbet af dette Aarhundrede kan før 1875 kun udføres skønsvist; ved Aar 1800 kan Danmarks Kornproduktion anslaaes til c. 8 Mill. Tdr., i 1820 til 10, i 1837: 9 à 11, 1847: 12, 1863—68: 19, 1875—81: 20, 1882—90: 22, 1891—96: 23,2, 1896: 23,8 Mill. Tdr. Herefter skulde Danmarks Kornproduktion (hvorved forstaaes: de 4 Hovedkornsorter samt Boghvede, Bælgsæd og Blandsæd til Modenhed) altsaa nu være 3 Gange saa stor som i Aarhundredets Begyndelse, og dobbelt saa stor som i Midten. Ved Siden af denne anselige Forøgelse i Kornproduktionen er ogsaa Produktionen af Rodfrugter tiltagen, hvilken i Aarhundredets Begyndelse var højst ubetydelig. I 1837 avledes der c. 1,6 Mill. Tdr. Kartoffler, i 1896: 5,5 Mill. Tdr., og af andre Rodfrugter, som tidligere næsten ikke dyrkedes, produceredes i 1896: 34,3 Mill. Tdr. foruden 7,6 Mill. Centner Sukkerroer. Afgrøden af Rodfrugter (Sukkerroer iberegnet) var i 1875—81 gennemsnitlig 7,6, i 1882—90: 20,9, i 1891—96: 36,8 Mill. Tdr. Ogsaa Høavlen er langt større nu end tidligere.

Foruden i Mængde er Høsten ogsaa stegen i Værdi; dette

skyldes dels Kornprisernes Stigen og dels en Forbedring i vort Kornets Kvalitet. Medens en Gennemsnitshøst af Kornet omkring 1837 sattes til 60 à 70 Mill. Kr., var den 1875: 243, i 1882: 210, i 1890'erne omkring 200 Mill. Kr.; Nedgangen siden den første Halvdel af 1880'erne skyldes de nedadgaaende Kornpriser, hvorom Kapitelstaksterne i Afsnittets Slutning give Oplysning. Ligesom ovenfor gælde Tallene kun for Hovedkornsorterne, Blandsæd, Bælgsæd og Boghvede.

Den samlede Høsts Værdi kan derimod for 1896 anslaaes til 324 Mill. Kr., det foregaaende Aar til 301 Mill. Kr. (Øerne i 1896 164, i 1895 150 Mill. Kr., Jylland henholdsvis 160 og 151 Mill. Kr.). Ved en Undersøgelse af de enkelte Afgrøders Værdi vil det være nødvendigt for Kornarealernes Vedkommende at skelne mellem de enkelte Kornsorter. Det vil da være af Interesse at se, hvor store Arealer der ere besaaede med de enkelte Kornsorter ved Opgørelserne i 1888 og 1896, hvorom nedenstaaende Tabel giver Oplysning.

	Øerne		Jylland		Danmark	
	1888	1896	1888	1896	1888	1896
	Tdr. Ld.		Tdr. Ld.		Tdr. Ld.	
Hvede.....	73 900	51 800	14 100	10 500	88 000	62 300
Rug.....	179 400	194 100	329 900	332 800	509 300	526 900
Byg.....	316 700	294 600	223 600	212 400	540 300	507 000
Havre.....	233 900	232 900	538 500	563 800	772 400	796 700
Blandsæd til						
Modenhed ..	104 900	127 600	63 800	89 600	168 700	217 200

Dyrkningen af Hvede havde i tidligere Tider kun ringe Udstrækning og fandtes næsten kun paa Lolland-Falster. Senere fik den større og større Udbredelse, som dog kulminerede i 1881 med 112 000 Tdr. Land; siden da er Arealet stadig aftaget, og det var i 1896 næsten sunket til det halve. Nedgangen træffes baade paa Øerne og i Jylland, men i det hele findes Hvedearealerne i langt større Udstrækning paa Øerne. Der høstede i 1896 og i 1895 0,9 Mill. Tdr. Hvede til en Værdi af 11,1 og 8,5 Mill. Kr. i de to Aar. I 1837 var Høsten kun 350 000 Tdr.

Dyrkningen af Rug spillede i tidligere Tid en forholdsvis

større Rolle end nu; dog ere de med Rug besaaede Arealer stadig tiltagne og det baade paa Øerne og i Jylland, og denne Bevægelse genfindes ogsaa fra 1888 til 1896, dog mindst for Jyllands Vedkommende. Tabellen viser, at der nu dyrkes Rug paa 527 000 Tdr. Ld. Der høstedes i 1896: 5,1 Mill. Tdr. og i 1895: 4,7 til en Værdi af 43,8 og 38,0 Mill. Kr. I 1837 var Høsten 2,4 Mill. Tdr. Rugavlen spiller en forholdsvis større Rolle i Jylland end paa Øerne.

Dyrkning af Byg har altid været af stor Betydning for vort Landbrug; Bygarealet var i stadig Fremgang indtil 1881, derefter skete der Tilbagegang, som yderligere har lagt sig for Dagen ved Opgørelsen i 1896. Denne Nedgang har fundet Sted baade paa Øerne og i Jylland, men i øvrigt spiller Bygavlen langt den største Rolle paa Øerne. Der høstedes i 1896: 5,4 Mill. Tdr., (i 1895: 5,5) til en Værdi af 48,3 (45,8) Mill. Kr. I 1837 var Høsten c. 3 Mill. Tdr.

Havren har altid været den mest udbredte Kornsort, og den har stadig været i Fremgang for Landet som Helhed; dog er det udelukkende Jylland, Tilvæksten skyldes, idet der paa Øerne uafbrudt har været Nedgang siden 1866; det er Nyopdyrkningen i Jylland, som medfører denne Tilvækst; nu ere næsten 800 000 Tdr. Ld. udlagt til Dyrkning af Havre. Udbyttet var i 1896: 9,8 Mill. Tdr., i 1895: 10,2 til en Værdi af 65,9 og 61,8 Mill. Kr. I 1837 var Høsten 3,4 Mill. Tdr.

Udsæden pr. Tønde Land er for Hvede, Rug og Byg omtrent 1 Td., for Havre nærmest $1\frac{1}{2}$ Td. Det gennemsnitlige Foldudbytte var for Hvede 14,8 Rug 9,6, Byg 10,7 og Havre 12,3, i Aaret 1896.

Det med Blandsæd til Modenhed besaaede Areal har været i stærk Stigning; i 1871 udgjorde det kun 60 000 Tdr. Ld., medens det nu er steget til mellem det 3 og 4 dobbelte; Grunden til Stigningen er dels en Forandring i vort Sædskifte, dels og navnlig Forøgelsen af Kvægholdet og den større Produktion af Foder, som har været en nødvendig Følge heraf. Udbyttet var i 1896 og 1895: 2,7 Mill. Tdr. til en Værdi af 20,3 og 18,6 Mill. Kr. Foldudbyttet var 12,6.

Foruden om de her anførte Kornsorter, indeholde de aarlige Høstopgørelser tillige Oplysninger om: Boghvede, Ærter og anden Bælgsæd, Kartofler, andre Rodfrugter (Foderroer og Sukkerroer), Raps samt Ager- og Enghø.

Arealet med Boghvede har været i stærk Nedgang, navnlig fra 1888 til 1896, hvor det aftog til det halve, og udgør nu kun 20 000 Tdr. Ld., næsten udelukkende i Jyllands mindst frugtbare Amter. Udbyttet i 1896 var 100 000 Tdr., i 1895 120 000 Tdr., til en Værdi af 0,9 og 1,0 Mill. Kr.

Dyrkningen af Bælgsæd, hvoraf Ærter er langt det vigtigste, er ogsaa gaaet tilbage i de sidste 50 Aar, og kun 17 000 Tdr. Ld. ere nu besaaede hermed. Udbyttet var 1896 0,1 Mill. Tdr. (i 1895 ligeledes 0,1) til en Værdi af 1,2 (1,4) Mill. Kr.

— Dyrkningen af Kartofler begyndte at udbrede sig her i Landet i Slutningen af forrige Aarhundrede; dog kom der egentlig først Fart deri efter 1830. Kartoffelsygdommene sidst i 1840'erne førte til Tilbagegang i 1850'erne, men siden da er det hertil anvendte Areal gaaet jævnt fremad, særlig i Jylland, og udgør nu 95 000 Tdr. Land, hvoraf $\frac{1}{3}$ paa Øerne, $\frac{2}{3}$ i Jylland. Høst-udbyttet var i 1896: 5,5 Mill. Tdr. (i 1895: 5,2) til en Værdi af 18,2 (16,0) Mill. Kr. — Det med andre Rodfrugter besaaede Areal har været underkastet en meget stærk Stigning. Hertil have to Grunde været medvirkende, dels Landbrugets Overgang fra Kornavl til Kvægavl, dels Fremgangen i Sukkerroedyrkningen paa Øerne. Medens der i 1861 kun var anvendt c. 4 500 Tdr. Ld. hertil, vare Roearalerne i 1896: 162 000 Tdr. Ld., hvoraf det meste (90 000) paa Øerne, 72 000 i Jylland. Det er særlig i Perioderne 1881—88 og 1888—96, at Stigningen har fundet Sted, i begge Perioder med c. 60 000 Tdr. Ld. Til Sukkerroer blev alene anvendt c. 23 000 Tdr. Ld., næsten udelukkende paa Øerne; ellers er det i Særdeleshed Runkelroer og Turnips, som begge dyrkes paa over 50 000 Tdr. Ld., saaledes at den aldeles overvejende Del af Runkelroerne dyrkes paa Øerne og kun lidt Turnips, medens paa den anden Side næsten hele det med Turnips beplantede Areal fandtes i Jylland. Mængde-udbyttet for disse Rodfrugter (med Undtagelse af Sukkerroerne)

anslaaes til 34,3 Mill. Tdr. i 1896, i 1895: 32,1, til en Værdi af 33,9 og 30,3 Mill. Kr. For Sukkerroer alene ansloges Høst-udbyttet i 1896 til 7,6 Mill. Centner, i 1895: 7,0, til en Værdi af 5,7 og 5,8 Mill. Kr.

Af de saakaldte Handelsplanter spillede Raps tidligere en vis Rolle, men den er gaaet meget tilbage og udgør nu ikke mere end 7 000 Tdr. om Aaret til en Værdi af 100 000 Kr. Kun c. 700 Tdr. Land er besaaet hermed. Ogsaa de øvrige Handelsplanter som Hør, Hamp og Tobak spille en højst ubetydelig Rolle. — Udbyttet af Agerhø var i 1896 og 1895: 1,8 Mill. Læs til en Værdi af 48,5 Mill. Kr., af Enghø 1,2 Mill. Læs i 1896 og 1895 til en Værdi af 25 Mill. Kr.

En korregeret Høstberegning for Tidsrummet 1875—96, med Hensyntagen til de fra Aar til Aar foretagne Forandringer i Arealernes Anvendelse, giver til Resultat en gennemsnitlig Høst-værdi paa 295,7 Mill. Kr. eller c. 100 Kr. pr. Td. anvendt Areal; paa Øerne var det $118\frac{1}{3}$, i Jylland $80\frac{3}{4}$ Kr. pr. Td. anvendt Areal. I Forhold til hele Arealet var det $67\frac{1}{4}$ Kr. paa Øerne, $30\frac{3}{4}$ i Jylland, $43\frac{1}{6}$ Kr. i hele Landet. Pr. Td. Hartkorn var det henholdsvis 757, 828 og 789 Kr. Medens det samlede Høstudbytte i 1875—78 gennemsnitlig var 294 Mill. Kr., var det i 1894—96: 300 Mill. Kr. Men samtidig var Kornudbyttet steget med $\frac{1}{5}$, Høudbyttet med $\frac{2}{5}$ og Rodfrugtudbyttet til det seksdobbelte; naar der dog er Stabilitet i Pengeudbyttet, maa dette altsaa skyldes Prisnedgangen. Arealet forøgedes med 43 □ Mil, og Resultatet bliver derfor, at der pr. anvendt Td. Land i den første Periode høstedes for 104 Kr., i den sidste for 92 Kr. Havde Priserne fra 1875—78 holdt sig, skulde vi have haft en Høstværdi i 1894—96 paa 416 Mill. Kr. i Stedet for paa 300 Mill. Kr., altsaa er der sket en samlet Nedgang i alle Høstprodukters Værdi paa 28 pCt.

Udenfor det ovenfor meddelte Landbrugsareal staaer Havearealet; vel opføres sammen med Roearalerne 2 700 Tdr. Land, paa hvilke der dyrkes Havesager i selve Marken, men desuden fandtes der i 1896 i alt her i Landet 58 000 Tdr. Land udlagt til Havebrug, hvoraf 48 000 ere Køkken- og Frugthaver, 400

Humlehaver samt 10 000 Lysthaver (hvorunder ogsaa Lystanlæg). Havebruget har været i en Del Fremgang i den nyere Tid, og Udførselen af Havesager har været i Opkomst, ligesom der er anlagt Fabrikker til Bearbejdelse af Havebrugsprodukter. Det samlede hertil anvendte Areal har da ogsaa været i Fremgang; i 1888 var det lidt over 5 □ Mil; men Arealet er meget forskellig fordelt, saaledes er Havedyrkning langt almindeligere paa Øerne — og her indenfor atter paa Fyn — end i Jylland. Præmieringen af Husmandshaver fra det offentlige har i høj Grad fremmet Interessen for Havebruget og gjort dette almindeligt.

Som Slutning paa dette Afsnit skal meddeles en Oversigt over Kapitelstaksterne, saaledes som disse ere beregnede som Gennemsnit for hele Landet, femaarsvis 1846 til 1895, aarsvis 1896 og 1897.

	Rug pr. Td.	Byg pr. Td.	Havre pr. Td.	Hvede pr. Td.	Smør pr. Pd.	Flæsk pr. Pd.
	Kr. Ø.	Kr. Ø.	Kr. Ø.	Kr. Ø.	Kr. Ø.	Kr. Ø.
1846—50.....	8 75	6 63	4 51	13 47	„ 38	„ 27
1851—55.....	14 62	9 86	6 49	19 01	„ 50	„ 34
1856—60.....	11 18	9 66	6 36	15 88	„ 60	„ 37
1861—65.....	11 51	8 59	5 84	15 36	„ 59	„ 38
1866—70.....	14 13	11 52	7 60	19 51	„ 70	„ 48
1871—75.....	14 32	12 48	8 24	20 07	„ 83	„ 52
1876—80.....	13 21	11 88	7 85	17 88	„ 85	„ 53
1881—85.....	11 86	10 56	7 52	14 85	„ 90	„ 55
1886—90.....	9 88	9 56	6 88	12 63	„ 89	„ 47
1891—95.....	10 11	9 30	7 11	11 37	„ 94	„ 48
1896.....	8 74	8 95	6 72	11 83	„ 93	„ 38
1897.....	9 88	9 17	7 10	13 11	„ 91	„ 45

Disse Priser, der dog maaske i det hele ere noget under Virkeligheden, blive bl. a. lagte til Grund ved Værdiberegningen af Høstudbyttet, og vise i øvrigt de store Svingninger, der have fundet Sted i Kornpriserne siden Aarhundredets Midte, hvor navnlig Nedgangen i den nyeste Tid, væsentlig foraarsaget ved den store Konkurrence, som Transportmidlernes Forbedring har

bevirket, tydelig træder frem. Derimod have Priserne paa Smør, som dog er en helt anden og bedre Kvalitet nu end før, og paa Flæsk holdt sig temmelig godt i den nyeste Tid.

Kreaturholdet.

I den store Reformperiode i forrige Aarhundrede var det navnlig Kornavlen, der blev forøget og forbedret, men dog gik ogsaa Kvægavlen en Del frem. Overdrevenes Opdyrkning formindskede nok Græsgangenes Areal, men til Gengæld var Kløverdyrkning indført, og det med Koppelbruget forbundne Sædskifte medførte, at Markerne efter Tur blev udlagte til Græs og Foderplanter. Hele Driftsforandringen muliggjorde det for Landmændene at holde flere Kreaturer, og disse blev derhos noget bedre passede end før; især blev Staldforholdene forbedrede. De Oplysninger, vi have angaaende Kreaturmængden (ved Tællinger 1838, 1861, 1866, 1871, 1876, 1881, 1888 og 1893, den førstnævnte i Februar, de øvrige i Juli Maaned), tyde da ogsaa paa en anelig Forøgelse i denne. En Kreaturtælling i 1838 udviste, at der var af:

Heste	325 000	Stkr.
Hornkvæg	855 000	—
Faar	1 645 000	—
Svin	235 000	—

I Sammenligning med Tiden før Landboreformerne tyde disse Tal paa en stærk Tilbagegang for Heste og Svin, men Fremgang for Hornkvæg og Faar. Det var Hoveriets Indskrænkning, der medførte Nedgang for Hestene, og Skovenes Omhugning i Forbindelse med Fredningsbestemmelserne for disse og Overdrevenes Opdyrkning, som bevirkede Nedgangen i Svineholdet. Med Hensyn til Fremgangen i Dyrenes Kvalitet var Forholdet mere tvivlsomt, navnlig var det endnu de saakaldte „Landracer“, der fandtes, uden Forbedring gennem fremmed Indblanding; men fra 1840 bedredes Forholdene ogsaa i denne Henseende.

For at faa et Udtryk for den samlede Kvægstyrke, til Brug saavel ved Sammenligning med tidligere Tider indenfor Landets Grænser som ved internationale Sammenstillinger, hvor det samlede Antal Kreaturer ingen Oplysning giver, da derved et Land med

en stor Faarebesætning, f. Eks. Serbien, kan komme over et Land som Danmark med en stor Hornkvægsbesætning, plejer man at sætte Hornkvæget som Enhed og ansætte de øvrige derefter; i Danmark bruges nu følgende Tal: en Hest svarer til $1\frac{1}{2}$ Stk. Hornkvæg, et Svin til $\frac{1}{4}$, et Faar $\frac{1}{6}$ og en Ged $\frac{1}{10}$. Beregnes den samlede Kreaturstyrke paa denne Maade, faaes følgende Resultat:

	Øerne	Jylland	Danmark
1838	825 000	850 000	1 675 000
1861	898 000	1 075 000	1 973 000
1881	1 005 000	1 377 000	2 382 000
1888	1 068 000	1 353 000	2 421 000
1893	1 190 000	1 539 000	2 729 000

Det ses heraf, at den samlede Kreaturstyrke er tiltaget gennem hele Tidsrummet og forholdsvis mest i den sidste Periode, mindst fra 1881—88. Paa Øerne tiltog den gennem alle Perioder, i Jylland aftog den i 1881—88, men er stegen des stærkere efter 1888, saa at den samlede Fremgang er størst for Jylland. I øvrigt udgjorde Kreaturstyrken i 1893:

	Øerne (uden Kbhvn.)	Jylland	Danmark
pr. 1000 Mennesker..	1258	1588	1214
pr. □ Mil	4961	3358	3920
pr. 100 □ Kilom....	9009	6099	7120
pr. 100 Tdr. Hartkorn	566	903	721

Mellem de enkelte Amter ere Forskellighederne endnu større, men forøvrigt vilde man ogsaa paa Forhaand kunne slutte, at Jylland med sin forholdsvis tynde Befolkning maatte have langt flere Kreaturer, naar Befolkningen brugtes som Sammenligningsgrundlag, og da Hartkornet omfatter et større Areal i Jylland, ogsaa et større Antal pr. Td. Hrtk. En Sammenligning mellem Danmark og europæiske Stater samt de nordamerikanske Fristater viser, at baade med Hensyn til Kreaturstyrke og Antallet af Hornkvæg staaer Danmark kun tilbage for Irland og Nordamerika, naar Befolkningen bruges som Maalestok; bruges Landets Udstrækning til Sammenligning, staaer Danmark kun tilbage for Irland med Hensyn til

Kreaturstyrke, og for Irland, Belgien og Holland med Hensyn til Hornkvæget alene.

Antallet af Heste var ved de samme Tællinger, som ovenfor ere anførte:

	Øerne	Jylland	Danmark
1838.....	184 000	141 000	325 000
1861.....	175 000	150 000	325 000
1881.....	180 000	167 000	347 000
1888.....	189 000	186 000	375 000
1893.....	202 000	209 000	411 000

Det fremgaar af denne Tabel, at Antallet af Heste næsten ikke tiltog fra 1838—1881, og paa Øerne endog aftog lidt. Grunden hertil maa navnlig søges i den voksende Benyttelse af praktiske Agerdykningsredskaber, Dampkraftens Anvendelse, Jærnbanernes Indflydelse etc. Siden 1881 er Hestebestanden derimod stegen, mest for Jylland, rimeligvis foraarsaget ved, at den jydsk Hest er bleven en stærk efterspurgt Udførselsvare; i Modsætning til tidligere er Antallet af Heste da ogsaa nu absolut set større i Jylland end paa Øerne; noget kan dette ogsaa skyldes, at man nu mere og mere ophører med at anvende Studene som Trækdyr i denne Landsdel. De danske Heste kunne deles i to Racer, Ø-Racen og den jydsk Race, dog udviskes Forskellen mellem de enkelte Landsdele mere og mere som Følge af den større Konfluks, der er mellem disse nutildags. Af Jyllands 1300 Bedækningshingste hørte de 1231 til jydsk Race, medens af Øernes 1170 godt $\frac{1}{3}$ var jydsk Race, $\frac{1}{3}$ Frederiksborg Race og knap $\frac{1}{3}$ anden Race. Antallet af Fuldblods- og Halvblodshingste er kun meget lille, godt 50, hvoraf de allerfleste paa Øerne. Staten støttede tidligere Hesteavlen gennem Stutterierne i Frederiksborg og ved Kolding, men de ere begge ophævede, i Stedet er traadt Præmiering og Udstationering af Hingste.

Antallet af Hornkvæg var ved de forskellige Tællinger:

	Øerne	Jylland	Danmark
1838.....	400 000	455 000	855 000
1861.....	477 000	641 000	1 118 000
1881.....	586 000	884 000	1 470 000
1888.....	630 000	830 000	1 460 000
1893.....	720 000	976 009	1 696 000

Opgivelserne med Hensyn til Hornkvæget vise en stærk Fremgang fra Tælling til Tælling, for Øerne var denne uafbrudt, men for Jylland var der en Nedgang fra 1881 til 1888, og denne medførte, at der ogsaa blev Nedgang for Landet som Helhed; denne Aftagen i Hornkvægets Antal i Jylland skyldtes, at man i den nævnte Periode indskrænkede Studeholdet paa Grund af Smørproduktionens og Svineholdets Udvidelse; thi det var blandt Studene og Ungkvæget, at Nedgangen fandt Sted, medens derimod Antallet af Køer samtidig blev forøget, ligesom Stigningen fra 1888—93 i Hornkvægbestanden overhovedet var særlig stor i Jylland. Overgangen til Mejeridriften bevirker, at en særlig Interesse knytter sig til Køerne; af disse fandtes der i 1838: 560 000, i 1861: 760 000, 1881: 900 000, 1888: 954 000 og i 1893: 1 011 000, altsaa en stærk og uafbrudt Fremgang. — Allerede ved den her betragtede Periodes Begyndelse stød Hornkvæget forholdsvis højt i Jylland, den gamle jydsk Race frembød gode Betingelser og har udviklet sig jævnt i Tidens Løb. Paa Øerne var Kvæget mindre godt; bedst var det fynske røde Malkekvæg, ringere var Racen paa Sjælland og Lolland-Falster; men efterhaanden indførtes fremmede Racer, især jydsk Kvæg og Anglerkvæg, og derved skabtes lidt efter lidt de fortrinlige Besætninger, som vare en Betingelse for, at Danmark kunde indtage det fremragende Standpunkt paa Mejerivæsenets Omraade, det nu har. Af Øernes 16 000 Bedækningstyre vare i 1893 de 13 000 af rødt dansk Malkekvæg, 2 000 vare Blandinger og kun 200 af jydsk Race. Af Jyllands 10 500 Bedækningstyre vare 7 000 af jydsk Race, 1 400 rødt Malkekvæg og 1 000 Blandinger. Paa-faldende er det at se, at Antallet af Handyr, baade Hingste, Tyre og Orner, er meget mindre i Jylland end paa Øerne, hvad der kunde tyde paa, at Kreaturavlens er mere økonomisk anlagt i Jylland. I de senere Aar have de talrige Tyreforeninger, der ere oprettede rundt om i hele Landet, spillet en stor Rolle til Racerens Forbedring. — Det samlede Antal Hornkvægsbesætninger her i Landet var i 1893: 179 800, og det gennemsnitlige Antal Dyr pr. Besætning var paa Øerne 9,4, i Jylland lidt større, 9,7 Stykker. Medens Antallet af Besætninger fra 1881—93 paa

Øerne aftog med c. 1700, tiltog de samtidig i Jylland med 5 100. Paa Øerne kommer der et forholdsvis større Antal Kreaturer paa store, mellemstore og smaa Besætninger end i Jylland, men i Jylland derimod et større Antal paa de mindre Besætninger (fra 4—14 Stkr. Kvæg). Antallet af Kobesætninger var i 1893: 178 100; i 1888 var Antallet 176 000; ogsaa her var der Tilbagegang for Øerne, Fremgang for Jylland. Sammenligner man Hornkvægstatistikken med de foran meddelte Oplysninger om Landbrugenes Fordeling efter Størrelse, kommer man i store Træk til det Resultat, at det for Gaarde over 12 Tdr. Hartkorn synes at være det normale at have mindst 50 Stykker Hornkvæg. Som den nederste Grænse for Bondegaaarde kunde man maaske sætte en Besætning af 7 Stykker (selvfølgelig er der meget store Uligheder, navnlig mellem Jylland og Øerne). De 66 000 Husmandslodder paa over 2 Skæpper Hartkorn kunne antages gennemsnitlig at have mindst 2—3 Køer, og endelig er omtrent $\frac{3}{4}$ af Husmandslodderne mellem 1 Fdk. og 2 Skpr. i Stand til at holde et eller et Par Stykker Hornkvæg. Selv om dette Skøn afviger noget fra Virkeligheden, er det dog sikkert, at Husmandslodderne udmærke sig ved en forholdsvis langt stærkere Kreaturbesætning end Bøndergaardene og de større Ejendomme, hvad der yder Husmandsstanden en økonomisk Støtte af vidtrækkende Betydning.

Den Fremgang, der har fundet Sted i den nyeste Tid med Hensyn til Hornkvæget, har ikke mindst givet sig Udslag i Køernes Malkeevne, som er bleven meget forøget. Dette ses navnlig af Mejeriets Fremgang. Allerede fra Midten af forrige Aarhundrede fremtraadte der en Bevægelse indenfor vor Kvægavl fra Kødproduktion og Studefedning til Mejeri. Der har været Tider, hvor den har været standset, men navnlig i den senere Tid har Udlandets Forbud mod den fri Indførsel af levende Hornkvæg mere og mere ført Danmark til at lægge Hovedvægten paa Mejeridriften, hvorom den store Udførsel aflægger et tydeligt Vidnesbyrd; herom findes Oplysning i Afsnittet om Ind- og Udførsel af Landbrugsprodukter. Endnu i Begyndelsen af 1830'erne stod vort Mejerivæsen paa et lavt Standpunkt. Først i Slutningen

af 1830'erne begyndte der at vise sig Opsving; det var Holstenerne, der vare vore første Læremestre, navnlig paa Herregaardene indførtes det holstenske System. Derved blev Mejerivæsenet i 1840'erne og 1850'erne forbedret, og dansk Herregaardssmør kunde allerede da konkurrere med de bedre fremmede Varer paa Londons Marked, men maatte, da det danske Smør fra gammel Tid havde et meget slet Ry paa sig („Mastesmør“), antage Navnet „Kieler-Butter“ for at vinde Indpas. Imidlertid gjaldt Fremskridtet kun Herregaardene; paa Bøndergaardene bleve Forholdene ved det gamle, da Bonden manglede baade Kapital og Indsigt til en Forbedring af Mejerivæsenet; af den Grund var der en meget stor Forskel paa Herregaardssmør og Bøndersmør. Det var derfor et stort Fremskridt, da det amerikanske System med Afkøling af Mælken i rindende Vand og det svenske Isafkølingssystem fra 1870 blev almindeligt her i Landet, thi derved kunde selv smaa Landbrug frembringe Smør af bedste Kvalitet. Vort Mejerivæsens Udvikling siden 1870 er ogsaa foregaaet med Kæmpeskridt, baade hvad Kvantitet og Kvalitet angaaer. Navnlig Landhusholdningsselskabet har haft stor Ære af Mejerivæsenets Fremgang, og i det hele er den Samvirken, som paa dette Omraade har fundet Sted mellem Teori og Praksis, karakteristisk. Allerede tidligere udmærkede det danske Smør sig ved at være en i høj Grad egal Vare, hvilket meget bidrog til, at det efterhaanden vandt saa stærkt Fodfæste paa det engelske Marked; dette er siden 1880 blevet endnu mere almindeligt gennem Oprettelsen af de c. 1200 Andels- og Fællesmejerier, som nu findes spredte over hele Landet, hvorved Smørproduktionen mere og mere har faaet et vist industrielt Præg, og hvorved de Forbedringer i Mejeriredskaberne, som efterhaanden ere fremkomne, (og her maa da navnlig mærkes Centrifugerne), ere blevne til Gavn saavel for den store Proprietær som den lille Husmand. De allerfleste af Mejerierne ere „Andelsmejerier“, hvorved forstaaes, at de Landmænd, der levere Mælk til Mejeriet, eje eller have Andel deri, saaledes at Mejerierne drives ved en Bestyrer for Mælkeleverandørernes Regning; de faa saa i Reglen udbetalt en aftalt Pris for hver leveret Pot Mælk og desuden Del i det samlede Aarsudbytte i Forhold til den Mælkemængde, de have leveret.

„Fællesmejerierne“ derimod drives som almindelig Forretning, hvor Mælkeleverandørerne betales efter en bestemt Prisskala.

Foruden Varernes Ensartethed have Andelsmejerierne tillige medført, at Mælken bliver mere rationelt behandlet, og at der kommer mere Smør ud deraf, hvorhos de tillige have haft til Følge, at man paa Bøndergaardene er blevet mere sparsommelig med Mælken og behandler Køerne bedre for at forøge deres Mælke-mængde. Derimod er Afsætningen af Smørret, der ofte gaaer direkte fra Mejeriet til Udlandet, forbundet med visse Ulemper, fordi Mejeribestyrerne ikke altid kunne overse Markedets Tilstand. Endnu et Udslag af Mejeriernes Fremgang er Stigningen i Flæskeproduktionen, da bl. a. den skummede Mælk anvendes til Svineopdrætning. Mejerierne have ogsaa ført til Sammenslutning paa andre Omraader til Fællesindkøb og Fællessalg navnlig af Foderstoffer og til fælles Eksport, men menes paa den anden Side ogsaa at have foraarsaget visse sociale Ulemper, saaledes navnlig at der ikke gives Daglejere og Husmænd den Hjælp i Naturalier (og da navnlig af Mælk) fra Gaardmændene, som tidligere fandt Sted. Oplysning om Smørproduktionens Størrelse haves ikke, da man ikke kender det indenlandske Forbrug; at dette har været i Nedgang i den nyere Tid, og er blevet erstattet af Margarine, er utvivlsomt; heraf produceredes nemlig i 18⁹⁶/₉₇ i 17 Fabrikker 19 Mill. Pd. og indførtes i 1897 4,7 Mill. Pd., medens Udførselen var ganske forsvindende. Men selvfølgelig forbruges der meget Smør her i Landet, og desforuden var Overskudsudførselen i 1897: 96 Mill. Pd. og Udførselen af dansk Smør: 106 Mill. Pd.

Et andet Mejeriprodukt, som hos os dog er af ringere Betydning, er Ost, iøvrigt den eneste Landbrugsvare her i Landet, som nyder nogen Toldbeskyttelse; denne sidste blev indført af Hensyn til Slesvig og Holsten; efter disse Landsdeles Afstaaelse i 1864 tiltog Produktionen derfor ogsaa noget, men dog ikke saa meget, at Landet kunde undvære en ret betydelig Indførsel, og det samme er Tilfældet endnu, selv om Produktionen er gaaet en Del fremad (i 1897 indførtes c. 2 Mill. Pd.).

Antallet af Svin var ved de enkelte Tællinger følgende:

	Øerne	Jylland	Danmark
1838.....	163 000	72 000	235 000
1861.....	189 000	112 000	301 000
1881.....	285 000	242 000	527 000
1888.....	399 000	372 000	771 000
1893.....	456 000	373 000	829 000

Det er en stærk og uafbrudt Stigning, som har fundet Sted i Antallet af Svin, størst var Stigningen dog i Perioden 1881—88; lige til da var Tilvæksten størst i Jylland, hvor Svineavlen tidligere stod meget lavt, men fra 1888—93 var Antallet stationært i Jylland, derimod stadig stigende paa Øerne. Imidlertid giver Antallet ikke nær Indtryk af den Stigning, som i den nyeste Tid har fundet Sted i Svineproduktionen, hvilket har sin Grund i, at der samtidig er sket en stor Forandring i den Hurtighed, hvorved Besætningerne omsættes; thi medens i tidligere Tider Dyrene vare lidet trivelige, udvikledes langsomt og først slagtedes som $1\frac{1}{2}$ à 2 Aar gamle, er Kvaliteten nu bleven meget forbedret, samtidig med at Dyrene ere blevne mindre haardføre og mere fordringsfulde med Hensyn til Foder og Røgt; dernæst udvikles de ogsaa hurtigere, saaledes at de nu slagtes i $\frac{1}{2}$ Aars Alderen. Medens det hele Antal i 1893 derfor ogsaa kun var 829 000, fødtes der i Aaret 1892: 1,2 Mill. Grise. Ligesom Smørproduktionen og Svineavlen gaa Haand i Haand, forsaavidt som den første ved sine Affaldsprodukter har forøget den sidste, saaledes er Smør og Flæsk efterhaanden blevne Landbrugets Hovedudførselsvarer. Der findes c. 30 Andels- og Fællesslagterier her i Landet, ordnede efter samme Princip som ved Mejerierne; ogsaa her er Andelstanken det almindeligst gennemførte, og den Virksomhed, disse Slagterier øve, er meget stor og i stadig Stigning; i 1897 udførtes saaledes 120 Mill. Pd. indenlandsk Flæsk. I 1897 samledes Andelsslagterierne i en Fællesforening. Ved flere af Slagterierne skal der nu ogsaa slagtes Hornkvæg. Der fandtes i 1893 i alt 169 000 Svinebesætninger, medens der i 1888 fandtes 6 600 flere; dog er Nedgangen i Antallet udelukkende sket i Jylland — modsat for Hornkvæget — thi paa Øerne var der en, forøvrigt ubetydelig Stigning. Det gennemsnitlige Antal Svin paa en Be-

sætning var paa Øerne mellem 5 og 6 Stykker, i Jylland kun lidt over 4.

Antallet af Faar var:

	Øerne	Jylland	Danmark
1838.....	648 000	997 000	1 645 000
1861.....	668 000	1 084 000	1 752 000
1881.....	460 000	1 089 000	1 549 000
1888.....	327 000	898 000	1 225 000
1893.....	312 900	934 000	1 246 000

Faarenes Antal har været i Aftagen paa Øerne lige siden 1861; i Jylland har der ogsaa nærmest været Nedgang, dog med en lille Opgang siden 1888, som ogsaa forhøjer Antallet for Landet som Helhed. Nedgangen hænger bl. a. sammen med Overgangen fra Uldproduktion til Kødproduktion, hvilket fremgaaer af Handynenes Raceforhold, idet der nu kun er forholdsvis faa Merinosfaar tilbage; Kødet har nemlig holdt sig bedre i Pris end Ulden. Men derved kræves iøvrigt ogsaa en hurtigere Omdrift. Dyrenes Kvalitet er langt bedre nu end før.

Endelig skal nævnes, at der af Geder i 1881 fandtes 9 300, i 1888: 13 400, men i 1895 ikke mindre end 25 000, ligelig fordelt mellem Jylland og Øerne. Anvendelsen af dette nøjsomme Husdyr synes saaledes i stærk Stigning.

Fjerkræavlens er efterhaanden kommet til at spille en betydelig Rolle her i Landet, hvilket navnlig finder sit Udtryk i Æggeudførselens Stigning. I 1893 fandtes der 5,9 Mill. Høns, 40 500 Kalkuner, 725 000 Ænder og 230 000 Gæs. Der har fundet en stærk Stigning Sted siden 1888, størst for Hønsenes, mindst for Gæssenes Vedkommende.

Antallet af Bistader var i 1893: 123 000; Antallet har været i stadig Nedgang siden 1881.

Landejendommenes Pris og Prioritetsgæld.

Som Grundlag for Prisangivelserne paa Landejendomme foretrækkes i Almindelighed Hartkornet for Arealet, da Ulighederne i Hartkornsværdien ere mindre end i Værdien af en Tønde Land.

Prisen paa en Tønde Hartkorn var i Aarhundredets Begyndelse noget højere, end den var i 1830, paa hvilket Tidspunkt det menes, at en Td. Hrtk. gennemsnitlig var c. 1000 Kr. værd. I de mellemliggende Aar var Prisen stigende indtil 1815, men derefter indtraadte et stærkt Fald, som kulminerede i Slutningen af 1820'erne. Men fra 1830 og over 50 Aar frem i Tiden fandt der en næsten vedvarende og stærk opadgaaende Bevægelse Sted i Priserne, kun afbrudt af enkelte Standsninger, som f. Eks. under Krisen i 1857; derefter er den bleven afløst af en ret stærk Nedgang i den nyeste Tid. Prisen paa en Td. Hrtk. (med Inventar og i Almindelighed med Besætning) var ved de stedfundne Ejendomsalg her i Landet af Gaarde paa 1 Td. Hrtk. og derover (Tvangsauktioner iberegnet):

1845—49: gennemsnitl. 2 268 Kr.	1880—84: gennemsnitl. 7 292 Kr.
1865—69: — 4 732 -	1885—89: — 6 614 -
1870—74: — 5 845 -	1890—94: — 6 521 -
1875—79: — 7 259 -	

Fra anden Halvdel af 1840'erne til Slutningen af 1860'erne steg Prisen pr. Tønde Hartkorn saaledes til over det dobbelte, og denne Stigning fortsættes fra Femaar til Femaar og naaer sit Maksimum i Fem-aaret 1880—84; de højeste Priser opnaaedes forøvrigt i 1876 med 7 554 Kr. pr. Td., men derefter sank Prisen i de følgende Aar, hvilket dog atter afløstes af en Opgang fra 1880, der kulminerede i 1884 med en Pris af 7 500-Kr. pr. Td. Det følgende Aar sank Prisen til 7 419 Kr. og i 1894 var den kun 6 421 Kr. — Udelades ved en Betragtning af de sidste ti Aar Tvangsauktionerne, hvorved Gennemsnitsprisen forøges lidt (ved Tvangsauktion var Prisen gennemsnitlig c. 700 Kr. mindre pr. Tønde end ved almindelige Salg), og fraregnes Besætning og Inventar, faaer man som Pris pr. Tønde alm. Hartkorn (bortset fra Bornholm) 5 753 Kr. Dette Beløb fremkommer imidlertid som Gennemsnit af meget forskellige Tal; saaledes var Prisen paa Ejendomme, solgte i 1885—94:

med 1— 2 Td. Hrtk.	6 700 Kr.
— 2— 4 —	5 781 -
— 4—12 —	5 389 -
— over 12 —	5 929 -

Det er de smaa Gaarde, som have den højeste Pris, og havde der været Mulighed for ogsaa at udstrække Undersøgelsen til Huse (altsaa under 1 Td. Hrtk.), vilde man rimeligvis være naaet til en endnu højere Pris. Efter de smaa Ejendomme komme de meget store, medens de mellemstore have den laveste Pris, og denne Bevægelse genfindes ogsaa for de enkelte Landsdele. Højest var Hartkornets Værdi paa Sjælland, derefter fulgte Fyn, det sydøstlige Jylland og Lolland-Falster. Sidst i Rækken staaer det sydvestlige og nordlige Jylland. Sammenlignes Forholdene i 1885 og 1894, viser det sig, at Ejendommene paa 1—2 Tdr. Hrtk. vare sunkne 16 pCt. i Pris, fra 2—4: 18 pCt., fra 4—12: 17 pCt., paa 12 Tdr. og derover 26 pCt., medens Prisfaldet paa alt solgt Hartkorn var 18,4 pCt. Det er altsaa de store Ejendomme, som have lidt mest ved Prisfaldet. Efter de konstaterede Værdier var Gaardhartkornets samlede Værdi i 1885: 2 144 Mill. Kr., i 1894 1 751 Mill. Kr.

Priserne paa Besætningerne ere overalt stegne i det betragtede Tiaar, og noget bliver Nedgangen i Jordens Pris opvejet herved. Besætningens Værdi pr. Td. Hrtk. var gennemsnitlig i 1885: 1 171 Kr., i 1894: 1 283 Kr. Forøvrigt er Besætningsprisen større pr. Td. Hrtk. i den lille end i den store Ejendom. Medregnes Besætningsværdien faaer man en Gennemsnitspris i 1885 paa 7 799 Kr., i 1894: 6 689 Kr., saa at Prisfaldet derved kun bliver 14 pCt. i Stedet for de ovenanførte 18 pCt.

Den gennemsnitlige Behæftelse af de solgte Ejendomme var i 1885 50 pCt. af Ejendommenes Værdi, med Besætning og Inventar, i 1894 59 pCt. Hvis man tør overføre Oplysningerne vedrørende de solgte Ejendomme paa hele Landets Gaardhartkorn, kommer man til en samlet Prioritetsbyrde for de danske Landejendomme af 1267 Mill. Kr. i 1885 og 1274 i 1894. Gælden har saaledes paa det allernærmeste holdt sig uforandret (3918 Kr. pr. Td. Hk. i 1885, 3932 i 1894), men da Ejendommene samtidig ere sunkne stærkt i Værdi, føles Gælden stærkere end tidligere, hvorved dog maa erindres, at Rentefoden samtidig er taget af. For Perioden 1885—94 under eet var Behæftelsen gennemsnitlig 54 pCt. af Ejendommens Pris, 1870—84 41 pCt. Deler man Ejendommene

i de 4 ovenfor anførte Størrelsesgrupper, viser det sig, at Prioritetsprocenten for Ejendomme med 1—2 Td. Hartk. 1885—94 var 45 pCt., 2—4: 48, 4—12: 55 og 12 Tdr. og derover 71 pCt., altsaa en Stigning fra Gruppe til Gruppe med et særlig stort Spring op til den sidste Gruppe. Dette hænger sammen med, at de store Ejendomme ere faldne stærkest i Pris. Fra Landsdel til Landsdel gør der sig ingen kendelig Forskel gældende i Behæftelserne indenfor samme Ejendomsgruppe.

Antallet af Tvangsauktioner var størst i Perioden 1886—90; det forholdsvis største Antal af disse — set i Forhold til det samlede Antal Salg — fandt Sted i Klassen 12 Tdr. Hartk. og derover, som saaledes ogsaa paa dette Omraade ligesom med Hensyn til Prisnedgangen og Prioritetsbyrden frembyder de ugunstigste Forhold. Den ved Tvangsauktionen opnaaede Pris var gennemsnitlig 14 pCt. lavere end ved frit Salg.

Prisen paa Fæstejord. Den Pris, der i Perioden 1885—94 opnaaedes pr. Td. Hartk. ved Salg af Fæstejord til Selveje var 4320 Kr., til Arvefæste 4949 Kr.; for al solgt Fæstejord var Prisen 4597 Kr., medens Prisen paa fri Jord var 5753 Kr., altsaa $\frac{1}{4}$ mindre. I 1845—49 var Prisen for Selvejergaarde dobbelt saa høj, i 1880—84: $\frac{1}{3}$ højere end Prisen paa Fæstegaarde.

Arbejdslønnen paa Landet.

Ved en Betragtning af Arbejdslønnen paa Landet maa skelnes mellem, om Arbejdet udføres af Daglejere paa egen Kost, hvilket er almindeligst paa større Gaarde, eller af Daglejere paa Husbondens Kost, hvad der er det fremherskende ved mindre Gaardbrug, eller endelig ved almindeligt Tyende. — Aarsfortjenesten for en Landarbejder paa egen Kost med Arbejde hele Aaret rundt (beregnet til 300 Arbejdsdage) iberegnet Ekstrafortjenesten ved Høst og Akkordarbejde, var ved Aarhundredets Begyndelse 229 Kr.; derefter sank den i de for Landbruget daarlige Tider, men var ved Aarhundredets Midte stegen til 260 Kr., og har siden været i en stadig Opgang, stærkest jo nærmere man kommer den nyeste Tid. 1888 var den 444 Kr., i 1892:

485 Kr. Ogsaa det Beløb, som bliver tilovers, efter at de nødvendige Udgifter til Fødemidlerne ere afholdte, udgør en stadig voksende Procentdel af den samlede Fortjeneste, saaledes at altsaa Arbejdslønnen er stegen stærkere end Prisen paa Landarbejdernes vigtigste Fornødenheder. Dog har paa den anden Side den forandrede Produktionsmaade formindsket forskellige Biindtægter, som i ældre Tid tilfaldt Landarbejderne. Den Fremgang, som sikkert har fundet Sted, er derfor næppe fuldt saa stor, som de ovenanførte Tal lade formode. — Den højeste Løn betales i Vestjylland og paa Bornholm.

For Daglejere paa Husbondens Kost er det ikke fuldt tilstedeligt paa Grundlag af Oplysningerne om Arbejdslønnen at udregne en samlet Sum som Aarsindtægt, da denne Slags Arbejdere i Almindelighed ikke anvendes hele Aaret rundt, men kun paa visse Tider, naar Foraars-, Høstarbejde og dsl. nødvendiggør det. Foretager man desuagtet en saadan Beregning, finder man ved Aarhundredets Begyndelse (fraregnet Værdien af Kosten) en Aarsindtægt af 110 Kr. mod 265 Kr. i 1888 og 313 Kr. i 1892, med den samme Nedgangsperiode i 1820'erne og 1830'erne som for Daglejerne paa egen Kost. Det vil altsaa sige, at Lønnen i 1892 var ca. 172 Kr. mindre end for Daglejerne paa egen Kost, hvad der med 300 Arbejdsdage svarer til 57 Øre pr. Dag, som Kosten skulde være værd for den paagældende Arbejder; den udgør altsaa ca. $\frac{1}{3}$ af Lønnen. Stigningen i Lønnen var for de to Slags Daglejere i Perioden 1888—92 paa egen Kost ca. 11 pCt., paa Husbondens Kost ca. 19 pCt.

Ogsaa for Tyendeklassen er Lønnen stegen meget stærkt, hvad der hænger sammen med Vanskelighederne for Landmændene ved i vore Dage at faa den fornødne Arbejdskraft. Tyendelønnen var i Aarhundredets Begyndelse for Karle og Piger henholdsvis 74 og 32 Kr., i 1888: 159 og 111, i 1892: 199 og 126 Kr.; Vestjylland fremviser ogsaa paa dette Omraade ret høje Tal, men iøvrigt gælder det for Tjenestefolks Løn i Modsætning til Daglejernes, at Forholdene ere meget ensartede hele Landet over. Stigningen 1888—92 var for Karle 25 pCt. for Piger 13—14 pCt.

Ind- og Udførsel af Landbrugsprodukter.

Indenfor Danmarks Omsætning med Udlandet spiller Handelen med Landbrugsprodukter en særdeles betydelig Rolle: Værdien af Indførselen af saadanne Produkter, som i 1897 enten som Produkter eller Hjelpestoffer vedrørte Landbruget var 142,6 Mill. Kr. eller 35 pCt. af den hele Indførsel, medens der udførtes for 247,6 Mill. Kr. eller 77 pCt. af Udførselsværdien.

I nedenstaaende Oversigt ere Ind- og Udførselsværdierne opgivne for 3 Hovedgrupper af Varer indenfor Landbruget 1) Levende Dyr, 2) Fedevarer (Kød, Flæsk, Fedt, Oleomargarin, Æg, Ost, Smør og Margarine), og 3) Kornvarer. Der er ikke medregnet en Del Produkter, der spille en stor Rolle indenfor Landbrugets Økonomi saasom Klid, Oliekager, Kartofler, Gødningsstoffer o. s. v.

Ind- og Udførselen af de 3 Hovedgrupper af Landbrugsvarer, udtrykt i Mill. Kr., har været følgende:

	Levende Dyr		Fedevarer m. m.		Kornvarer		I alt		Overskuds- udførsel
	Indf.	Udf.	Indf.	Udf.	Indf.	Udf.	Indf.	Udf.	
1875	4,9	45,0	7,2	39,9	10,0	43,5	22,1	128,4	106,3
1880	6,3	57,5	13,9	34,4	21,9	57,6	42,1	149,5	107,4
1885	4,6	38,2	15,2	49,5	24,7	21,9	44,5	109,6	65,1
1890	5,4	44,2	25,9	112,4	31,1	14,5	62,4	171,1	108,7
1895	2,3	39,3	37,8	156,1	43,8	5,2	83,9	200,6	116,7
1897	2,5	27,7	44,9	194,6	53,8	10,1	101,2	232,4	131,2

Det fremgaaer af Tabellen, at der har fundet en stor Forskydning Sted indenfor Omsætningen med Landbrugsprodukter i den sidste Snæs Aar. I 1875 var Danmark et kornudførende Land og havde været det i endnu højere Grad tidligere; saaledes var f. Eks. i Finansaaret 18⁶⁵/₆₆ Overskudsudførselen af Korn og Kornvarer 37¹/₂ Mill. Kr., af levende Dyr godt 12 Mill. og af Fedevarer (uden Ost) kun henad 14 Mill. Kr., herindenfor var Udførselen af Æg kun ganske ubetydelig og af Smør kun 9 Mill. ₤ à 8 Mill. Kr. Men efterhaanden er Kornudførselen bleven trængt mere og mere

tilbage, saa at der nu er en meget betydelig Overskudsindførsel. Siden 1882 har der været Overskudsindførsel af uformalede Kornvarer, siden 1893 ogsaa af formalede. Dette skyldes den Omstændighed, at Kornpriserne fra 1874 som Følge af Konkurrencen med de oversøiske Lande faldt stærkt, saaledes at det ikke har kunnet svare Regning at sælge Kornet, ligesom ogsaa vore Nabolandes, og da navnlig Sverrigs Toldpolitik har spillet en væsentlig Rolle. I Stedet har Landbruget saa kastet sig over Fremstilling af andre Produkter, hvor Transportvanskeligheder hidtil have hindret Konkurrencen fra oversøiske Pladser, og hertil har det anvendt ikke alene en Del af vor egen Kornproduktion, men har ogsaa indført store Mængder billigt Korn fra andre Steder (f. Eks. Majs til Svinefoder). Dog er ingenlunde Udførselen af vore egne Kornsorter helt ophørt, tværtimod have vi stedse udført en Del af den bedste Kvalitet — f. Eks. Byg —, som er for godt til at fodre op, og søgt Erstatning derfor i fremmede Kornsorter.

Derimod har Værdien af Overskudsudførselen af Fedevarer været i uafbrudt Opgang siden Begyndelsen af 1880'erne, for levende Kreaturers Vedkommende har Forholdet været stærkt svingende, hvortil Grunden, som nedenfor skal omtales, væsentlig maa søges i Hindringer fra de Landes Side, hvorhen Dyrene føres; i Slutningen af 1870'erne og Begyndelsen af 1880'erne spillede Udførselen af levende Kreaturer en meget betydelig Rolle, men i 1885 fandt der en ret betydelig Nedgang Sted i Udførselsværdien, og siden da har Eksporten været vekslende uden dog at naa Værdien i Begyndelsen af 1880'erne.

Til Oplysning om den samlede Ind- og Udførsel af Landbrugsprodukter i den nyeste Tid anføres omstaaende Tabel, som angiver Indførsel og Udførsel for visse Hovedgrupper af Landbrugsvarer i 1897, 1896 og gennemsnitlig 1891—95:

	1897		1896		Gsnt. af 1891—95	
	Indførsel Mill. Kr.	Udførsel Mill. Kr.	Indførsel Mill. Kr.	Udførsel Mill. Kr.	Indførsel Mill. Kr.	Udførsel Mill. Kr.
Lev. Kreaturer	2,5	27,7	3,2	24,5	3,1	36,5
Fedeverer m. m.	44,9	194,6	37,9	169,8	35,3	140,5
Kornv. {	uformal.	48,4	8,2	35,5	7,2	34,5
	formalede	5,4	1,9	4,5	1,2	3,3
Klid og Oliakager	19,8	1,3	13,7	0,5	15,9	0,5
Gødningsmidler	3,7	0,6	2,8	0,6	2,7	0,5
Andre Varer ¹⁾	8,8	10,8	7,8	12,1	6,9	9,7
Frø og Sæd til Oliepresning	4,4	0,2	4,0	„	3,8	0,1
Mark- og Havefrø	4,5	1,4	6,6	1,8	6,4	1,8
Frugter, Roesukker og Mallas	0,2	0,8	0,1	1,1	0,2	0,9
I alt	142,6	247,5	116,1	218,8	112,1	203,5
Overskudsudførsel:	104,9		102,7		91,4	

Det karakteristiske er Opgangen i Gruppen „Fedeverer“ saavel i Indførselen, hvoraf Hovedmassen er Smør og Fedt, deraf navnlig Oleomargarin, (1897: 29 og 6 Mill. Kr.), som fornemmelig i Udførselen. Tabellens Hovedresultat er, at Overskudsudførselen af Varer, der enten som Produkter eller Hjælpestoffer vedrøre Landbruget, var noget større i 1897 end i 1896 og i sidstnævnte Aar atter betydelig større end for Gennemsnittet af 1891—95.

Udførselen af indenlandsk Kvæg, samt Kød, Flæsk, Smør og Æg var i de sidste Aar følgende:

	Heste Stkr.	Hornkvæg Stkr.	Faar Stkr.	Svin Stkr.	Kød Mill. Ø	Flæsk Mill. Ø	Smør Mill. Ø	Æg Mill. Sn.
1887	17 000	104 000	66 000	271 000	5,4	32,5	47,1	5,5
1888	18 000	89 000	59 000	17 000	1,3	65,2	58,2	5,0
1889	16 000	125 000	95 000	25 000	1,8	62,9	67,2	5,8
1890	16 000	140 000	72 000	111 000	2,2	54,7	85,0	6,5
1891	15 000	119 000	44 000	200 000	4,7	64,7	87,0	7,1
1892	12 000	109 000	10 000	186 000	7,4	70,9	85,4	7,8
1893	11 000	80 000	2 000	44 000	16,3	81,1	93,6	6,9
1894	13 000	108 000	8 000	118 000	12,7	84,3	109,9	7,8
1895	18 000	113 000	8 000	130 000	12,7	111,5	104,8	7,7
1896	17 000	91 000	4 000	„	13,6	142,4	101,5	9,6
1897	21 000	81 000	6 000	„	18,7	120,1	106,1	12,2

¹⁾ Herunder Skind og Huder, Uld, Mælk, Kartofler etc.

Der er den selvfølgelige Vekselvirkning mellem disse Talrækker, at naar Udførselen af Hornkvæg og Svin synker, stiger Udførselen af Kød og Flæsk. Grunden til den stærke Svingning i Udførselen af Kreaturer er ingenlunde at søge i Produktionsforholdene her i Landet, men derimod i Udførselslandenes agrarprotektionistiske Foranstaltninger, der motiveres som foretagne af sanitære Hensyn. I saa Henseende er det særlig England og Tyskland, Opmærksomheden maa fæstes ved; Tyskland udstedte i Slutningen af 1887 Forbud mod Indførsel af Svin og raa Produkter deraf paa Grund af Svinepesten her i Landet, hvilket blev bestaaende gennem 1888 og 1889, og foraarsagede, at Udførselen af Svin sank stærkt; paa den anden Side blev Følgen heraf Oprettelsen af Slagterier, hvorfra der foregik en betydelig Udførsel af Flæsk til England, hvor Markedet ikke blev lukket. Det tyske Forbud hævedes i Slutningen af 1889, og derefter steg atter Udførselen af levende Svin, hvorfor Udførselen af Flæsk til England ikke voksede saa stærkt den Gang. Saa kom i Begyndelsen af 1892 Englands Forbud mod Indførsel af klovbærende Dyr fra Danmark (Hornkvæg, Faar og Svin), noget der dog kun fik Indflydelse paa vor Udførsel af Faar og Kalve, da Hornkvæget og Svinene udelukkende paa dette Tidspunkt gik til Tyskland. Men da i November 1892 Tyskland lukkede for Udførsel fra Jylland til Hertugdømmerne af klovbærende Dyr, hvilket i Begyndelsen af 1893 udvidedes til at gælde hele Danmark, medførte dette en stærk Nedgang i vor Eksport saavel af Hornkvæg, Faar som Svin. Efterhaanden blev dog Tysklands Forbud lempet, dog stadig under hemmende Betingelser, navnlig i Retning af Karantæne, Undersøgelse ved Grænsen etc. for magert Kvæg til Marsken og med Slagtetvang for Slagtekvægets Vedkommende. Midt i 1895 paabødes der Karantæne i 10 Dage for alle ad Søvejen kommende Dyr, ligesom Karantæneanstalterne for Marskkvæget kun holdtes aabne 5 Maaneder af Aaret. Alligevel foraarsagede dette ikke Nedgang i synderlig Grad for Kvægudførselen, og Forøgelsen i Flæskeeksporten til England skyldtes derfor Produktions-tilvækst. Men i Slutningen af 1895 udstedtes et nyt Forbud mod at overføre ikke alene Svin, men ogsaa Svineprodukter til Tyskland,

og dermed stoppede vor Udførsel af levende Svin ganske, og i Stedet skete en stærk Opgang i vor Flæskeeksport til England. I 1896 og 97 er der ikke sket nogen Forandring i disse Forhold, men fra Marts 1898 vil alt Hornkvæg, som ved Ankomsten til Tyskland ikke kan staa for en Tuberkulinprøve, blive returneret, og den store Risiko, der saa er forbunden med Eksporten, navnlig fordi Tilbageførelse til Danmark er forbudt, vil sikkert hemme vor Udførsel.

Vor Udførsel af indenlandsk Smør tiltog med 59 Mill. Pd. siden 1887 og var altsaa (i noget uregelmæssige Bevægelser) steget til mere end det dobbelte; samtidig var Udførselen af fremmed Smør steget fra 1,1 til 26 Mill. Pd. og den samlede Indførsel af Smør fra 10,2 til 36,9 Mill. Pd. Udførselen af Æg steg ogsaa til mere end det dobbelte fra 5,5 til 12,2 Mill. Snese.

B. Andre Raastoffrembringelser.

Skovbruget.

Skovbruget danner en Overgang mellem Agerbruget og de andre Raastoffrembringelser, hvor den menneskelige Virksomhed udelukkende indskrænker sig til at fremdrage og bemægtige sig de færdige Stoffer. Skovene drives bedst fagmæssig efter en bestemt Plan, hvorfor Skovdrift ogsaa er blandt de Virksomheder, som forholdsvis bedst egne sig for Staten; derimod udkræve de ikke det store aarlig tilbagevendende Arbejde, som er nødvendigt i det egentlige Agerbrug. Der er dernæst den store Forskel, at i Agerbruget kommer Høsten i Løbet af Maaneder efter Udsæden, hvorimod Skovbruget har en Driftsperiode af mange Aar. Tidligere fandtes der her i Landet langt større Skovstrækninger end nu; navnlig i det 17de og 18de Aarhundrede forsvandt store Strækninger særlig i Jylland, først paa Grund af Krigenes Ødelæggelser,

senere ved altfor stærk Hugst fra private Spekulanter Side, som købte Godser, udstykkede dem og omhuggede Skovene, navnlig ved Statens Domænesalg og i „Herregaardsslagteriets“ Periode efter 1784. Dette blev til stort Tab for det vestlige og nordlige Jylland, hvor Skov senere er savnet meget. For at beskytte Resten af Skov mod Ødelæggelse udkom den saakaldte Fredskovsforordning af 27. September 1805, efterat man allerede i 1733 og tidligere havde søgt at standse Skovenes Udryddelse. Loven af 1805 er den gældende Skovbestemmelse endnu den Dag i Dag. Forordningen hævede det tidligere Fællesskab mellem Ejere af Overskoven og mellem disse og Ejere af Græsningsretten samt gav Regler for Hugsten i Skovene og befalede Skovenes Fredning. Den bestemte derhos, at den daværende Skov, undtagen hvad der blev udlagt som Vederlag for den afløste Græsningsrettet, og som derfor omhuggedes, skulde bevares som Fredskov; herved tænkte man særlig paa at bevare Overskoven som saadan, hvad der ogsaa er lykkedes. Lovens Bestemmelser gav saaledes Mulighed for en mere intensiv Skovdyrkning, og betegner et Fremskridt i Sammenligning med andre Landes Skovlovgivning, hvor Manglen af tilsvarende Bestemmelser har ført til, at Overskovene ere blevne forvandlede til Kratskove. Ogsaa paa anden Maade har Staten bidraget til Skovs Opelskning, særlig ved Skovanlæg i Hede- og Klitegne samt gennem Understøttelser til Træplantning i Hedeegne, hvor iøvrigt Betingelsen for Statens Bidrag er, at der paalægges de nyplantede Skove Fredskovsforpligtelse.

I det hele var Fredskovsforordningen et stort Gode for Landet; saaledes var baade Fællesskabets Ophævelse og Fredningsbestemmelserne af stor Betydning for en rationel Skovdrift; derimod har Paabudet om Skovenes ubetingede Bevarelse fremkaldt Kritik derved, at Skov ikke sjælden findes paa Jordbund, som kunde give langt bedre Udbytte i Agerbrugets Tjeneste, medens der omvendt findes megen skovløs Jord, som netop burde være beplantet. Skovene vare nemlig i 1805 ikke særlig heldigt fordelte, og Forordningen kom for sildig til at hindre Skovrydningen i det vestlige Jylland, medens der endnu paa Øerne fandtes Strækninger, som ved at bevares som Skov hemmede ny Skovs Op-

elskning paa andre Steder. Iøvrigt kan der faaes Bevilling til at omhugge Skov, naar Ansøgeren beviser, at han i det hele ved Skovs Opelskning forbedrer sine Skove; dette har tidligere fundet Sted ved ligefrem Flytning af Skov, f. Eks. fra Øerne til Jylland.

Ved Opgørelsen af Arealets Benyttelse i 1896 var det samlede til Skovdrift udlagte Areal c. 49 □ Mil, hvoraf 23 □ Mil findes paa Øerne, 26 i Jylland, d. v. s. henholdsvis 7,1, 9,6 og 5,8 pCt. af det samlede Areal. Danmark er overhovedet et af de skovfattigste Lande i Europa, kun England har endnu mindre Skov end vi, naar Arealet bruges til Sammenligning; i Forhold til Individantallet have vi derimod mere Skov end flere af Europas folkerigeste Stater. Imidlertid er Skovarealet tiltaget betydeligt her i Landet i den senere Tid. Efter de iøvrigt ikke ganske ensartede Oplysninger var det i 1840'erne c. 28 □ Mil, i 1861: 32, 1881: 37, 1888: 41, 1896 som anført 49 □ Mil. Den Tilvækst af 8 □ Mil, som fandt Sted fra 1888 til 1896, falder hovedsagelig paa Jylland og er især foranlediget ved Beplantningen af Heder og Klitter. Imidlertid ere Skovene stadig i Forhold til Arealet af langt større Udstrækning paa Øerne end i Jylland; af Øerne er Bornholm den skovrigeste, derefter kommer Lolland-Falster, Sjælland og sidst Fyn. I Jylland er Skovarealet mest udbredt i den sydøstlige Del, mindst i den sydvestlige.

Af det samlede Skovareal i 1896 vare 51 000 Tdr. Ld. endnu ubeplantede, hvilke Arealer for den overvejende Del ligge i Jylland, og 13 000 Tdr. Ld. var Krat, heraf c. $\frac{2}{3}$ i Jylland. Med Hensyn til Bevoksningen kan man dele Træarterne i Bøg, andre Løvtræer og Naaletæer; blandt disse Træer hævder Bøgen endnu Stillingen som det almindeligste Træ. Der var i 1896 i alt 193 000 Tdr. Ld. bevoksede hermed, hvoraf 125 000 paa Øerne; derefter komme Naaletæerne med 166 000 Tdr. Ld., hvoraf 117 000 i Jylland; som Bevis paa den betydelige Skovplantning i den nyeste Tid i Jylland skal det fremhæves, at paa 75 000 Tdr. Ld. vare Naaletæerne endnu under Mandshøjde; med andre Løvtræer end Bøg var et Areal paa 66 000 Tdr. Ld. beplantet, omtrent ligelig fordelt mellem de to Landsdele. Paa Grund af den store Nyplantning af Naaletæer er Bøgen kommen

til at spille en forholdsvis mindre Rolle; medens den tidligere udgjorde c. 60 pCt. af det skovbevoksede Areal, er den nu kun c. 44 pCt., hvorimod Naaletræerne ere stegne fra c. 23 pCt. til c. 38 pCt.; Bøgen udgjorde paa Øerne 57 pCt., Naaletræerne 22, de tilsvarende Tal for Jylland vare henholdsvis 31 og 53 pCt.

Hvad Skovenes Ejendomsforhold angaaer, er Staten i Besiddelse af omtrent en Femtedel af det hele Areal og optræder altsaa her — i Modsætning til Forholdene ved Landbruget — som erhvervsdrivende i stor Stil; Statsskovene findes højst ulige fordelte i de enkelte Dele af Landet, i størst Mængde findes de i Vestjylland og Nordsjælland. Ogsaa til Ejendomme med fideikommissariske Baand hører et forholdsvis betydeligt Skovareal.

Skovenes Vedudbytte er gaaet op i den nyeste Tid, og medens Træet tidligere hovedsagelig anvendtes som Brænde, have de dalende Brændepriser i Forbindelse med Opsving i Savværksdriften og Trævarefabrikationen nu medført et forøget Udbud af Gavntræ. Dette har for en stor Del bødet paa Tabet ved dalende Priser paa de enkelte Effekter, og Skovudbyttet er derfor ikke gaaet saa stærkt ned. Derimod have navnlig de store Nyplantninger bevirket, at Statsskovene ikke give saa stort Overskud som før; i Begyndelsen af 1880'erne var det over 400 000 Kr. om Aaret; dette sank i Slutningen af 1880'erne til 225 000 Kr. og var i de seneste Aar kun 160 000 Kr. Forøvrigt har Skovbruget ogsaa en væsentlig Betydning, fordi det skaffer Arbejde til en stor Del Mennesker paa Tider, hvor det ellers er vanskeligt at faa Arbejde. At vore egne Skove langt fra kunne tilfredsstille Landets Behov, ligger i Sagens Natur; dette ses ogsaa af Indførselstallene. Merindførselen af Træ og Trævarer udgjorde i 1897: 22,7, i 1896: 19,8, og i 1891—95 gnstl. 14,5 Mill. Kr. om Aaret.

I Forbindelse med Skovene skal nævnes Jagten; den er imidlertid af ringe økonomisk Betydning her i Landet og drives mest for Fornøjelse. Jagtretten, som tidligere tilhørte Kongen og Godsejerne, er ved den senere Lovgivning knyttet til Ejendomsretten over Grunden, hvilket har været meget gavnligt baade i økonomisk og i social Henseende; i den nyeste Tid er Vildtbestanden tiltagen en Del paa de store Godser.

Tørvemoser have nogen Betydning paa Grund af det Brændselsmateriale, de levere; imidlertid er Tørvens Betydning snarest i Aftagen i vore Dage, da de billige Transportmidler have ført til, at Tørven ikke kan staa sig i Konkurrencen med andet og bedre Brændselsmateriale, og da navnlig Kul, og derfor heller ikke kan bære Udgifterne ved en lang Transport; det til Tørveskær anvendte Moseareal udgør c. 14 □ Mil, fordelt over det hele Land, men navnlig beliggende i det nordlige og vestlige Jylland, hvor Tørv som Brændselsmateriale ogsaa spiller størst Rolle.

Fiskeriet.

Fiskeriet er vel af stor Betydning for Landet, men spiller dog ikke den Rolle, som Landets gunstige Beliggenhed i saa Henseende skulde lade formode, ligesom Virksomheden ogsaa var af langt større Betydning i tidligere Tider. I Middelalderen var det navnlig Sildefiskeriet i Øresund, som tildrog sig Opmærksomheden, og Fiskepladserne ved Skanør og Falsterbo vare Samlingssted for 7—8 000 Baade med 30—40 000 Mand. Det var en stor Virksomhed, som gik for sig, Fiskerne bragte Silden i Land, og her vare travle Hænder beskæftigede med at salte den og lægge den i Tønder, og i Eftersommerens Tid kom store Købmandsflaader og tilbyttede sig Silden for andre Varer. I Begyndelsen var Handelen paa danske Hænder, senere kom den paa Nordmændenes, og tilsidst var det udelukkende Hansestæderne, som kom og hentede Silden. Men i Slutningen af det 16de Aarhundrede bleve Sildestimerne borte, og dermed tabte denne Rigdomskilde, som navnlig paa Valdemarernes Tid tilførte Landet stor Velstand, ganske sin Betydning for Landet, og Fiskepladserne sygnede hen. I Limfjorden har der ogsaa været drevet et stort Sildefiskeri i tidligere Tid, og Limfjordsbyerne, navnlig Aalborg og Nibe, havde betydelig Indtægt derved. Men efter Aggerkanalens Gennembrud i 1825 blev Silden borte, og ogsaa her led Byerne meget ved Virksomhedens Ophør.

I vore Dage er det kun $1\frac{1}{2}$ pCt. af Befolkningen, som har sit Udkomme ved Fiskeri. Saltvandsfiskeriet drives især i Bæl-

terne, ved Bornholm, i Limfjorden, paa Jyllands Kyster fra Frederikshavn nord om Skagen og ned langs hele Vestkysten. Vore vigtigste Fisk ere Sild, Torsk, Flyndere, Aal, Hornfisk, Makrel, Laks osv. Fra Statsmagtens Side har man saavel ved Tilskud paa de aarlige Finanslove som paa anden Vis søgt at hjælpe dette Erhverv.

Fiskeriernes samlede Udbytte opgives til omkring 6 Mill. Kr. aarlig (1896: 6,6 Mill. Kr.). Merudførselen af fersk Fisk var i 1897: 15,2 Mill. Pd. (Værdi 800 000 Kr.), i 1896: 12,9 Mill. Pd., i 1891—95 gnstl. 11,8 Mill. Pd., men samtidig var Merindførselen af tørret, røget og saltet Fisk 15,0, 10,7, og 14,2 Mill. Pd. til en Værdi af over 1 Million Kr. om Aaret. — Ferskvandsfiskeriet er aldeles uden Betydning. Østersskrabningen er et Regale, der i de sidste Finansaar har indbragt Staten godt 30 000 Kr.

IV. Industrien.

Industriens Udvikling.

Den Erhvervsgruppe, der næst efter Landbruget spiller den største Rolle her i Landet, er Industri og Haandværk; omtrent en Fjerdedel af Landets Befolkning havde, ifølge Folketællingens Erhvervsresultater fra 1890, deres Underhold herved, ligesom dette Erhverv i den nyeste Tid er kommet til at spille en stedse større Rolle. Danmark er vel ikke fra Naturens Haand særlig begunstiget til at blive et Industriland; Landets Jordbund indeholder som ovenfor omtalt kun faa Raastoffer til videre Forarbejdelse, ligesom vi ogsaa mangle et saa nødvendigt Produktionsmiddel som Kul, men vor Tids store Fremskridt i Kommunikationsvæsenet gøre dog Manglen langt mindre følelig nu end før. Derhos kræver Landbrugets Produkter paa mange Punkter en videre industriel Bearbejdelse, ligesom Landets stigende Befolkningstæthed paa den ene Side har skabt den nødvendige Arbejdsstyrke for Industrien

og paa den anden Side et stort Marked for Produkternes Afsætning. Gennem Sparekasser og lignende Pengeinstitutter er der dernæst opsamlet store Kapitaler, som efterhaanden have faaet en lønnende Anbringelse i Industriens Tjeneste.

Allerede gennem lange Tider har Industrien været Genstand for Regeringens særlige Opmærksomhed, og i tidligere Tider i langt højere Grad end nu. Det karakteristiske for Haandværk og Industri i tidligere Tider var Laugsordningen, hvorved disse Virksomheder væsentlig knyttedes til Byerne; de vare, navnlig i den merkantilistiske Periode, beskyttede ved Toldforholdsregler mod Udlandets Konkurrence. Medens Middelalderens Gilder, der spillede en ikke ringe Rolle i Norden, og maaske kunne opfattes som Forløbere for Laugene, optog Borgere uden Hensyn til Erhverv, vare Laugene snarest Foreninger mellem Folk, der drev samme eller beslægtede Haandværk, og som særlig varetog Faginteresserne ved Bestemmelser om Produktion og Afsætning og overhovedet om Fagets Udøvelse, ligesom de virkede som Syge- og Begravelseskasser. Her i Landet kan Laugsbevægelsen føres helt ned til Valdemarernes Tid, men det er især under Christoffer af Bayern og Christian den Første, at Udviklingen foregaaer. Kongemagten støttede i Begyndelsen Laugene som Modvægt mod Adelen (særlig Christian den Anden). Paa Grund af den stærke Indvandring af tyske Haandværkere kan der spores en Paavirkning af det tyske Laugsvæsen; men Indførelsen af de tyske Laugsbestemmelser stødte paa ikke ringe Modstand. Som Udslag heraf skal nævnes, at Christian den Fjerde i 1613 endog helt ophævede Laugene, saaledes at der i nogle Aar var fuldstændig Næringsfrihed, og da Laugsvæsenet genindførtes i 1621, lod man dog Adgangen til Laugene være langt lettere end i Tyskland. I Christian den Femtes danske Lov stadfæstedes denne Ordning, men Indkaldelsen af tyske Svende i det 18de Aarhundrede for at op-
hjælpe vor Industri nødvendiggjorde det for Regeringen at skabe nogenlunde ligeartede Forhold med dem, hvorunder de tyske Svende vare vant til at arbejde, og en Række Laugsanordninger kom derfor, navnlig fra Aarhundredets Midte, til at udgøre Grundlaget for Haandværkets Ordning i Danmark til Trods for de friere

sociale Ideer, der begyndte at faa Raaderum paa den Tid. Ved en Forordning i Aaret 1800 hævedes Forpligtelsen til at have tjent bestemte Læreaar som Dreng og Svend, ligesom Omkostningerne ved Svende- og Mesterstykker formindskedes; dernæst indførtes de saakaldte „Frimestre“, hvorved enhver, som i mindst 4 Aar havde tjent som Svend, kunde nedsætte sig som Mester paa egen Haand med Ret til at benytte Børns og Hustrus Hjælp; efter ti Aars Virksomhed som Frimester havde han derhos Ret til at antage en Dreng til Op-lærelse og Medhjælp. Stor Indflydelse havde denne Bestemmelse dog ikke, og en Plakat fra 1822 betegnede et Tilbageskridt, idet Frimesterskabet indskrænkedes saaledes, at det tabte sin væsentligste Betydning, ligesom Plakaten paabød Forfærdigelsen af Prøvestykke for den, der vilde nedsætte sig som Frimester. Dog var Laugsordningen langt fra saa bunden som i Tyskland, og da Næringsfriheden fastsloges som Princip ved Lov af 29. Dec. 1857, havde Adgangen til Laugene i en Aarrække været forholdsvis let, og der var ingen Bestemmelser om, hvormange Svende og Lærlinge en Mester maatte holde. Derimod lignede den danske og tyske Laugsordning hinanden i Bestræbelserne for at begrænse Haandværket til Byerne; det var kun tilladt de for Landbruget allernødvendigste Haandværkere at bo paa Landet. Nogle enkelte Haandværkere kunde frit nedsætte sig paa Landet saasom Grovsmede, Hjulmænd og Smede, andre som Skrædere, Skomagere maatte have Bevilling fra Amtmændene, og for en Del Haandværkere var der fastslaaet en ret betydelig Afstand fra Købstaden, indenfor hvilken de ikke maatte bo. I København eksisterede 36 Haandværkslaug, 4 Næringslaug, 6 Fabrikslaug og 5 Handelslaug, og trods Bestemmelsen af 1761, i Følge hvilken nye Laug ikke mere maatte oprettes, bleve Laug af samme Art som disse oprettede i andre Byer, selv om de ikke tidligere fandtes der. For at blive Medlem maatte man tjene som Dreng, gøre Svendestykke og for at blive Mester yderligere Mesterstykke og derefter løse Borger-skab. To af Laugene vare „sluttede“, nemlig Barberernes, hvor Retten tillige var salgbar, og Bagernes, hvor den af Hensyn til Brandfaren var knyttet til 50 grundmurede Bagergaarde.

En Hovedforandring i alle disse Forhold skete ved den omtalte Næringslov af 29. Dec. 1857. Ved denne bortfaldt Købstædernes Eneret, saaledes at Bevilling til at nedsætte sig paa Landet kun blev nødvendig ved ganske faa Haandteringer; Afstandsbestemmelsen — Købstædernes Læbælte — bibeholdtes vel for de fleste Næringer, men indskrænkedes til 1 Mil fra den nærmeste Købstads Akseltorv. Laugene vedblev at bestaa, men deres udelukkende Ret bortfaldt, ligesom Svendeprøven blev frivillig. Enhver har efter Næringsloven Ret til ved egen og Hustrus og Børns Hjælp at udføre et hvilket som helst Arbejde. Kun hvis fremmed Medhjælp benyttes, eller hvis Fabrikatet forhandles fra aaben Bod, skal der løses Borgerskab eller Næringsbevis. Borgerskab (i Købstæderne) meddeles af Magistraten, Næringsbevis (paa Landet) af Politimesteren. For at opnaa saadant maa man være fuldmyndig, have Indfødsret, eller have opholdt sig 5 Aar i Landet, ikke være under Fallit, samt ikke ved Dom funden skyldig i en vanærende Handling. Ugifte Kvinder, Enker og dermed lige-stillede, som ere mindst 25 Aar, kan der meddeles Næringsbevis. Man kan vinde Borgerskab paa flere Næringsveje i Forening, dog ikke uden Dispensation paa Haandværk og Handel paa en Gang.

Lige siden den første Halvdel af det 17de Aarhundrede blev der fra Regeringens Side gjort Forsøg paa gennem Beskyttelsesforanstaltninger, snart ved direkte Pengeunderstøttelser (navnlig under Christian den Sjette) snart gennem Toldlovgivningen, paa kunstig Vis at opelske Fabriksdrift her i Landet; allerede den Gang træffer man fra Tid til anden Forbud mod Indførsel af forskellige Varer; i det hele var det de almindelige merkantilistiske Anskuelser, som kom frem, med høje Toldsatser paa de færdige Produkter, eller endog ligefremme Forbud, lav Told paa Raastoffer eller halvforarbejdede Varer, ligesom man søgte at skaffe Industrien billige Raastoffer ved Forbud imod Udførsel af de i Landet frembragte Raastoffer eller ved høj Udførselstold derpaa. Ved Toldlovene af 1762 og 68 naaede Beskyttelsesforanstaltningerne deres Højdepunkt; fra den Tid begyndte en friere Rørelse, paavirket af den fysiokratiske og liberale Skoles Ideer, som satte deres væsentligste Frugt i Toldloven af 1. Februar

1797; medens vi før den havde 150 Indførsels- og 12 Udførselsforbud, forsvandt nu alle de sidste og de allerfleste af de første, dernæst nedsattes Toldsatserne, og den inden- og mellemrigske Handel lettedes. Efter nogen Reaktion dels under de paafølgende Krige dels senere udkom et Par Toldlove af 1838 og 44, der fortsatte i den i 1797 begyndte Frihandelsretning, omordnede Toldsatserne efter de forandrede Prisforhold og indrømmede Lettelser i Tolden. Senere gennemførtes Toldenhed for hele Riget, og inden Hertugdømmernes Afstaaelse vedtoges den endnu gældende Toldlov af 4. Juli 1863. Denne Lov bibeholdt en moderat Beskyttelse for den indenlandske Industri, som den Gang væsentligst fandtes i Hertugdømmerne, og hvoraf flere Virksomheder efter 1864 ligefrem ere blevne flyttede op paa den anden Side Kongeaen; Beskyttelsen fandt ikke Sted med Hensyn til enkelte Varer, men gennemførtes som et almindeligt Princip, selv om den dog nedsattes paa mange Punkter. Paa den anden Side fordyres Industrien derved, at der er Told paa en stor Del af Industriens Raa- og Hjelpestoffer som f. Eks. Kul, Jærn, Tømmer osv., hvilket træder hindrende i Vejen for Udviklingen af en egentlig Eksportindustri. Endelig har dette Aarhundredes Toldlove, og da ikke mindst den af 1863, fraveget Princippet fra 1797, hvor Beskyttelsen søgtes ydet i Form af Værditold, og i Stedet næsten overalt gennemført Vægttolden, der yder en større Beskyttelse for de billige, grove og tunge Varer og derved leder Produktionen ind paa Fabrikationen af simplere Varer, medens de finere indføres. Talrige Toldlovforslag have siden 1870'ernes Begyndelse været forelagte Rigsdagen, men i det store og hele uden Resultat, i Begyndelsen væsentlig af fiskale Hensyn, i den senere Tid er hertil yderligere kommet Spørgsmaalet om Beskyttelsens Omfang, navnlig med Hensyn til Industrien. Den i 1895 nedsatte Toldkommission forlangte i sin Betænkning bl. a. billige Raa- og Hjelpestoffer for den danske Produktion og en Regulering af den Industri og Haandværk tilstaaede Beskyttelse; men navnlig angaaende Beskyttelsens Omfang og Maade viste der sig ret betydelige Uoverensstemmelser indenfor Kommissionen, og Behandlingen af Toldlovforslaget har endnu ikke ført til noget Resultat.

Af nyere Love — væsentlig af social Natur — paa Industriens Omraade skal nævnes Loven af 23. Maj 1873, om Børns og unge Menneskers Arbejde i Fabrikker, der paabyder, at Fabrikker og fabriksmæssig drevne Værksteder stilles under offentligt Tilsyn (Arbejdsinspektører), naar der arbejder Personer under 18 Aar i dem; Børn under 10 Aar maa ikke anvendes til Arbejde, Børn fra 10—14 Aar maa ikke arbejde mere end $6\frac{1}{2}$ Time (inkl. $\frac{1}{2}$ Times Pavse) og unge Mennesker paa 14—18 Aar ikke mere end 12 Timer (inkl. 2 Timers Pavse) daglig. I 1897 var der her i Landet i Fabrikker beskæftiget 3200 Børn (under 14 Aar) og 4800 unge Mennesker (14—18 Aar). Dernæst er der truffet forskellige Bestemmelser af sanitær Art og med Hensyn til Arbejdslokalerne. Loven af 1889 om Forhindring af Ulykkestilfælde ved Maskiner regulerer navnlig Børns Arbejde ved Maskiner, derunder ogsaa Landbrugsmaskiner. Tilsynet føres gennem Arbejdsinspektørerne og kommunale Tilsynsmænd. Lærlingeloven af 1889 fastsætter det gensidige Forhold mellem Lærlinge og Mestre og giver Regler om de paabudte Lærlingekontrakters Indhold og Overholdelse. Ved Helligdagsloven af 1891 forbydes med en Del Undtagelser Arbejde i Fabrikker paa Søn- og Helligdage fra Kl. 9 Formiddag til Kl. 12 Nat, ligesaa al Køben og Sælgen efter Kl. 9, dog undtagen Søndagen før Jul og Søndagen mellem Jul og Nytaar, hvor der maa holdes aabent ogsaa efter Kl. 4 Eftm. Af Betydning er ogsaa Loven om Arbejdernes Forsikring mod Ulykkestilfælde af 7. Januar 1898, der skal omtales senere. — Endelig skal af Love, som have Betydning for Industrien, nævnes Patentloven af 13. April 1894, i Følge hvilken der kan meddeles Patent paa Opfindelser, som kunne udnyttes i Industrien, eller hvis Fremstilling kan gøres til Genstand for industrielt Erhverv. Opfindelsen maa dog være af væsentlig Betydning, ligesom der ikke kan vindes Patent paa Opfindelse af Lægemidler, Nærings- samt Nydelsesmidler. Patent meddeles for 15 Aar, og der udover kan Forlængelse ikke finde Sted; det betales med en aarlig Afgift stigende fra 25 Kr. (de første 3 Aar) til 300 Kr. (de sidste 3 Aar). En Patentkommission paa 5 af Indenrigsministeriet udnævnte Medlemmer træffer

alle Afgørelser med Hensyn til Patentansøgninger. — Lov af 11. April 1890 giver Beskyttelse for Varemærker. Under Nutidens Konkurrence spille Varemærker, hvorved man kan adskille en Vare fra de af andre frembragte lignende Varer, en vigtig Rolle. Loven giver enhver, som driver Fabriks- og Haandværksvirksomhed, Jordbrug, Bjærgværk og Handel, Ret til ved Registrering at erhverve Eneret til at benytte særlige Varemærker til Adskillelse fra andres Varer. Betalingen for Registreringen og dens Bekendtgørelse er 40 Kr. Registreringen maa fornyes efter 10 Aars Forløb. Fimaloven af 1. Marts 1889 bestemmer, at ingen uden Hjemmel maa optage Andenmands Navn eller Navnet paa Andenmands Ejendom i sit Firma, ligesom et Firma ikke maa indeholde Angivelse af Foretagender, som ikke staa i Forbindelse med Forretningen. I det hele gaar Loven ud paa at paase, at Firmanavnet ikke antyder noget andet og mere, end det Forretningen er. Et Aktieselskabs Firma skal udtrykkelig indeholde Betegnelsen „Aktieselskab“. — Beskyttelse mod Forfalskninger haves i Lov 5. April 1888 om Stemplingen af Guld- og Sølvarbejder, i Margarine-lovene (den sidste af 22. Marts 1897), der give detaillerede Regler om Fabrikation og Forhandling af Margarine, samt i Lov af 23. April 1897 om Undersøgelse af offentlig falbudte Levnedsmidler; denne foregaaer i et kemisk Laboratorium i København, naar Myndighederne anmode derom. Loven indeholder Straffebestemmelser for den, som forfalsker Levnedsmidler til Forhandling eller underkaster fordærvede Levnedsmidler en Behandling, hvorved deres Tilstand skjules. (Jfr. Anordn. 18. Juni 1897, der bestemmer, hvad der anses for tilladeligt ved Tilberedelse af Vin og Spirituosa).

Af det foregaaende vil ses, at der fra Lovgivningsmagtens Side er truffet forskellige Foranstaltninger til Industriens Fremme og Beskyttelse. Desuden er Udviklingen bleven fremmet ved Udbredelsen af større teknisk Kyndighed — Bestræbelser, der støttes af Staten paa forskellig Maade. Her kan nævnes Kunstakademiet, stiftet 1754, hvor Haandværksmestrene havde til Pligt at lade deres Lærlinge søge Undervisning, og som ogsaa har opdraget mange Kunstnere, der have ført Indu-

strien ind paa nye Baner; den polytekniske Lærestalt, stiftet 1829, der har bidraget til Udbredelsen af teoretiske Kundskaber, saaledes at Industrien har kunnet følge med i Udviklingen; det tekniske Selskabs Skole i København, der ligesom Foreningen til Lærllnges Uddannelse sørger for Undervisning af Haandværkere og Industrldrivende i saadanne Færdigheder, som senere kunne komme dem til Nytte i deres Fag. Lignende tekniske Skoler ere efterhaanden med Statens Hjælp blevne rejste i næsten alle Landets Provinsbyer og komme nu ogsaa frem i de større Landsbyer. Endvidere har det Rejersenske Fond og det Classenske Fideikommis ydet betydelige Midler til Foretagender, der have udviklet Industrien. Af private Selskaber skal nævnes Haandværker- og Industriforeningerne, særlig den københavnske Industriforening, som gennem Forevisninger af Industrigenstande og Foredrag drage Omsorg for større Udbredelse af Kendskab til Industriens Standpunkt her og andetsteds. De store Udstillinger, hvoraf navnlig skal nævnes de fællesnordiske af 1872 og 1888 i København, ere fremkomne ved den københavnske Forenings Initiativ. Men ogsaa i Provinsbyerne holdes der paa Industri- og Haandværkerforeningernes Foranledning fra Tid til anden lokale Udstillinger, som have Betydning for Udviklingen af det industrielle Liv. Ogsaa paa de store Verdensudstillinger har Danmarks Industri ved Statens Støtte gentagne Gange været repræsenteret, hvilket navnlig har været af Betydning for Afsætningen af vore Industriprodukter til Udlandet. Til Industriens Fremme bidrage ligeledes de aarlige Møder, som „Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk“, der omfatter Delegerede fra Foreningerne i alle Egne af Landet, afholder paa forskellige Steder.

Industrien har ikke ganske kunnet undvære den faglige Organisation, som Laugene medførte; som Erstatning herfor er paa den ene Side fremkommet Mestrenes Sammenslutning i Mesterforeninger, undertiden med Benyttelse af de gamle Laugsformer, og paa den anden Side Arbejdernes Sammenslutning i de saakaldte Fagforeninger; disse ere i Danmark nøje knyttede til den socialistiske Bevægelse og fremkom i Begyndelsen af 1870'erne. Til at begynde med vare de Afdelinger under „Internationale“,

men da denne Forening blev forbudt her i Landet, oprettedes 1873 „de frie Fagforeninger“. Straks sluttede en hel Del Arbejdere sig til dem, men de daarlige økonomiske Tider i Decenniets Slutning, og det socialistiske Partis hensygnende Tilværelse paa den Tid bevirkede, at Bevægelsen tabte sig, ligesom de Produktionsforeninger, Arbejderne havde oprettet, mislykkedes. I Begyndelsen var den faglige og politiske Organisation en og den samme, men fra 1878 var Fagforeningernes Virksomhed udelukkende helliget faglige Formaal, saasom Arbejdsloønnens Forhøjelse, Arbejdstidens Indskrænkning, Understøttelse af rejsende og arbejdsløse, Anvisning af Arbejde og Regulering af Forholdet mellem Arbejder og Arbejdsgiver. For at blive Medlem kræves foruden almindelig borgerlig Hæderlighed, at man har lært Faget, enkelte Foreninger fordre endog aflagt Svendeproeve; Fordringerne ere strengere i Haandværks- end i Fabriksfagene; ligeledes skal man almindeligvis være Medlem af Fagets Sygekasse. Siden 1880 ere Foreningerne tiltagne meget i Betydning og have medført en stærk Højnen af Arbejdernes Stilling. En stor Del af Fagforeningerne af samme Fag ere sammensluttede i Forbund, omfattende hele Landet, undertiden gælde de ogsaa indbyrdes beslægtede Fag. I 1898 er der dernæst dannet en Fællesorganisation for samtlige Forbund. I Januar 1898 fandtes der 945 Fagforeninger med c. 70 000 Medlemmer; af disse ere 909 organiserede som Afdelinger i 41 Forbund. Nogle omfatte alene Kvinder og i flere ere Kvinderne ligestillede med Mænd. — Arbejdernes stærke Sammenslutning har medført Dannelsen af Arbejdsgiverforeninger, der have til Formaal at værne den enkelte Arbejdsgiver mod en Fællesaktion fra de forenede Arbejders Side.

Industriens Omfang.

Indenfor Industrien kan man skelne mellem de tre Grupper: Husflid, Haandværksarbejde og Fabriksdrift. — Husfliden kan enten drives som Bierhverv ved Siden af vedkommen- des egentlige Virksomhed, eller som et selvstændigt Erhverv, idet Udøveren af den paagældende Beskæftigelse ikke kan hen-

regnes blandt Haandværkere eller Industridrivende. I tidligere Tid har Husfliden her, som i alle Lande, spillet en meget betydelig Rolle, idet Arbejdsdelingen kun var lidet gennemført; Landboerne gik som oftest i hjemmelavet Tøj; Brygning og Bagning foregik for en stor Del i Hjemmene, og desuden beskæftigede Landbefolkningen sig i den Tid, Landbruget levnede, med Virksomheder som Uldbinden og -spinden, Pottemageri, Træskomageri og Forarbejdelse af Trævarer, Trækulsbrænding osv. Landboerne forarbejdede ogsaa ofte selv deres Redskaber til selve Landbruget, Vogne, Slæder, Reb osv. Denne Virksomhed antog endogsaa undertiden større Former, saa at den voksede op fra en Bibeskæftigelse til de paagældendes væsentligste Erhverv, uden dog i det hele at tabe Præget af Husflid. Allerede i Aarhundredets Midte var Husfliden dog gaaet meget tilbage, og den stærkt gennemførte Arbejdsdeling, som har fundet Sted siden da, har bidraget til at hemme den. Nu maa det ganske vist ogsaa siges, at paa mange Punkter fremstilles Produkterne bedre, og navnlig billigere, gennem Fabriksdriften end ved Husfliden, ligesom Landbrugsdriftens mere intensive Retning i vore Dage bevirker, at Arbejdskraften, som der oven i Købet mange Steder er Mangel paa, ofte finder fuld Beskæftigelse hele Aaret rundt, hvorved der ikke levnes Tid til industriel Virksomhed; dog tør det antages, at mange Landboere kunde faa en gavnlig Bibeskæftigelse ved Husflid, og der har derfor dannet sig flere Husflidsforeninger rundt om i Landet, der søge at fremme Afsætningen af de færdige Produkter, som de paagældende ikke kunne faa Anvendelse for selv, og at vække Lysten ved Udstillinger og Præmier, ligesom der som Centrum for de lokale Foreninger er dannet et „Dansk Husflidsselskab“ i København, der modtager et ret betydeligt Tilskud paa de aarlige Finanslove. Trods disse Bestræbelser kan Husfliden i Danmark næppe siges at staa paa noget højt Trin i vore Dage, selv om der endnu i de enkelte Hjem udføres et stort Arbejde ved Strikning og Syning til Familiens Behov. Produkter til Salg i større Mængder frembringes sjældent, kun drives Uldbinding endnu i en ret vidtstrakt Maalestok i Midtjyllands magre Egne.

Den industrielle Virksomhed, som ikke er bleven øvet som Husflid, har indtil den nyeste Tid i alt væsentligt kunnet betegnes som Haandværksarbejde. Dette lægger sig bl. a. for Dagen i det ringe Antal Medhjælpere, der ved Folketællingerne falde paa hver Hovedperson i de fleste industrielle Erhverv. Dette udelukker dog ikke store Fremskridt i Haandværkets Produkter i den nyere Tid, baade i Retning af Smag og Soliditet. De smaa Kraftmaskiner, som Nutidens Fremskridt paa Maskinteknikkens Omraade have skabt, have ogsaa haft deres store Betydning ved at sætte Haandværket i Stand til at hævde sin Stilling i Konkurrencen med Fabriksdriften. — Det vil iøvrigt altid være vanskeligt bestemt at kunne sige, naar en Virksomhed rettelig bør betragtes som Haandværk og naar som Fabriksdrift, da man ikke har bestemte Skelnemærker i saa Henseende. Imidlertid udkræver Fabriksdriften i Almindelighed en langt større Arbejdersmængde og Kapital end Haandværket. Tilstedeværelsen heraf er en nødvendig Betingelse for at skabe en egentlig Storindustri. Den nyeste Tid viser for Danmark en rask Udvikling af Fabriksvirksomheden, talrige nye Virksomheder ere komne frem, og mange af de bestaaende ere blevne udvidede; ikke sjældent drives de som Aktieselskaber — af Fabrikker og Værfter fandtes som Aktieselskaber i 1896: 164 med en Kapital paa 85 Mill. Kr. —, da Enkeltmand ofte ikke kan, og heller ikke vil paatage sig den med saa stor en Kapitalanvendelse forbundne Risiko; men derved har det saa ogsaa været muligt at gøre Danmark delagtig i de store Fremskridt, Fabriksvirksomheden har gjort i vore Dage. Dog staaer vor Fabriksdrift ikke paa noget højt Trin i Sammenligning med de egentlige Industrilandes, ligesom den for en stor Del ikke kan undvære den bestaaende Beskyttelse; dette gælder ikke mindst Beklædningsindustrien.

Det er selvfølgelig ikke muligt at give en udtømmende Fremstilling af de enkelte Industrigrene. Det vil allerede være ugørligt af den Grund, at man hidtil har savnet en udførlig Statistik paa det paagældende Omraade. Det første Skridt til at afhjælpe dette Savn er gjort i Sommeren 1897 ved den da foretagne Haand-

værks- og Industritælling, hvis Hovedresultater skulle blive fremstillede som Slutning paa nærværende Afsnit om Industrien (Pag. 142).

Frembringelse af Fortæringsgenstande.

Mølleindustrien. Som den Virksomhed, der forsyner Befolkningen med den uundværligste daglige Livsfornødenhed, har Maling af Mel været kendt fra de ældste Tider; i Begyndelsen skete Forarbejdelsen ved Haandkraft, ved Knusning mellem to Stene, men efterhaanden lærte man at tage Naturens Kræfter til Hjælp i Produktionen, saaledes Vind- og Vandkraft, og i vore Dage bliver Dampkraften almindelig anvendt. I tidligere Tider blev Mølleindustrien af Beskatningshensyn stærkt hemmet i sin Udvikling. Saaledes bleve ved Matriklerne af 1664 og 1688 Møllerne paa Landet satte i Mølleskyld. Der paalagdes dem herved en fast og uforanderlig Næringsafgift, som i Tidens Løb kom til at hvile højst ulige paa de enkelte Møller. Paa den anden Side sikredes Møllenæringen Udøveren derved, at hverken nye Møller kunde anlægges, eller de bestaaende udvides. Paa sine Steder herskede ogsaa „Mølletvang“, saaledes at et Sogns Beboere udelukkende vare henviste til at faa malet i en bestemt Mølle. Da Bønderne tilmed i Reglen forlangte deres eget Korn tilbage som Mel, hvorved enhver rationel Drift udelukkedes, kunde Mølleriet kun staa paa et lavt Standpunkt. Ved en Forordning af 1825 tillodes Hjemmemaling til eget Brug, hvilket dog kun fik ringe Betydning; derimod fik Møllerne Ret til at udvide deres Produktion, og nye Møller kunde anlægges, selv hvor der var Mølletvang, paa visse Betingelser, nemlig naar der ingen Mølle var i en Mils Afstand, eller naar de nærmest boende Møllere gave deres Samtykke, i hvilket Tilfælde der skete en Omfordeling af Møllehartkornet, eller endelig hvis en Kommission skønnede, at der var Trang dertil. — I Byerne var Driften laugsbunden; men der var ikke bestemte Regler for Antallet af Møller, ligesom den, der havde faaet Bevilling, kunde udvide sin Bedrift efter eget Tykke. Derimod var Formalingsafgiften til større Ulempe, dels ved at nødvendiggøre Bevilling, dels ved det generende Opsyn, ligesom den hindrede

Anskaffelse af større Forraad o. s. v. — Imidlertid hævedes saavel Møleskylden som Formalingsafgiften i 1851 og 52, og dermed var Møllenæringen given fri; paa Landet indtraadte fuldstændig Frihed dog først fra 1862. Denne Frihed førte til et stærkt Opsving i Mølleindustrien; tidligere var Melet slet, og der fandt saa godt som ingen Udførsel Sted; en saadan begyndte nu, og navnlig voksede Udførselen i den første Halvdel af 1870'erne, hvilket var af stor Betydning for Landbruget. Eksportmøllerne, som dreves ved Damp, fandtes i Byerne og da navnlig i Hovedstaden, hvor der dannedes flere større Aktieselskaber; i disse dreves Industrien rationelt med store Indkøb af indenlandsk og udenlandsk Korn, ved hvis Blanding der fremkommer gode Melsorter, medens mange smaa Vind- og Vandmøller paa Landet endnu drive Virksomheden paa gammeldags Vis. Lige til Midten af 1880'erne var Eksportmølleriet en særdeles betydelig Virksomhed, som gav et stort aarligt Udbytte; men fra den Tid indtræffer Nabolandenes, og da navnlig Sverrigs, Toldbeskyttelsesforanstaltninger, som i Forbindelse med andre Landes Eksportpræmier have ført til stor Tilbagegang i vor Udførsel, saaledes at der siden 1893, som før omtalt, har været Overskudsindførsel af formalet Korn. Alt dette har selvfølgelig i høj Grad hemmet Mølleriet her hjemme. Industrien arbejder uden Beskyttelse, idet saavel Raastoffet — vore Kornsorter — som Melet indføres toldfrit. Derimod er der Told paa Ris, og da denne er lavere paa Ris i Skaller end paa Rismel, saa er der her nogen Beskyttelse; Aktieselskabet Rismøllen i København driver en betydelig Virksomhed med stor Udførsel af Risgryn og Mel til andre Lande. I 1891—95 indførtes gennemsnitlig 17 Mill. R Ris i Skaller, medens der udførtes ganske ubetydeligt (i 1896 indførtes 9 Mill. R og i 1897 $12\frac{1}{2}$ Mill. R); der indførtes 33 Mill. R Risgryn og Mel, og udførtes 25 Mill. R (i 1896 henholdsvis 22,1 og 22,7, i 1897 27,0 og 27,2 Mill. R).

Bagernæringen var tidligere stærkt laugsbunden, og lige til 1841 fastsatte t. Eks. Magistraten i København Brødprisen ved Takster; de Privilegier og den Kontrol, der vare knyttede til denne Næring, bevirkede, at Industrien stod paa et meget lavt Trin. Paa Landet var Rugbrødsbagning nok fri Næring, men dette var dog uden

Betydning, da Bagning væsentlig foregik som Husflid; dette taber sig dog i vore Dage mere og mere, idet nu Bageri og Mølleri ofte drives sammen paa Landet. Imidlertid vedblev Bageriet trods Frigivelsen i 1850'erne længe at staa temmelig lavt, men heri er der nu sket en Forandring; i de fleste Byer findes der Dampbagerier, og i København og Omegn findes flere store Aktieselskaber, der drive en betydelig Virksomhed.

Brændevinsbrænding. Denne Industri menes at være opstaaet her i Landet i Midten af det 16de Aarhundrede. Allerede i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede blev den Genstand for Beskatning, og navnlig paa Grund af denne stod Industrien længe paa et meget lavt Trin; paa Landet var den paa Grund af Vanskeligheden ved at kontrolere den som Regel forbudt, skønt den her netop kunde drives med Fordel, dels fordi denne Industriegren kunde anvende Landbrugets mindre værdifulde Produkter, dels fordi Affaldet kunde anvendes til Kreaturfoder. I Almindelighed dreves Brændevinsbrænding som en Art Husflid, kun i Hovedstaden havde den et mere industrielt Præg. Man regner da ogsaa, at der omkring Aar 1800 fandtes 2500 Brænderier her i Landet. Men med det 19de Aarhundredes Begyndelse indtraadte der en Forbedring, der indrettedes et Mønsterbrænderi i København, som tillige skulde være Lærestalt i teknisk Henseende, og der indførtes en Eksamen, som dog ophævedes igen i 1839; alt dette førte til Fremgang i Industrien, og da man saa i 1840'erne gennem en haardnakket Kamp søgte at faa Bugt med Smugbrænderiet rundt om i Landet (der afleveredes c. 1100 „Brændevinstøjer“), kom Betingelserne for en rationel Drift efterhaanden til Stede. Afgiften betaltes tidligere dels som en Redskabsafgift dels som Formalingsafgift, og var forskellig, eftersom man til Raastof anvendte Korn eller Kartofler, ligesom den heller ikke var ens overalt i Landet; ved en Lov af 1851 blev den over hele Landet ensartet Redskabsafgift (efter Karrum) indført. Denne Beskatning frembød store Fordele i Sammenligning med Fortidens, da den nu svaredes alene med et bestemt Beløb pr. Tønde, som Mæskekarret rummede, og skulde erlægges for hver Brænding; men efterhaanden som Teknikken skred frem, fik man større og

større Udbytte pr. Td. Karrum, særlig i de større Brænderier, og derved blev Udbyttet af Skatten forholdsvis mindre og mindre. Da Udførselsgodtgørelsen var fastsat til en bestemt Sum pr. Pot, førte disse Fremskridt ogsaa til, at Godtgørelsen virkede som en Udførselspræmie. Ved Lov af 1. April 1887 gik man derfor over fra Redskabsbeskatningen til en Beskatning af det færdige Produkt, hvilken fra 1892 skulde være indført ved alle Brænderier. Den udgør 18 Øre pr. Pot Spiritus af 100 pCt. Styrke (omtrent $8\frac{1}{2}$ Øre pr. Pot 8^0 Brændevin) udregnet ved Hjælp af en Spiritusmaaler, der fastgøres til de ved Fabrikationen benyttede Redskaber. Ved Udførselen er Godtgørelsen ansat til 11,9 Øre pr. R . (1 Pot = 1,53 R). Navnlig med Hensyn til Raastoffet for Produktionen har denne Forandring spillet en stor Rolle, thi medens man tidligere for Beskatningens Skyld helst anvendte de bedste Raastoffer, som gav mest Udbytte, kan man nu med Fordel anvende de billigste Kornsorter, Kartofler etc. — Skønt der endnu findes en stor Del smaa Brænderier, drives Virksomheden i vore Dage væsentlig i det store; saaledes kan mærkes de to Aktieselskaber „Fortuna“ og „de danske Spritfabrikker,“ der eje og drive flere Fabrikker rundt om i Landet. Paa Grund af Beskatningen har man statistiske Oplysninger vedrørende denne Produktion; der fandtes i 1897: 81 Brænderier (22 i København, 52 i Købstæder og Handelspladser, 7 paa Landet), et Antal som har været i stadig Nedgang i den senere Tid, navnlig fordi flere smaa Brænderier ere ophørte at bestaa. Den samlede Produktion var i 1896 36,9 Mill. Potter à 8^0 , i 1897: 35,6 Mill. Potter (København 9,9, Købstæder og Handelspladser 24,8, Land 0,9). Produktionen holder sig for Tiden nogenlunde konstant. Til Fremstilling af dette Produkt anvendtes 1897 62 Mill. R Majs, 39 Mill. R andre Kornsorter, 11 Mill. R Kartofler og 3 Mill. R Melasse. Udførselen var kun ringe, den udgjorde i 1897: 308 000 Potter. Afgiften, som i Sammenligning med de øvrige europæiske Landes er meget lav, indbragte 1897 3,0 Mill. Kr. Den samlede Produktion i Forhold til Befolkningen udviste som aarligt Forbrug i 1889—91: 14,7 Pot, 1892—94: 16,1, 1895—96: 16,3 Pot pr. Individ i Gennemsnit om Aaret, men det maa erindres, at en Del af Produktet (hvor meget vides ikke) anvendes til andet og

da navnlig til industrielt Brug. — Den tidligere Form for Afgiften virkede hemmende paa Gærfremstillingen; efter Indførelsen af Udbyttebeskatningen har denne Virksomhed taget et stort Opsving; i 1885 produceredes 1,2 Mill. R , men i 1897 3,4 Mill. R .

Ølbryggeriet er drevet gennem lange Tider her i Landet. I Almindelighed foregik det tidligere som Hjemmeindustri, navnlig — lige ned til vore Dage — paa Landet. I Byerne fremstilledes dog ogsaa tidlig Øl til Salg. Bryggerivirksomheden var da laugsbunden, især i København, hvor den indtil 1805 var knyttet til visse Bryggergaarde, og den var tillige undergiven meget indskrænkende Bestemmelser; ja det var endog undertiden fastsat, hvor meget hver enkelt Brygger maatte brygge. I Tidens Løb indtraadte der efterhaanden stor Forandring i disse Forhold og da navnlig i 1851, da Ølbeskatningen gennem Formalingsafgiften bortfaldt, ligesom de sidste Indskrænkninger med Hensyn til Bryggerivirksomheden bortfaldt ved Loven af 1851 og Næringsloven af 1857. Medens derfor ogsaa det fremstillede Produkt tidligere var af meget ringe Beskaffenhed, er der siden Hindringernes Bortfalden sket en stor Forandring heri, og Ølproduktionen staaer i vore Dage paa et meget højt Trin og har videnskabelige Resultater at vise hen til som ingen anden Industri. Det er navnlig Bajersk-Øl Bryggeriet, hvorom dette gælder; det første Bajersk-Øl Bryggeri anlagdes i Odense, men det blev uden Betydning; det var først da J. C. Jacobsen i 1846 anlagde et Bryggeri i Valby, hvilket var Begyndelsen til det senere bekendte Gamle Carlsberg, at den nye Periode i dansk Ølbrygnings Historie begyndte. Senere ere større Bajersk-Øl Bryggerier fremkomne rundt om i Landet, snart som Enkeltmands Foretagender, snart som Aktieselskaber; i Københavns Omegn kan saaledes nævnes Ny Carlsberg, Tuborg (der tilhører „De forenede Bryggerier“), men i alle større Provinsbyer findes tillige Bryggerier med stor Virksomhed. — Fra 1851 til 1891 var Øl fri for enhver Afgift, men i 1891 indførtes en Skat paa bajersk Øl (indeholdende $2\frac{1}{4}$ Vægtprocent Alkohol eller derover), som udgjorde 7 Kr. pr. Tønde, i 1897 forhøjet til 9 Kr. med nogen Moderation for de smaa Bryggerier. Denne Beskatning er i Forhold til Alkoholmængden højere end Brændevinsafgiften. Det er en Beskatning af det færdige Pro-

dukt, som hviler paa et Tillidsforhold mellem Stat og Brygger, idet man endnu ikke har fremstillet en praktisk brugbar Ølmaaler; af Bryggeriernes Bøger fremgaar det, hvor meget der er solgt, og paa Grundlag heraf beregnes Skatten, som er ens for det bayerske Øl, uden Hensyntagen til dettes Styrkegrad. Tilvirkning af Øl med mere end 6 Vægtprocent Alkohol er dog forbudt. — I 1897 var der 45 bayersk Øl-Bryggerier (3 i København, 36 i Købstæder og Handelspladser, 6 paa Landet), som producerede i alt 710 000 Tdr. Øl (26 000 i København, 189 000 i Købstæderne og Handelspladserne, 495 000 paa Landet), 1896 var Produktionen 675 000 Tdr. I 1897 anvendtes i Bryggerierne 40 Mill. Pd. Kornsorter, $1\frac{1}{2}$ Mill. Pd. Majs; denne Industri har stor Betydning for vort Landbrug derved, at det hovedsagelig er indenlandske Kornsorter, som anvendes. Forbruget i Indlandet var i 1897 644 000 Tdr.; pr. Individ i 1892—94: 33,5, 1895—96: 37,9 Pot; Udførselen (1897: 14 500 Tdr.) er kun ringe, men paa den anden Side er Indførselen ogsaa højst ubetydelig. Produktionen har været i stadig Fremgang i Aarene efter 1892. Skattebeløbet udgjorde i 1897: 5,4 Mill. Kr. — Skattefrit Øl tilvirkes i 359 Bryggerier, foruden at der hjemmebrygges en Del paa Landet. Tilvirkningen i $1895/96$ var 990 000 Tdr., i $1896/97$: 1,0 Mill. Tdr., som saa at sige udelukkende forbruges her i Landet. Som Materiale ved denne Produktion er ogsaa indenlandske Kornsorter det overvejende; heraf brugtes i $1896/97$: 32 Mill. Pd., af Majs c. 2 Mill. Pd. Det gennemsnitlige aarlige Forbrug var i 1892—94: 56,1, i 1895—96: 58,3 Pot pr. Individ.

Til Fremstilling af Drikkevarer (Spiritus, skattepligtigt og skattefrit Øl) medgik der paa Grundlag af ovenstaaende Oplysninger i 1897: c. 111 Mill. Pd. Korn, c. 66 Mill. Pd. Majs, c. 11 Mill. Pd. Kartofler foruden andre mindre betydningsfulde Raastoffer. — En international Sammenstilling af det aarlige Forbrug af ren Alkohol i Brændevin, Øl og Vin pr. Individ i Begyndelsen af 1890'erne viser, at dette udgjorde i Norge mellem 2 og 3 Potter, i Sverrig 4, i Danmark mellem 10 og 11, i Tyskland mellem 11 og 12 og i England over 12 Potter pr. Individ. I England spillede Ølforbruget Hovedrollen, medens i Tyskland omtrent Halvdelen af den forbrugte Alkohol falder paa Brændevinen;

i de nordiske Lande var Brændevinsforbruget langt det overvejende, og i intet af de betragtede Lande var Forbruget af Brændevin saa stort som i Danmark.

Sukkerfabrikationen. Sukkerraffinering er en meget gammel Virksomhed her i Landet; de første kendte Raffinaderier ere fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede; denne Virksomhed hørte til dem, som nød særlig godt af Merkantilismens Beskyttelsesforanstaltninger. Tolden paa fremmed Sukker gjordes stadig højere, og i Midten af det 18de Aarhundrede forbød man ganske Indførselen af raffineret Sukker. Der oprettedes derfor ogsaa efterhaanden en stor Del Raffinaderier rundt om i Landet. Imidlertid led Industrien store Tab, dels ved at Udførselspræmien bortfaldt i Slutningen af det 18de Aarhundrede, dels ved Krigsforholdene i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede, som hindrede Tilførselen af Sukker fra de oversøiske Steder; trods dette og trods den Nedsættelse, de senere Toldlove indførte i Beskyttelsen, ved Indførselsforbudets Ophævelse i 1838 (Hertugdømmerne) og 1844 og ved Gennemførelsen af mere moderate Toldsatser, have de i København bestaaende Raffinaderier dog haft en meget stor Virksomhed, hvortil saavel Ophøret af Konkurrencen fra Hertugdømmerne som det stigende Sukkerforbrug har været medvirkende. Medens det tidligere var Kolonialsukker, der raffineredes, har det i de senere Aar hovedsagelig været indenlandsk Roesukker, der har været Raastoffet. Der findes nu 5 Sukkerraffinaderier i Danmark, hvoraf de danske Sukkerfabrikker eje de 2 i København.

Fremstillingen af Roesukker kom frem i Europa som Følge af Fastlandsspærringen; ogsaa her i Landet gjorde man Forsøg dermed ved Oprettelsen af en Fabrik paa Langeland i 1812, men det førte ikke til noget Resultat. Derefter hørtes ikke noget til denne Virksomhed her hjemme før Oprettelsen af Aktieselskabet „de danske Sukkerfabrikker“ i 1872, som begyndte sin Virksomhed i 1874, samtidig med at et andet Aktieselskab anlagde en Fabrik paa Lolland. Til at begynde med stillede Statsmagten sig ikke synderlig velvillig overfor denne nye Industri, navnlig fordi denne fremkom paa et Tidspunkt, hvor Frihandelsideerne her som overalt vare saa stærkt fremme, og i 1873 bestemtes det derfor, at

den indenlandske Sukkerbeskatning, der paalagdes som en Udbyttebeskatning, idet Produktet skulde beskattes efter Sukkerindholdet ved Bortførelsen fra Fabrikkerne, skulde være næsten lige saa høj som Tolden ved Indførselen. Herved ydedes der altsaa ikke alene ikke den nye Industri nogen Beskyttelse, men den blev endog stillet ugunstigere end den udenlandske Produktion, thi her hjemme maatte der betales Told af Kul, Maskiner osv., ligesom Roesukker har en mindre Raffineringsværdi end Kolonialsukker; herved fik altsaa vor Produktion større Produktionsomkostninger. Virksomheden gik derfor ogsaa i Begyndelsen kun smaat, og Fabrikken Lolland gik fallit og blev overtagen af de danske Sukkerfabrikker, men i 1877 blev der givet Nedsættelse i Afgiften, saaledes at den blev 8 pCt. mindre end Tolden, hvorved vor Produktion blev ligestillet med Udlandets. Derefter gik Produktionen stærkt frem, og stedse større Arealer blive anvendte til Dyrkning af Sukkerroer, navnlig paa Lolland, Falster, Møen og Fyn. Imidlertid havde Industrien store Vanskeligheder at kæmpe med i 1880'erne, dels paa Grund af Spekulationsforholdene paa udenlandske Markeder, navnlig i Magdeburg, dels paa Grund af Udlandets Eksportpræmier. Loven af 1. April 1891 nedsatte saavel Told som den indenlandske Afgift, saaledes at Nedsættelsen skete i det samme Forhold, som bestod før, altsaa uden at forøge Beskyttelsen; den almindelige Afgiftssats er nu $2\frac{1}{4}$ Øre pr. Pd. Skattnedsættelsen har medført en stærk Forøgelse af det indenlandske Sukkerforbrug, hvilket især er kommet den indenlandske Produktion til Gode, hvorfor ogsaa flere nye Sukkerfabrikker ere under Anlæg. Tilvirkningen i de 6 Fabrikker (Sukkerfabrikernes Anlæg i Stege, Højbygaard paa Lolland, Nakskov, Odense og Assens samt i Andelsfabrikken Nykøbing p.F.) var i 1891: 45,2, 1892: 38,9, 1893: 54,5, 1894: 74,8, 1895: 88,8 og 1896: 88,3 Mill. Pd., hvoraf forbruges i Indlandet: 46,2, 35,8, 37,4, 47,6, 61,6 og 73,9 Mill. Pd. I 1897¹⁾ produceredes 96,7 Mill. Pd., hvoraf forbruges i Indlandet 80,8 Mill. Pd. Den gennemsnitlige Udførsel var i 1891—95: 4,9, i 1896: 12,5 Mill. Pd., i 1897: 8,9

¹⁾ I Løbet af dette Aar kom en ny Fabrik i Maribo, der nu ejes af de danske Sukkerfabrikker, i Gang.

Mill. Pd. Afgiften i 1897 var 1,8 Mill. Kr. Merindførselen af Sukker var i 1897: 30,4, 1896: 25,5, 1895: 36,5, 1894: 41,8, 1893: 42,5 og 1892: 59,5 Mill. Pd. Sukkerforbruget pr. Individ var 1889—91: 36,7, 1892—94: 46,8 og 1895—96: 52,8 Pd., og England er nu det eneste Land, som fremtræder med et større Sukkerforbrug end vi. Dog behøver dette i og for sig ikke at være et Bevis paa stor Velstand, da Stigningen i Forbruget kan skyldes en Formindskelse i Forbrug af dyrere Næringsmidler som Kød.

Eddikebryggeriet har kun ringe Betydning her i Landet; vel medførte Hertugdømmernes Afstaaelse, at der fremkom en Del saadanne Anlæg, men de ere kun smaa.

Af Chokoladefabrikker findes der derimod flere større Etablissementer, navnlig i Hovedstaden, med en ret betydelig Virksomhed og et forholdsvis stort Antal Arbejdere, hvoriblandt ikke faa Kvinder; i flere Provinsbyer findes ogsaa mindre Fabrikker. Det indenlandske Markeds Behov tilfredstilles saa godt som ganske af vore egne Fabrikker, hvortil den Beskyttelse, Industrien nyder gennem Toldloven, er Hovedsagen; Merindførselen var saaledes i 1897: 1,3 Mill. Pd. raa Cacao, men kun godt 100 000 Pd. Chokolade. Dels i Forbindelse med disse, dels selvstændigt drives en Del Sukkervarefabrikker.

Kaffebrænding er en ret betydelig Industri, navnlig i København; i Forbindelse hermed kan nævnes Fabrikationen af Kaffesurrogater, saaledes Løvetand og Cikorie, som benyttes meget her i Landet. Af Cikoriefabrikker haves flere større i København med Filialanlæg i Provinserne. — Af Mineralvandsfabrikker er der mange rundt om i Landets Byer, men i Almindelighed ere de smaa; kun i København haves et Par større Fabrikker af denne Art.

I ældre Tid var Tilvirkning af Salt af Søtang meget almindelig her i Landet, især i den nordlige Del af Jylland, men Saltet var daarligt; ogsaa under Fastlandsspærringen søgte man at puste Liv i denne Industri, men det holdt snart op igen; ikke bedre er det gaaet med de Saltkilder, som fra Tid til anden fandtes her i Landet, og som straks gav Regeringerne Anledning til at udstede Forbud mod Saltindførsel for at støtte den inden-

landske Saltproduktion. Disse Kilder udtømmes hurtigt. Nu er derfor ogsaa den indenlandske Salttilvirkning kun Raffinering af fremmed Salt, hvormed et Par Fabrikker ere beskæftigede. Der indføres c. 70 Mill. Pd. Salt om Aaret.

Slakteri dreves tidligere som Haandværk og i Hjemmene, og det indenlandske Forbrug tilfredsstilles ogsaa for en stor Del endnu paa denne Maade; i flere Købstadkommuner er der ved Opførelsen af offentlige Slagtehusse sørget for, at Slagtningen foretages under betryggende Former, ligesom den i mange Byer indførte Kødkontrol har til Formaal at skaffe Forbrugerne sunde Varer. — Om den store Virksomhed, som i vore Dage drives af Eksportslagterierne, ere Oplysninger givne under Landbruget; Bevægelsen i denne Retning udgik fra København ved Anlægget af A. N. Hansens og senere Ph. Heymanns Slagterier. Ogsaa Margarinefabrikationen og Mejerivirksomheden, der nu nærmest har et industrielt Præg, er nærmere omtalt under Landbruget. — Endelig findes der flere store Virksomheder, beskæftigede med Smørpakning i hermetiske Daaser, som væsentlig har Marked paa oversøiske Pladser; i 1897 udførtes der c. 4 Mill. Pd. Smør i hermetiske Daaser. I den nyeste Tid er der ogsaa planlagt nye Anlæg, der skulle pakke fersk Kød i hermetiske Daaser, for navnlig at søge et Marked derfor paa oversøiske Steder.

Tobaksindustrien. Tobaksavl indførtes her i Riget i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede af franske Udvandrere, som bosatte sig i Omegnen af Fredericia; Avlen har dog, trods Toldbeskyttelsen, aldrig haft synderlig Betydning og tager stadig af; i 1896 dyrkedes der kun Tobak paa 189 Tdr. Land, hovedsagelig i Odense og Vejle Amter, og Landets Klima egner sig heller ikke til denne Avl. Derimod indføres der betydelige Mængder raa Tobak, i 1897 c. 11 Mill. Pd., som forarbejdes her i Landet i Ly af Toldbeskyttelsen; af fabrikeret Tobak var Merindførselen kun c. 100 000 Pd. Cigarer og c. 200 000 Pd. Røgtobak, mest fra Holland og Tyskland, navnlig finere Sorter, medens der endog var en Merudførsel paa c. 200 000 Pd. Skraatobak. Tobaksindustrien, der hovedsagelig drives fabriksmæssig, men dog ogsaa i det smaa, og som findes baade i Hovedstaden og i Købstæderne, staaer paa et meget højt Standpunkt og skaffer Arbejde til en stor

Mængde Mennesker, deriblandt ikke faa Kvinder og Børn; Industriens Opsving har fundet Sted efter 1864, før den Tid var det især Hertugdømmernes Fabrikker, som forsynede Landet.

Beklædningsindustrien.

Uldtilvirkningen. Medens Danmark tidligere udførte en hel Del Uld, er dette Forhold i den senere Tid forandret, saaledes at vi i 1897 havde en Merindførsel af Uld paa omkring $\frac{3}{4}$ Mill. Pd., og af Udførselen (2,7 Mill. Pd.) var endda kun Halvdelen dansk Uld, Resten fremmed, mest islandsk. Grunden hertil maa dels søges i Faareavlens Aftagen her hjemme, dels i Overgangen fra Uld- til Kødproduktion, ligesom endelig ogsaa Industriens Opgang nødvendiggør Tilstedeværelsen af mere Raastof. Bearbejdelsen foregaaer baade i Fabrikker, ved Haandværksdrift og, om end i aftagende Grad, ved Husflid.

Den egentlige Klædefabrikation kan føres langt tilbage i Tiden her i Landet, og paa intet Omraade finder man de merkantilistiske Principper saa stærkt gennemførte som her. Allerede under Christian den Fjerde træffe vi Regeringens Støtte af Klædefabrikationen, men rigtig Fart fik Hjælpen dog først under Christian den Sjette. Han indkaldte fremmede Arbejdere, og Fabrikationen gik stærkt frem, dog kun ved Hjælp af store Understøttelser fra Staten i Form af Toldbeskyttelse og ligefremme Laan. I 1737 oprettedes „det almindelige Magasin“, som afkøbte Fabrikkerne de færdige Produkter for at sælge dem til de handlende; men disse foretrak det fremmede Klæde, og Magasinet fik kun en forsvindende Afsætning. Man forhøjede da Tolden, men da de handlende undgik den ved et omfattende Smugleri, vidste Magasinet tilsidst ingen anden Udvej end at forlange alt det fremmede Klæde indsendt til sig, for at det kunde blive ombyttet med dansk og derpaa blive sendt ud af Landet; derefter maatte hverken Købmænd sælge eller Skræddere sy fremmed Klæde. Da selv dette ikke hjalp, blev det i 1766 paalagt Præsterne at foreholde deres Tilhørere, hvilken Synd Smugleri var, og tilsidst blev Varerne endog ligefrem paalignede Befolkningen, idet Amtmændene skulde reparere dem paa Købstæderne og derefter i Forbindelse med Byens Øvrighed fordele dem paa de enkelte Købmænd. Men trods

alt dette vandt Industrien ikke Fodfæste her i Landet, og da Magasinet ophævedes af Struensee i 1771, faldt det hele sammen. Vel søgte man igen senere ved Oprettelsen af det kgl. Klædeoplæg (fra 1787—1817), der afkøbte Fabrikanterne de færdige Varer, at støtte Industrien, som navnlig under Krigsforholdene 1807—14 tog et stærkt Opsving, men da Krigen var forbi, kunde den ikke modstaa Udlandets Konkurrence, ligesom Pengeforholdene øvede en skadelig Indflydelse, og endelig i 1837 ophævedes det i 1818 genindførte kgl. Klæde-Udsalg (fallit 1829), efter at umaadelige Pengesummer i Tidens Løb vare ofrede for paa kunstig Vis at skabe en Industri, Landet ikke havde de fornødne Kræfter til at holde i Live. — Først i den senere Tid har der udviklet sig en ret betydelig Klædefabrikation; navnlig i Nordsjælland, men ogsaa i Hovedstaden og i flere af de større Provinsbyer (Aalborg, Odense, Horsens og Fredericia) findes der ret betydelige Virksomheder, i Almindelighed drevne med Damp, som beskæftige mange Arbejdere. Som Raastof benyttes foruden Ulden tillige mellem 2 og 3 Mill. Pd. indført Uldgarn. Efter Toldloven af 1863 beskyttes denne Industri med en Told af 32 β pr. Pd., der væsentlig kommer Fabrikationen af de simple og tunge Varer til Gode, medens de finere fortrinsvis indføres. Der indføres aarlig over 4 Mill. Pd. Uldvarer til en Værdi af c. 14 Mill. Kr. — En særlig Stilling indtager den militære Klædefabrik ved Usserød, som er den ældste af vore Klædefabrikker, anlagt i 1792. Til at begynde med var den privat, men senere blev den overtagen af Staten, og indrettet til at forsyne Hæren med det nødvendige Klæde. Den drives nu af Krigsministeriet, og sælger ogsaa til private; ikke mindst dette sidste har fremkaldt gentagne Ønsker fra de andre Klædefabrikker om at faa Anlægget gjort til privat Entreprise.

Foruden Klædefabrikation drives der endvidere her i Landet Kartning og Spinden, i hvilken sidste Virksomhed der er anlagt flere større Fabrikker i de seneste Aar; dernæst er der et Par større Strømpevæverier og mange Trikotagefabrikker; navnlig Trikotagetilvirkningen har taget stærkt Opsving i den nyeste Tid, hvortil Toldbeskyttelsen i ikke ringe Grad har bidraget.

Linnedfabrikationen. Tilvirkning af Lærred og Linned

har fra gammel Tid meget almindelig været drevet som Husflid her i Landet; alligevel har Dyrkningen af Hør og Hamp aldrig været meget udbredt her hjemme og er tilmed taget stærkt af i de senere Decennier, saa at den nu saa godt som ganske er op-
hørt (1896 ca. 200 Tdr. Land); i Stedet herfor er traadt en ret betydelig Indførsel paa godt 300 000 Pd. Hør og 5 à 6 Mill. Pd. Hamp, som delvis forarbejdes her i Landet, ligesom der indføres c. 1 Mill. Pd. farvet og ufarvet Linnedgarn. Hør- og Linnedspinderiet hører til de Virksomheder, som Regeringen tidligere drog Omsorg for, navnlig ved Oprettelsen af Spindeskoler i Kjøng ved Vordingborg, ligesom der ved Præmier og paa anden Maade ydedes Industrien Støtte; men efterhaanden ophørte Virksomheden ganske. Linnedvæveriet nød ogsaa godt af Regeringens Interesse, og Fabrikken i Kjøng drev en forholdsvis betydelig Virksomhed, men ellers foregik Væveriet rundt om i Landet som Husflid, og dette er Tilfældet endnu. Men desuden findes der nu flere store industrielle Etablissementer, drevne ved Damp, som ere beskæftigede i denne Virksomhed med en ret betydelig Arbejdsstyrke. Alligevel produceres der langt fra nok til Landets Forbrug, idet der er en aarlig Indførsel af raat Linnedgods paa over 5 Mill. Pd. — Hampen forarbejdes til Sejldug, Reb osv. Imidlertid har Sejldugsfabrikationen trods Landets forholdsvis store Handelsflaade aldrig spillet nogen større Rolle, og Danmark er mest blevet forsynet ved Indførsel fra Udlandet, selv om der drives nogle enkelte Virksomheder. — Derimod er Rebslageriet mere udbredt over hele Landet; det drives mest haandværksmæssigt, men der findes dog nogle enkelte, som blive fabriksmæssigt drevne. Merindførselen af Tovværk er c. 2 Mill. Pd. aarlig.

Bomuldsvæveriet spiller en ret betydelig Rolle her i Landet. Vel er Indførselen af raa Bomuld til Danmark ikke særlig betydelig, idet der ganske vist indføres en Del, men væsentlig kun som Transitgods; i den nyeste Tid er Merindførselen dog tiltagen noget (c. 2 Mill. Pd.), idet der er blevet oprettet et større Spinderi, som drives ved Maskinkraft. Derimod er Indførselen af Bomuldsgarn meget betydelig, nemlig c. 8 Mill. Pd., og dette bruges da som Raastof i de store fabriksmæssigt drevne Anlæg,

som findes baade i København, Horsens og Ribe, Odense, Aalborg og Fredericia, og som beskæftige mange Arbejdere, saavel mandlige som kvindelige. Ofte drives dog ogsaa Linned-, Uld- og Bomuldsfabrikation i de samme Fabriksvirksomheder. Dog fyldestgør den indenlandske Produktion ikke vort Behov, idet der foruden det ovennævnte raa Linnedgods indføres 5 à 6 Mill. Pd. Bomulds- og Linnedvarer, som Følge af Beskyttelsen mest finere og lettere Varer.

Forarbejdelsen af Silke er ganske ophørt hertilands; den blev søgt oparbejdet under Christian den Fjerde, og der oprettedes endog en Statsfabrik, som vedblev at bestaa ind i det 19de Aarhundrede. I 1842 gjordes et sidste Forsøg med Plantning af Morbærtræer ved København, men Forsøget blev ganske resultatløst. Indførselen er ikke særlig betydelig, c. 200 000 Pd.

Farveriet indtager — bortset fra et Par Etablissementer — ikke nogen fremskudt selvstændig Stilling her i Landet; der findes vel Farverier rundt om i alle Købstæder, men de ere dog i Almindelighed temmelig ubetydelige. Derimod er der i Forbindelse med de bestaaende Uld- og Bomuldsfabrikker ret betydelige Farverier.

Tilberedning af Huder. Garveriet deler sig efter de benyttede Garvestoffer i to Dele: Garveri (Rødgarnvning), der benytter Bark som Garvestof, og Feldberederi (Hvidgarnvning), der anvender Alun. Garveriet hører til Landets ældste Industrier, men stod i gamle Dage kun paa et lavt Trin, hvortil Grunden dels var Købstædernes Eneret, som hindrede Industrien i at komme frem paa Landet, hvor den baade paa Grund af Raastoffets Nærhed og af sanitære Hensyn helst burde findes, dels Mangel paa de for Industrien nødvendige Raa- og Hjælpestoffer. Fra Midten af det 18de Aarhundrede støttede Regeringen Garveriet, indkaldte fremmede Garvere, og dette ophjalp Industrien, saaledes at der anlagdes flere nye og store Virksomheder af danske, der havde lært af de fremmede. Iøvrigt var det allerede i det 19de Aarhundredes Begyndelse blevet forbudt at oprette flere nye Fabrikker i København, ligesom det senere bestemtes, at de bestaaende Garverier kun maatte drives af de daværende Ejere, deres Enker og Børn, og der var paalagt en særlig Garveriafgift til Kommunen; dette har bevirket, at der nu kun findes 2 Garverier i selve København, men des større

er Antallet i Byens Nærhed, navnlig paa Frederiksberg, og deraf ere flere store og fabriksmæssigt drevne; desuden findes der rundt om i Landet en hel Del mindre Virksomheder. — De danske Garverier kunne paa langt nær ikke bearbejde alt det Raastof for Industrien, som fremkommer her i Landet, og Udførselen af uberedte Skind og Huder overstiger Indførselen med c. 6 Mill. Pd. om Aaret. Indførselen af beredte Huder og Skind udgør aarlig c. $1\frac{1}{2}$ Mill. Pd. Til Hjælp for Fabrikationen er oprettet et Faglaboratorium.

Handskemageriet er en gammel Industri, som tidligere var udbredt over hele Landet, men som dog navnlig fandtes i Jylland, hvorfra Produktet som „Randers Handsker“ i stor Mængde udførtes til Udlandet; de tilberedtes fornemmelig af det jyske Hedefaars Skind, som garvedes med Pilebark. Men i det 18de Aarhundrede mistede Industrien sin Betydning, og trods flere Forsøg paa at faa den i Gang igen, stod den paa et lavt Trin i den første Halvdel af det 19de Aarhundrede. Efter Krigen tiltog Handskemageriet paa ny, og der fandt en ret betydelig Udførsel af Handsker Sted, men derefter gik denne atter tilbage; Nedgangen er dog i den nyeste Tid atter afløst af en Opgang, og i 1897 var Ind- og Udførsel omtrent lige stor. Der findes nok flere større fabriksmæssigt drevne Handskemagerværksteder, men for en stor Del drives Handskesyning som Haandværk.

Den endelige Bearbejdelse af Beklædningsstofferne sker i Almindelighed enten ved Husflid eller ved Haandværksarbejde. Som Haandværkere, der ere beskæftigede hermed, skal nævnes Skræddere og desuden den talrige Klasse Syersker, endvidere Skomagere, Sadelmagere, Hattemagere, Bundtmagere osv. Disse Erhverv tælle særdeles mange Arbejdere. At de væsentlig drives som Haandværk, skyldes den individuelle Tilpasning af Varerne, som maa finde Sted. I den nyeste Tid er dette dog paa flere Punkter blevet forandret, idet der nu findes Fabrikker, som forarbejde de paagældende Varer en gros, hvorefter de sælges til billigere Priser. Vi træffe saaledes nu Skotøjsfabrikker — foruden at der, trods Toldbeskyttelsen, indføres en betydelig Mængde færdigsyet Skotøj, over 300 000 Pd.

(væsentlig fra Tyskland), — endvidere Hattefabrikker, ligesom Klædninger nu tilvirkes fabriksmæssigt og indføres i færdig-syet Stand i betydelig Mængde fra Udlandet.

Bearbejdelse af Metaller.

Jærnstøberier. Den Jærnudsmeltning, som i tidligere Tid fandt Sted her i Landet af det saakaldte Myremalm, er allerede ophørt for flere Aarhundreder siden, og nu er det udelukkende fremmed Jærn, som bearbejdes; heraf var Overskudsindførselen i 1897, væsentlig fra England og Sverrig, 32 Mill. Pd. raat Metal, 64 Mill. Pd. Stang- og Baandjærn, $7\frac{1}{2}$ Mill. Pd. Staal i Stænger, 36,7 Mill. Pd. Plader og Blik, raa og fortinne, (foruden betydelige Mængder Jærnbaneskiner, Rør, Søm osv.), tilsammen til en Værdi af c. 13 Mill. Kr. Desuden var Merindførselen af grove støbte og smedede Jærnvarer samt andre Varer af Jærn og Staal c. 37 Mill. Pd. à 9 Mill. Kr. — Vi kende Jærnstøberier her i Landet lige fra det 17de Aarhundrede, men saa længe Danmark var forenet med Norge, førte Arbejdsdelingen mellem de to Lande væsentlig til, at vi fik vore Jærnstøberiprodukter derfra. Den stærke Udvikling, vore Jærnstøberier i Forbindelse med Maskinfabrikkerne have taget, daterer sig da ogsaa fra Adskillelsen fra Norge 1814, og har navnlig taget Fart i den sidste Halvdel af det 19de Aarhundrede. Der findes nu en stor Mængde Virksomheder — ofte drevne som Aktieselskaber — af et meget betydeligt Omfang, baade i København og i Provinsbyerne, som, uagtet Toldbeskyttelsen ikke er stor, spille en meget vigtig Rolle i det indenlandske Forbrug. Landbrugets store Efterspørgsel efter Agerdykningsredskaber og Maskiner, det betydelige Forbrug, som maatte finde Sted som Følge af vor Tids mange og store Nybygninger, de talrige industrielle Anlæg, der have fundet Sted, alt dette har hævet denne Industri til en af Landets betydeligste, og om ingen anden Virksomhed her hjemme gælder det i saa høj Grad som om denne, at den drives i stor Stil. — Staten ejede i den første Halvdel af dette Aarhundrede Frederiksværks Fabrikker, hvor der dreves Jærnstøberi, Maskinfabrik og Krudtværk. I 1856 solgtes alle Værksteder til Anker Heegaard undtagen Krudtværket, som endnu

ejes af Staten af militære Hensyn. Men Staten kan endnu siges at drive dette Erhverv, for saa vidt som den ejer Gevær-fabrikken i København, endvidere Holmens Værksteder til Brug for Flaaden ved Nybygninger og Reparationer og Statsbanernes Værksteder. Af private Virksomheder skal nævnes de to store Værfter: Burmeister & Wain og Helsingørs Jærnskibs- og Maskinbyggeri, hvis Hovedbeskæftigelse vel er Nybygning og Reparation af Dampskibe, men som ogsaa forfærdige Maskiner, og som hver for sig, ligesom Holmens Værfter, beskæftige over 1000 Arbejdere. — Flere af Fabrikkerne have særlige Formaal, saaledes kan nævnes Symaskinefabrikationen og Jærnvarefabrikationen; med Fabrikation af Isenkram er især Raavaddams Fabrik beskæftiget; den har i sin Tid tilhørt Staten og gik derfra over til det københavnske Isenkrammerlaug. Endelig kan nævnes Blikvarefabrikker (saaledes Carl Lunds Fabrikker), som bl. a. fremstille Daaser til hermetisk Pakning af Smør, Kød osv.

Bearbejdelsen af Jærn ved Smedning giver Erhverv til en stor Mængde Mennesker, saavel i By, som navnlig paa Landet. Det langt overvejende Antal var Grovsmede, og Bedrifterne ere gennemgaaende smaa; dette gælder dog særlig paa Landet, i Byerne er det almindeligvis større Værksteder med flere Svende og Dreng.

Bearbejdelsen af Metaller giver foruden til Smedene ogsaa Erhverv til flere andre Haandværk; her skal nævnes Blikkenslagere, som findes ret udbredt i alle Byerne, endvidere Gas- og Vandmestre, som efter Anlægget af Gas- og Vandværkerne i Købstæderne og senere ogsaa i de større Landkommuner, have faaet en stedse større Virkeplads, Gørtlere, Naalemagere og Bøssemagere. Bearbejdelsen af andre uædle Metaller spiller nutildags ikke nogen stor Rolle; vi have tidligere haft nogle Kobberværker, som gjorde Kobberet skikket til videre Bearbejdning, men de ere efterhaanden ophørte, efter at deres Ret til direkte Salg gennem deres Agenter til Konsumenterne er bortfalden. Antallet af Kobbersmede er heller ikke synderlig stort. I Zink- og Broncestøberi gives der nogle enkelte større Virksomheder (f. Eks. J. B. Dalhoff).

Bearbejdelsen af ædle Metaller foretages af Guld- og Sølvsmede; denne Produktion har taget et stort Opsving i den nyere Tid, og Udstillingerne, saavel her hjemme som i Udlandet, have vist, at Danmark indtager en smuk Stilling i denne Virksomhed ved smagfuld og kunstnerisk Forarbejdelse. Der findes flere fabriksmæssigt drevne Virksomheder i København, og desuden drives Produktionen som temmelig udbredt Haandværk baade der og i Provinsbyerne. At det stærke Prisfald paa Sølv siden 1870'erne har været en medvirkende Grund til Produktionens Fremgang, er indlysende. Her kan ogsaa nævnes Statens Møntværksted. — Foruden disse findes der ogsaa flere større Elektropletfabrikker, som drive en betydelig Virksomhed.

Instrumentmageriet stod tidligere langt tilbage, men er i Løbet af det sidste halve Aarhundrede kommet noget frem; der findes flere Instrumentmagere i København, som beskæftige sig med kirurgiske og optiske Instrumenter, men som dog i Reglen indskrænke sig til Indførsel og Forhandling af fremmede Instrumenter (særlig af kurante Artikler). — Derimod staaer Fabrikationen af musikalske Instrumenter, navnlig Klaverfabrikationen, paa et højt Trin. Klaveret blev opfundet i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, men først i Begyndelsen af det 19de træffe vi denne Industri her i Landet, hvor navnlig Marschalls Klaverer efterhaanden fik stort Ry. Derefter har den store og almindelige Efterspørgsel efter Klaverer, som finder Sted i vore Dage, ført til flere større Fabrikkers Anlæg her i Byen, som i teknisk Henseende indtage et højt Standpunkt; den største er Hornung & Møller. Ved Udstillingerne er man i Stand til at følge den store Udvikling, der har fundet Sted indenfor denne Industri.

I den senere Tid ere elektriske Anlæg blevne ret hyppige; ogsaa her er det dog almindeligt, at Apparaterne blive indførte fra Udlandet, saaledes at Virksomheden her hjemme nærmest kun bliver Installationen af Apparaterne. De elektriske Anlæg have forskellige Formaal, saaledes Belysning og Trækkraft. Det største Anlæg er Københavns Kommunes Centralstation, som forsyner en Del af Byen med elektrisk Belysning, medens Elektriciteten herfra ogsaa anvendes som Trækkraft, f. Eks. ved Sporvogne. De store

Maskiner paa Frihavnen til Ladning, Losning etc. drives ved Electricitet fra et selvstændigt Anlæg. Forøvrigt findes ogsaa saadanne Anlæg udenfor Hovedstaden i de større Byer. — Af moderne Virksomheder kunne endvidere nævnes de i den nyeste Tid fremkomne Cykelfabrikker.

Urmageriet har tidligere været et ret udviklet Haandværk her i Landet; særlig fortjene de bornholmske Stueure at nævnes; Industrien fremkom som Følge af Strandingen af et Skib (1750) med en Del Ure ombord; de spredtes over Øen, og Befolkningen lærte snart at eftergøre dem. Efterhaanden er denne Industri dog sygnet hen, da den ikke kunde staa sig i Konkurrencen med de udenlandske billige Ure. Overhovedet indskrænker Urmageriet sig nutildags væsentlig til Reparationer og Sammensætning af Ure, hvis enkelte Dele blive indførte fra Schweiz og Frankrig; Fri-lagerinstitutionen spiller en vis Rolle ved denne Virksomhed. Af Taarnurfabrikker findes her en enkelt.

Bearbejdelsen af Træ m. m.

Den væsentligste Industri indenfor denne Gruppe er selvfølgelig Snedkeriet. Det er en meget gammel Virksomhed her i Landet, og den fik meget tidlig sine Laugsbestemmelser. Under Frederik den Anden og Christian den Fjerde indtog den en smuk Stilling, og de Møbler saavel som Prædikestole, Altertavler, Kister osv., som ere bevarede fra den Tid, vise, hvor stilfuldt og solidt Arbejdet var. Men de mange Krige og daarlige økonomiske Tider, der fulgte efter disse Kongers Tid, bragte Snedkeriet i Forfald, selv om det ikke gik helt til Grunde. Den saakaldte „glimrende Handelsperiode“ i den sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede bragte atter Liv i Industrien, og Kunstakademiets Indflydelse mærkes ved de smagfulde Mønstre, den Tid anvendte. Til Fremme for Industrien var det kgl. Møbelmagasin dannet, der tjente dels som Udsalgssted dels som Modelkammer. De ulykkelige Tider efter 1807 gav denne Industri et haardt Knæk, dog hævede den sig snart igen, og Mænd som Lasenius Kramp, der arbejdede for den tekniske Undervisnings Forbedring, og Prof.

Hetsch, der øvede Indflydelse i kunstnerisk Henseende, have bidraget væsentlig hertil. En gunstig Betingelse for Virksomhedens Udvikling har den stigende Velstand og Befolkningens Forøgelse været. Medens Snedkeriet mange Steder, navnlig i Provinserne, drives haandværksmæssigt, træffe vi ogsaa større industrielle Etablissementer, som anvende Dampkraft, paa dette Omraade. Derved ere den store Bedrifts Fordele ført over paa denne Industri, ligesom det har bidraget til, at der kan holdes større Lagere af Træ, som derved bliver bedre tørret. Raastoffet til Industrien er navnlig indførte Træsorter, Finér etc. Der finder en Del Udførsel Sted af de fineste og bedste Møbler, især til Sverrig. De betydelige Fremskridt, denne Industri har gjort, lægge sig for Dagen ved Udstillingerne. — Ogsaa Tømmer- og Bygningssnedkervirksomheden har været i stærk Fremgang, hvortil den stærke Nybygning af Huse, saavel i Byerne som ogsaa paa Landet, i de sidste Decennier har bidraget væsentligt. Store Træskærerier og Savværker findes rundt om i Landet. Pakkasfabrikationen er ogsaa af Betydning.

Af andre Næringsdrivende, for hvilke Træ er Raastoffet, skal nævnes Stolemagere (almindeligvis sammen med Møbel-snedkeriet), Billed- og Ornamentskærere og Bødkere; Bødkeriet drives dels selvstændigt, dels have de store Virksomheder, som i større Mængde bruge Tønder og Fustager, selv antaget Bødkere, som sætte de i stort Omfang fra Udlandet indførte Staver sammen. Bødkeriet drives ogsaa fabriksmæssigt, selv om Haandværksdrift er det almindelige. Drejeriet er endnu ret udbredt og drives som Haandværk. Der foreligger flere Beviser paa, at Kunstdrejeriet har indtaget en ret fremragende Plads hertilands; nutildags indforskrives imidlertid det meste af det, der bruges til Sammensætningen af Paraplyer o. desl. fra Udlandet, og Virksomheden staaer derfor ikke højt. Endelig kan nævnes Træskomageriet, der drives dels som Husflid, dels fabriksmæssigt, og Hjulmageriet, som er mest udbredt paa Landet, samt Kurvemageriet, der ogsaa paa enkelte Steder drives som Husflid. — Her kan ogsaa nævnes Vognfabrikationen, som er en meget gammel Industri, og hvori der findes flere store Virksomheder rundt om i Landet.

Bearbejdelse af Ler samt Tilvirkning af Glas.

Murstenstilvirkningen er en meget gammel Industri, som kan forfølges lige til Valdemarernes Tid. I det 19de Aarhundredes Begyndelse tog Teglbrænderiet et vist Opsving og drevs almindeligt som Binæring ved Agerbruget, idet Bønderne indbyrdes sluttede sig sammen og lavede Teglovne til egen Forsyning. I 1837 fandtes der c. 1000 Teglbrænderier her i Landet, men de vare af meget primitiv Beskaffenhed, og der indførtes ikke saa lidt Sten, navnlig fra Hertugdømmerne. Den stærke Opgang i Byggeriet, som har fundet Sted i den sidste Halvdel af det 19de Aarhundrede, og som ovenfor er omtalt, har ogsaa medført et stort Opsving i denne Industri; en stor Del af de smaa Teglovne ere forsvundne, og i Stedet er kommet større, fabriksmæssigt drevne Anlæg, med en betydelig Produktion; Teglværkerne findes fordelte over hele Landet, de betydeligste i Københavns Nærhed og i Nordsjælland. Ofte ere de ved denne Industri beskæftigede Arbejdere Udlændinge, som kun opholde sig her en kortere Tid af Aaret, navnlig Tyskere (fra Lippe-Detmold) og Svenskere. Industrien her staaer næppe paa Højde med Udlandets, hvortil maaske nok Raastoffets mindre Godhed er en Hovedgrund. Ihvorvel Produktionen er tiltagen betydelig i den nyere Tid, og nu aarlig kan ansættes til over 300 Mill. Sten, er den indenlandske Produktion dog ikke i Stand til at tilfredsstille Behovet, og Merindførselen af Mursten, Tagsten, Fliser og Rør udgjorde i 1897 36 Mill. Stkr., i de foregaaende fem Aar gennemsnitlig c. 40 Mill. Stkr. Foruden Mur- og Teglsten tilvirke vore Fabrikker ogsaa Rør, som navnlig have været efterspurgte ved den Dræning, der i stor Udstrækning har fundet Sted paa Landet; dernæst Kloakrør og Lervarer af forskellig Art. Paa Bornholm produceres ogsaa en Del ildfaste Sten. — I Forbindelse hermed skal nævnes det store Antal Mennesker, Murerhaandværket sysselsætter, og som har været i stadig Stigning. — Det finere Ler giver Raastof til Pottemageriet; det blev tidligere drevet som Husflid i Jylland, men er nu gaaet stærkt tilbage; som Haandværk drives det endnu flere Steder, navnlig paa Bornholm, men er ikke i

Fremgang. — Lervarefabrikationen har udviklet sig en Del i den nyeste Tid. Der findes flere Fabrikker, som navnlig fremstille Chamottevarer, og som i det hele udmærke sig ved mere kunstnerisk udførte Arbejder. I Forbindelse hermed kan nævnes Terrakottafabrikationen; den første, der beskæftigede sig hermed, var Dalhoff; senere anlagdes den bekendte Ipsenske Fabrik i København, som har en betydelig Virksomhed med Afsætning baade i Ind- og Udland. Paa Bornholm findes ogsaa flere Fabrikker med Afsætning til Udlandet, hvilken imidlertid er aftagen en Del i den nyeste Tid, hvortil Grunden er at søge i Toldpaalæg fra Udlandets Side.

Porcelænsfabrikationen. Efter at der var fundet Porcelænsjord paa Bornholm, grundlagdes en Porcelænsfabrik af et privat Aktieselskab i 1775, samtidig med at Udførsel af Porcelænsjord blev forbudt. Allerede 1779 overtoges Virksomheden af Staten under Navn af „den kgl. Porcelænsfabrik“. Den kom snart til at indtage et højt Standpunkt i teknisk Henseende, men kunde dog ikke betale sig, navnlig fordi den bornholmske Porcelænsjord ikke viste sig brugbar, og kostbare Eksperimenter med udenlandsk Raastof maatte foretages. Da Tilførsel heraf var umulig under Krigsforholdene i det 19de Aarhundredes Begyndelse, sygnede Industrien hen, men genoptoges efter Freden, hvorhos dygtige og kunstneriske Kræfter knyttedes til den. Alligevel gav Fabrikken stadig Underskud, og Rigsdagen ønskede derfor at sælge den, hvilket skete i 1868. I Aaret 1882 overtoges den af Aktieselskabet Alumina og har siden været drevet sammen med denne Fajancefabrik under Philip Schous Ledelse. Virksomheden har i de senere Aar, som ovenfor omtalt, taget et betydeligt Opsving saavel teknisk som kunstnerisk. I Modsætning til tidligere giver Virksomheden derfor ogsaa nu Overskud. Foruden den kgl. Porcelænsfabrik blev i 1853 „Bing & Grøndahls Fabrikker“ oprettet. Ogsaa denne Virksomhed har været i stærk Udvikling i den nyeste Tid og har vundet stor Afsætning for samme Slags Varer som den kgl. Porcelænsfabrik. Som en særlig Specialitet for denne Fabrik skal nævnes Fabrikationen af Telegrafklokker. — I Tilknnytning hertil skal nævnes, at der paa Bornholm findes flere fabriksmæssigt

drevne Kaolinslæmmerier, hvor Porcelænsjorden renses og undergives en foreløbig Bearbejdelse; imidlertid benyttes Produktet herfra ikke mere som Raastof i den indenlandske Porcelænsfabrikation, men der finder en betydelig Udførsel Sted, navnlig til Tyskland og Rusland. — Fabrikationen af Fajance understøttedes paa forskellig Vis af Regeringen i det 18de Aarhundrede, men spillede dog ikke nogen betydelig Rolle. Nu drives den i det smaa paa Bornholm (gul Fajance) og i det store af Aluminia (hvid Fajance). Imidlertid er der en Merindførsel af Stentøj og Fajance paa c. 2,3 Mill. Pd. til en Værdi af c. 600 000 Kr.

Indtil Slutningen af det 18de Aarhundrede havde Norges Glasværker Monopol paa at forsyne Danmark med Glas; under Krigen var Tilførselen i høj Grad vanskeliggjort, hvilket afstedkom forskellige Ulemper. Det varede da heller ikke længe efter de to Rigers Adskillelse, inden det første Glasværk anlagdes, nemlig Holmegaards Glasværk ved Næstved, som endnu bestaer, og driver en betydelig Virksomhed. Senere er der rundt om i Landet anlagt forskellige Glasværker (f. Eks. Kastrup Glasværk), som beskæftige en ret betydelig Arbejderstyrke. Vore Glasværker frembringe mest Flasker og simplere Glassorter, medens de finere indføres, især fra England og Belgien; dette gælder navnlig Krystal og Spejlglas, idet Toldbeskyttelsen er forholdsvis størst for de simplere, billige Varer; der findes ogsaa et Glassliberi paa Frederiksberg, som foretager den sidste Forarbejdelse ved det indførte Glas. Overskudsindførselen af Glas og Glasvarer udgjorde i 1897 ikke mindre end 11 Mill. Pd. à 2 Mill. Kr. — I Forbindelse hermed skal nævnes det over hele Landet udbredte Glarmesterhaandværk.

Bearbejdelse af Mineralier og kemiske Fabrikker.

Som Følge af Landets naturlige Beskaffenhed kan Bearbejdelsen af de i Jorden forefundne Stoffer kun spille en ringe Rolle. Foruden Kaolin, som er omtalt, findes der Kul paa Bornholm, men Brydningen kunde ikke betale sig og er nu ganske opgivet. Derimod spiller Kalkbrydning en meget væsentlig Rolle; Kalksten findes bl. a. ved Fakse, paa Saltholm, i Egnen nordvest for

Nykøbing p. Sj., og ved Limfjorden samt paa Bornholm. Allerede i længere Tid er der brudt Kalk ved Fakse, og Fakse Havns Anlæg tilligemed Banen bevirkede Fremgang for Produktionen, som navnlig beskæftigede sig med Kalkstenens Tildannelse til Bygningsmateriale. I 1883 dannedes et stort Aktieselskab, Fakse Kalkbrud, der driver en betydelig Virksomhed. Forøvrigt træffe vi rundt om i Landet forskellige Virksomheder, der beskæftige sig med Kalkens Brydning og Brænding; navnlig kan nævnes Davbjerg og Mønsted Kalkgruber. Kalkværker drives ogsaa i Forbindelse med Teglværker, ligesom der ved Sukkerfabrikkerne brændes Kalk. — Cementfabrikationen har spillet en vis Rolle paa Bornholm, men er nu opgivet derovre. Derimod findes der Cementfabrikker ved Ringsted, Mariager, Aalborg og Rødvig. — Endelig maa nævnes Kridtislæmmerier og Bornholms betydelige Granitindustri. Stenhuggeri er en ret almindelig Virksomhed.

Kemisk Industri er ikke af stor Betydning her hjemme; de fleste kemiske Præparater indføres. Dog findes der en ret omfattende Fabrikation af farmaceutiske Produkter, saaledes kan nævnes Benzons Fabrik i København og Lotzes i Odense. I Forbindelse hermed skal anføres en betydelig Frembringelse af Smørfarve, Ostefarve og Osteløbe, som dels finder stor Afsætning til Brug ved Mejeridriften her i Landet, dels udføres til Udlandet. — Forbruget af kunstig Gødning er steget meget stærkt, men som tidligere set fyldestgøres Behovet for en Del fra Udlandet. Af indenlandske Fabrikker kan nævnes Fredens Mølle, der begyndte som Svovlsyrefabrik, Oliemølle og Sæbefabrik, men senere ogsaa er gaaet over til at producere kunstig Gødning.

Tændstikfabrikationen. Efter at Strygestikkerne vare blevne opfundne i 1833, fik de hurtig Indpas her i Landet. Ved en Lov af 1874 forbødes det imidlertid at forfærdige og forhandle saadanne Tændstikker, i hvis Tændsats der var hvidt Fosfor, eller overhovedet saadanne, der kunne afstryges andetsteds end paa dertil indrettede Strygeplader. Oprindelig var det for en væsentlig Del fra Sverrig (Jönköping), at Tændstikkerne kom, men den indenlandske Fabrikation har navnlig i den nyeste Tid taget et meget stort Opsving, og der findes nu fem store fabriksmæssigt

drevne Virksomheder her i Landet, der beskæftige mange Arbejdere, hovedsagelig Kvinder og Børn, og samtidig er Indførselen fra Sverrig aftaget.

Gasfabrikationen drives nu efterhaanden i alle Landets større Kommuner og gaaer ud paa Fremstilling af Gas til Belysning, Kogning og industrielt Brug. I Reglen drive Kommunerne selv Virksomheden, som for de fleste er et værdifuldt Aktiv, idet Beboerne paa denne Maade ad indirekte Vej komme til at bidrage gennem Overskudet til Kommunens almindelige Fornødenheder. Dog drives Virksomheden i flere af Kommunerne af et privat Aktieselskab „Det danske Gaskompagni,“ der betaler en Afgift til Kommunen. Som Biprodukter ved denne Fabrikation skal nævnes Kokes og Tjære. Christiansholms Fabrikker driver Kokesfabrikation i Forbindelse med Tjæretilvirkning og Saltraffinering. — Oliemøller fandtes allerede her i Landet i det 17de Aarhundrede, og bleve begunstigede ved Toldlettelser. I det 19de Aarhundrede tiltog de i Antal, da Olien fandt mere og mere Anvendelse til Belysning. Men da Gas, Petroleum og Elektricitet kom frem, gik Slagning af Raps stærkt tilbage, ligesom det med Raps besaaede Areal gik ned til næsten intet. Oliemøllerne, som nu kun drives fabriksmæssigt, ere derfor hovedsagelig henviste til Slagning af Hørfrø, hvorved der indvindes Hørfrøkager, som anvendes i Landbruget; dog indføres der ogsaa en Del heraf fra Udlandet.

Lysfabrikationen, (oprindelig en Husindustri), er ogsaa gaaet stærkt tilbage ved de nyere Belysningsmidlers Fremtrængen; der findes 3 Stearinlysfabrikker; de største ere Holmblads Fabrik og Asp's, hvilken sidste bruger indført Stearinmasse. — Sodafabrikationen efter almindelige Metoder blev tidligere hemmet ved Told paa Salt; en Lov af 1878 frigiver dog Saltet, naar det anvendes i Sodafabrikationen. Paa Fabrikken Øresund fremstilledes Soda af Kryolit; Raastoffet kommer fra Ivigtut i Grønland og var kendt i det 18de Aarhundrede, men dets industrielle Betydning blev først paavist af Professor Julius Thomsen, som mod en Afgift til „Grønlandske Handel“ fik Privilegium paa Brydningen; dette blev senere overdraget til et Aktieselskab „Øresund“, der tillige har drevet Svovlsyrefabrikation. Merindførselen af Soda udgjorde i 1897 c.

14 Mill. $\mathcal{R}$. Sæbesydning var oprindelig Husflid, men blev ved en Række Begunstigelser fra Regeringens Side gjort til en Industri; dog blev den ogsaa underkastet visse Kontrolbestemmelser; saaledes skulde Københavns Magistrat sætte Prisen paa Sæben. Der findes nu ikke alene i København, men ogsaa rundt i Provinsbyerne en stor Del Sæbefabrikker, hvoraf nogle have en betydelig Virksomhed. De drives ofte i Forbindelse med Parfumetilvirkning; der indføres c. $\frac{1}{3}$ Mill. $\mathcal{R}$ Sæbe. Endelig kan nævnes Farvefabrikker, Limfabrikker, Gummivarefabrikker samt Asfaltfabrikker.

Andre Virksomheder.

Den første Papirfabrik oprettedes paa Christian den Fjerdes Tid; af de nu bestaaende er Strandmøllen den ældste; den har fra Slutningen af det 17de Aarhundrede til den nyeste Tid været i Familien Drewsens Besiddelse. I Løbet af det 18de og i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede anlagdes en Del smaa Fabrikker, og Regeringen viste stor Omsorg for denne Industri; saaledes var i lang Tid Udførselen af Klude forbudt eller belagt med Told, ligesom der var en høj Told paa det fra Udlandet indførte Papir, desuagtet var Produktionen ikke betydelig. Ved Toldloven af 1863 nedsattes Tolden ret væsentlig; men Industrien er dog gaaet stærkt fremad siden da, og flere meget store Fabrikker ere blevne anlagte. Den herved foraarsagede Overproduktion gav Anledning til et Kartel mellem Fabrikkerne i 1882, hvorved der blev truffet Aftale om de enkelte Fabrikkers Produktionsmængde og om Prisen paa Produktet; Kartellet gik dog allerede i Stykker i 1884, og derefter kom igen uheldige Aar, indtil 8 store Fabrikker i 1889 bleve forenede i et Aktieselskab under Navnet „de forenede Papirfabrikker“, hvorefter et Par foreløbig standsede deres Virksomhed, medens der sluttedes en Overenskomst med andre af de bestaaende Fabrikker. Paa Grund af Toldbeskyttelsen beskæftiger Industrien sig væsentlig med tunge og grove Varer; dog er der ogsaa gjort Forsøg paa Fremstillingen af de finere Papirsorter ved særlige Anlæg i Silkeborg. Den hjemlige Produktion fyldestgør langt fra det inden-

landske Behov, og der indførtes i 1897 c. 12—13 Mill. R ; samtidig fandt der dog en ret betydelig Udførsel Sted, navnlig af indenlandske Varer, paa c. 5 Mill. R , som hovedsagelig gik til England og Norge. — Som Raastoffer ved Papirfabrikationen skal omtales Cellulose og Træmasse. Der findes flere Virksomheder, som beskæftige sig med Tilvirkningen heraf, Hinnerup Cellulosefabrik er købt af de forenede Papirfabrikker, men iøvrigt indføres der en stor Mængde Træmasse væsentlig fra Sverrig og Norge. (1897 var Overskudsindførselen 41 Mill. R). Af Industrier, der benytte Papir som Raastof for videre Bearbejdelse, havde Spillekortfabrikationen, saalænge Holmblads bekendte store Fabrik bestod, en vis Betydning; nu tilfredsstilles Behovet væsentligst ved indførte Kort; Produktionen er beskattet gennem en Art Luksusskat, som udgør 8 Skilling pr. Spil. Endvidere kan nævnes Papirposefabrikation, Pap- og Tapetfabrikation, hvilken sidste er en meget gammel Virksomhed her i Landet.

Papir spiller en stor Rolle som Raastof ved Bogtrykkervirksomheden, der i vore Dage er af overordentlig Betydning, og i hvilken Virksomhed der findes mange, og deraf flere store Etablissementer, med en betydelig Arbejdersmængde, navnlig i København, men dog ogsaa i de større Provinsbyer. Dette store Opsving i Bogtrykkervirksomheden skyldes for en stor Del den periodiske Presses betydelige Udbredelse i vore Dage; næsten alle Byer have saaledes nutildags deres Avis. Den første Gang, en Bog blev trykt her i Landet, var i 1482 (af Johan Schnell i Odense), men den første her bosiddende Bogtrykker var Gotfred af Ghemen, der levede i Slutningen af det 15de Aarhundrede. Den første Hurtigpresse kom 1825 her til Landet (Adresseavisen). Industrien staaer nu paa et meget højt Trin i Danmark og kan fuldt ud maale sig med Udlandets. I nær Forbindelse hermed staaer Stentrykkere og Xylographer, de sidste findes navnlig i København. Bogbinderiet er ogsaa en betydelig Virksomhed.

Til Slutning skal endnu omtales et Par Virksomheder, som ikke have fundet Plads ovenfor, saaledes Malervirksomheden, der ligesom de øvrige Bygningsvirksomheder har været i stærk Opgang i den senere Tid, og Skibsbyggeriet. Med Hensyn

til dette sidste er allerede foran nævnt de to store Skibsværfter, Burmeister & Wain og Helsingørs, som bygge Jærn- og Staalskibe, og som have leveret en Mængde Skibe saavel til Ind- som til Udland, selv om vor Dampskibsflaade, trods den bestaaende Toldbeskyttelse paa 3 pCt. af Skibenes Værdi, ofte forøges ved Nybygninger fra engelske og tyske Skibsværfter. Skibsbyggeriet er selvfølgelig en meget gammel Industri her i Landet, og har lige siden Christian den Fjerdes Tid været Genstand for Beskyttelse, men den har dog aldrig spillet nogen særdeles stor Rolle. Imidlertid findes der Skibs- og Baadebyggerier i alle de større Søkøbstæder, og Skibsbyggeriet har endnu nogen Betydning paa Fanø, Ærø, i Svendborg samt paa Bornholm; men i Almindelighed er det kun smaa Skibe, der bygges. I 1891—95 byggedes der gennemsnitlig 43 nye Sejlskibe med 3 500 Tons, i 1896: 45 med 1700 Tons (18 vare beregnede til Fiskeridrift) og i 1891—95 gennemsnitlig 7 Dampskibe med 2700 Tons, i 1896: 4 Dampbaade med 29 Tons. Men desuden er der bygget flere Skibe for fremmed Regning, navnlig tysk, svensk og norsk; saaledes byggedes der i 1895 og 1896 tilsammen 3 Sejl- og 5 Dampskibe.

Antallet af Haandværks- og Industrivirksomheder og de derved beskæftigede Arbejdere i 1897.

Den 25de Maj 1897 afholdtes der i Danmark en Haandværks- og Industritælling; Hovedresultaterne af Tællingen foreligge for Offentligheden gennem en foreløbig Redegørelse, medens den endelige tillige vil give en Fabriksstatistik, en Lønstatistik, Produktionsstatistik m. m. Paa Grundlag af den foreløbige Redegørelse angiver omstaaende Tabel Virksomhedernes Antal, som omfatter alle industrielle Virksomheder, baade naar de drives af private, Aktie- og Andelsselskaber og af det offentlige, og hvad enten de udgøre Vedkommendes Hovederhverv eller drives som Bierhverv, samt Arbejdernes Antal, hvorved forstaaes de egentlige Arbejdere, altsaa ikke Virksomhedens Indehaver, ej heller Tilsynshavende, Kontorfolk, Kuske, Bude osv. Af Tabellen fremgaaer altsaa Virksomhedernes Antal, men derfra kan man ikke slutte noget om

Hovedpersonernes Antal, da den samme Mand kan være Leder af flere Virksomheder, eller flere lede een og samme Virksomhed. Paa den anden Side kan man heller ikke af Arbejdernes Antal slutte noget om, hvor mange der ere beskæftigede ved Industrien; thi for det første bør hertil jo medregnes det ledende Personel, - Mestrene, hvis Antal sagtens svarer nogenlunde til Virksomhedernes Antal, og dernæst burde de underordnede Funktionærer medtages, og de udgøre rimeligvis over 10 000 Personer. Nedenstaaende Gruppering er sket efter Virksomhedens Art; men herved bliver Arbejderne ikke delt efter Fag; Smedesvende kunne f. Eks. godt anvendes i Vognfabrikker osv.

Antallet af Virksomheder og Arbejdere var i Landets Hoveddele:

	København, Købstæder og Handelspladser		Landdistrikter		Hele Landet	
	Antal Virksomheder	Antal Arbejdere	Antal Virksomheder	Antal Arbejdere	Antal Virksomheder	Antal Arbejdere
Ved Fabrikation:						
af Fortæringsgenstande	3 557	18 907	7 701	11 531	11 258	30 438
- Tekstilvarer	783	9 527	3 565	3 002	4 348	12 529
- Beklædningsgenstande	9 467	22 398	14 037	5 860	23 504	28 258
- Jordarb., Bygninger, Møbler	5 644	29 286	14 143	12 678	19 787	41 964
- Trævarer	1 459	6 113	3 429	2 002	4 888	8 115
- Læder og Lædervarer	178	1 069	48	139	226	1 208
- Sten-, Ler- og Glasvarer	368	3 529	1 391	10 200	1 759	13 729
- Metalvarer(Maskiner)	3 042	21 406	6 349	5 806	9 391	27 212
- tekniske og kemiske Varer	441	3 526	234	1 598	675	5 124
- Papir	70	1 358	12	699	82	2 057
i litterær og kunstnerisk Retning	1 045	5 214	204	156	1 249	5 370
I alt...	26 054	122 333	51 113	53 671	77 167	176 004

Hele Industriopgørelsen omfattede altsaa 77 000 Virksomheder med i alt 176 000 Arbejdere; da Tællingen tilendebragtes paa en enkelt Dag, maa det dog erindres, at enkelte Virksomheder, som paa Grund af Striker og Lock-outs eller af Sæsongrunde laa stille, ere opførte med en ringere Arbejdsstyrke end den normale. — Til de 176 000 Arbejdere burde rettelig føjes 1 900 Personer, som vare beskæftigede med industrielt Arbejde i Fængsler, Fattiggaaarde, Abnormanstalter m. m.

Af de 77 167 Virksomheder havde 42 461 ingen Arbejdere udenfor Hovedpersonen, 29 261 havde 1—5 Arbejdere hver, 4 209: 6—20 og 1 236 over 20 Arbejdere hver. 7 144 Virksomheder benyttede mekanisk Bevægkraft. Tallene vise, at den lille Bedrift, der slet ikke beskæftiger Arbejdere, er langt den talrigste Del, selv om de 1 236 større Virksomheder beskæftige en stor Arbejdsstyrke (mindst maa Antallet jo være 21 Gange Virksomhedernes Antal, altsaa 26 000 Arbejdere). Men Opgivelserne om de smaa Virksomheder frembyde størst Mangler; paa den ene Side er Tallet for lavt, fordi en Del Syersker, Vaskekoner etc. ere undgaaede Tællingen, paa den anden Side er der rimeligvis i denne Gruppe en Del Personer, hvis Hovedvirksomhed er Landbrug, Handel osv., og som kun delvis ere beskæftigede i Industrien. I København er det $\frac{1}{3}$, i Købstæderne $\frac{2}{5}$, i Landdistrikterne $\frac{2}{3}$ af Virksomhederne, som ere uden Medhjælpere.

Bortser man fra disse Virksomheder og fordeler Arbejderne paa de Virksomheder, som have Medhjælpere, faaer man i hele Landet gennemsnitlig 5 Arbejdere pr. Virksomhed, i København 10, i Provinsbyerne 6 og i Landdistrikterne 3. Deler man Virksomhederne i de 3 Størrelsesgrupper, faaes følgende Resultat. Af 100 Virksomheder med Arbejdere havde:

	Kbhvn.	Provinsbyer	Landdistr.	Hele Landet
1— 5 Arbejdere	69	78	93	84
6—20 —	22	18	6	12
over 20 —	9	4	1	4
	100	100	100	100

Løvrigt er Industri og Haandværk ret jævnt fordelt over hele Landet; noget Industricentrum findes ikke, men selvfølgelig er

Virksomheden af forskellig Art i Byerne og paa Landet. I Forhold til Folketallet 1890 vare de fleste industrielle Virksomheder i Provinsbyerne (4,4 pr. 100 Indb.), derefter i Landdistr. (3,5) og færrest i København (2,6). Tager man alene de Virksomheder, som have Arbejdere, faaer man 2,8 i Provinsbyerne, 1,7 i København, 1,2 i Landdistr. For hver 100 af Befolkningen fandtes beskæftigede som Arbejdere i Haandværk og Industri: i Provinsbyerne 17,1, i København 16,7, i Landdistr. 3,7. At Tallet her er større i Byerne end paa Landet, er selvfølgelig; at det er størst i Provinsbyerne hænger sammen med, at København som Hovedstad er Samlingssted for en stor Del Mennesker udenfor de egentlige Erhvervsdrivende. Antallet af Virksomheder er derimod forholdsvis mindst i København, og dette skyldes den Omstændighed, at Industrien paa Landet er det lille Haandværk, spredt paa mange Hænder, hvorimod den i København er koncentreret; Antallet af Arbejdere var jo ogsaa her 3 Gange saa stort pr. Virksomhed med Arbejdere som paa Landet.

Nedenstaaende Tabel giver, i afrundede Tal, Oplysning om, i hvilke Erhverv de fleste Arbejdere ere beskæftigede:

Erhverv:	Antal Virksomheder	Antal Arbejdere
Murervirksomhed	4 800	12 500
Jærnstøberi, Maskinforr. samt Jærnskijsbyggeri	200	11 300
Snedkeri.....	4 300	7 900
Herreskrædderforretning ¹⁾	4 300	7 600
Teglværk.....	700	7 600
Tømrerforretning.	4 600	7 000
Væveri, Klædefabr., Gardinfabr. m. m.....	3 100	6 600
Tobaksfabr.....	300	6 600
Skomageri og Skotejsfabr. ²⁾	6 700	6 600
Grovsmedeforretn.....	5 600	6 000
Dameskrædderforretn.	5 400	5 100
Mejeri	1 200	4 400
Bageri	2 400	4 300
Jordarbejde	50	4 300

¹⁾ Paa Grund af Strike paa Tællingsdagen vare 1255 Arbejdere uden Beskæftigelse i København.

²⁾ Desuden var der 3000 Træskomagerforretn. med 500 Arbejdere.

Erhverv:	Antal Virksomheder	Antal Arbejdere
Malerforretn.	2 100	4 200
Bog- og Stentrykkeri	400	3 700
Trikotagetilvirkn.	600	3 400
Mølleri	2 800	3 400
Ølbryggeri	350	3 000
Slakteri	3 000	2 800

I disse 20 Grupper vare af samtlige 176 000 Arbejdere de 118 000, eller 67 pCt., beskæftigede. Vil man foretage en Sondring mellem By og Land, vil man ogsaa heraf se, at Arbejderantallet pr. Virksomhed i Almindelighed er meget ringe paa Landet. I Særdeleshed have følgende Haandværk Udbredelse paa Landet: Mølleri, Slakteri, Mejeri, Teglværker, Grovsmede, Haandvævning foruden de forskellige Bygningsvirksomheder. — Af Tabellen fremgaaer iøvrigt, hvor mange Arbejdere der gennemsnitlig kommer pr. Virksomhed. Flest kommer der ved Jordarbejde, Jærnbanebygning o. lign., derefter følge Jærnstøberi, Maskinforretning og Jærnskibsbyggeri (af Jærnskibsbyggerier findes 4, hvoraf de 3 beskæftige 3 200 Arbejdere), endvidere Tobaksfabrikker, Teglværker, Bogtrykkerier og Ølbryggerier. Af enkelte Industrier, som hver for sig har et meget højt gennemsnitligt Arbejderantal, kunne nævnes Sukkerraffinaderier (100 Arbejdere gsnlt.), Papirfabrikker (90), Glasvarefabrikker (80).

De Virksomheder, som mest ere forsynede med mekanisk Bevægkraft, ere Møllerne, Spinderierne, Mejerierne, Jærnstøberierne og Brændevinsbrænderierne; af samtlige 7 144 Virksomheder med mekanisk Bevægkraft høre 4 374 ind under ovennævnte Industrier.

Arbejdslønnen i Industrien.

Man kan sondre mellem den nominelle og den reelle Arbejdsløn. Den første angiver Lønnen i Penge, den anden, der forøvrigt kan være vanskelig at beregne, udtrykker den Varemængde, Arbejderen kan købe for sin Løn. Ere Priserne paa Livsfornødenhederne f. Eks. stigende, medens Arbejderen oppebærer den samme Pengeløn for sit Arbejde, er den nominelle Løn uforandret, men den reelle Løn synkende. Endvidere maa

sondres mellem Aarsfortjenesten og daglig Fortjeneste. Den første kan være lille, selv om den daglige Indtægt er høj, fordi Arbejderen maa gaa ledig en stor Del af Aaret. Endelig kan der tales om Akkordløn eller Dagløn; den førstnævnte vil i Reglen være noget højere end den sidste. Da disse forskellige Begreber ikke altid kunne holdes helt ude fra hverandre, er det ikke let at tilvejebringe en god Statistik over Arbejdslønnen.

Der foreligger Oplysning om Arbejdslønnen i Landets Byer fra Aaret 1892, for Københavns Vedkommende indsamlet af Statens statistiske Kontor, for Købstæderne (efter Indenrigsministeriets Foranstaltning) af de stedlige Myndigheder, som oftest Politiet.

For København omfatter Undersøgelsen 72 Fag og angiver Maksimums-, Minimums- og Gennemsnitsdaglønnen (sidstnævnte forstaaet som den Dagløn, de fleste faa) saavel ved Dagløns- som ved Akkordarbejde. Som Hovedresultat fremkommer, at den nominelle gsntl. Aarsfortjeneste ved fuld Beskæftigelse i 300 Arbejdsdage for en Svend udgjorde c. 1000 Kr. om Aaret, for Arbejdsmænd c. 780 Kr., (henholdsvis c. $3\frac{1}{3}$ og $2\frac{1}{2}$ Kr. om Dagen). Kvindernes Aarsfortjeneste er anslaaet til gennemsnitlig 440 Kr. I Sammenligning med Opgivelserne 10 Aar før var Lønnen stegen med c. 10 pCt., men da samtidig Prisen paa Arbejdernes Fornødenheder var gaaet et Par Procent ned, og Arbejdstiden var bleven forkortet, kan den reelle Stigning i de 10 Aar paa det nærmeste sættes til 20 pCt. Selvfølgelig viser der sig store Forskelligheder paa Lønnen indenfor de enkelte Fag; lavest stod Kurvemagere og Skomagere, der kun opnaaede en Løn af $2\frac{1}{2}$ og $2\frac{3}{4}$ Kr. om Dagen, medens Malere opnaaede 4 Kr. og Ovnsættere endog 5 Kr. daglig; disse Forskelligheder maa for en ikke ringe Del tilskrives den forskellige Arbejdsledighed, som er stor indenfor de to sidste Fag, medens de to første have regelmæssigt Arbejde hele Aaret rundt. Som Bevis paa Ulighederne indenfor de enkelte Fag skal anføres, at blandt Murerne var der 7 pCt., som kun havde 6—800 Kr. aarlig, men lige saa mange, der havde over 1300 Kr. Noget lignende gælder Bogtrykkerne, hvis Løn varierede mellem 18 og 32 Kr. ugentlig. Grunden hertil er at søge i den forskellige Dygtighed og Uddan-

nelse, de enkelte Arbejdere ere i Besiddelse af. Særlig vanskeligt Arbejde eller Natarbejde (Avissættere) betales under iøvrigt lige Forhold ogsaa højere.

Undersøgelsen for Købstæderne indskrænker sig til Betragtningen af 9 Fag (Bogtrykkere, Malere, Murere, Snedkere, Smede, Tømrere, Skomagere, Skræddere og Tobaksarbejdere) samt Arbejds mænd og Syersker. I det hele er Lønningsniveauet lavere end i København, navnlig i de smaa Byer. Forholdet mellem Svendelønnen i de 9 Fag i Købstæderne og København var som 3 til 4; Gennemsnittet for Daglønnen var nemlig henholdsvis 3,34 Kr. og 2,52 Kr. Lønforholdene for de forskellige Fag bevægede sig ens i Købstæderne og København; højest staa Bygningshaandværkerne, som en Mellemklasse Smede og Tobaksarbejdere, lavest Skomagere. For Murerne, der af Bygningshaandværket i Købstæderne faa den højeste Løn, var Lønnen godt $2\frac{3}{4}$ Kr. daglig, for Skomagere godt 2 Kr. Om Akkordlønnen vides intet bestemt, men det menes, at Fortjenesten ved Akkordarbejde bliver 10—15 pCt. større, i København 8—9 pCt. Almindelige Arbejds mænd fik i København $2\frac{1}{2}$ Kr., i Købstæderne c. 2 Kr., og indenfor disse ses tydeligt Forskellen i Lønnen efter Byernes Størrelse; i Byer med 2 500 Indbyggere fik de gennemsnitlig 11,40 Kr. om Ugen, og derefter steg Beløbet til 14,14 Kr. i Byer med over 10 000 Indbyggere (c. 15 Kr. i København); Grunden til Forskellen maa søges i Livets forskellige Dyrhed paa de forskellige Steder; særlig lav var Lønnen i Bornholms Byer. Ogsaa Kvinderne have ringere Kaar i Købstæderne; Lønnen for Syersker var 1 Kr. om Dagen, i København $1\frac{1}{3}$ Kr. Iøvrigt bør det bemærkes, at Kvinderne nutildags tage mere Del i Erhvervs livet end tidligere (baade i Industri og end mere i Handel og immaterielle Erhverv), men væsentligst er det dog de mere elementære Beskæftigelser, de have Arbejde ved, og deres Løn er her gennemgaaende lavere end Mænds for tilsvarende Arbejde.

— Det kan antages, at Arbejdslønnen i Løbet af 1890'erne vedblivende har været i Stigning baade nominelt og reelt.

V. Handel og Omsætning.

Handelens Udvikling.

Medens Lovgivningen nu i alt væsentligt tillader Handelsstanden at røre sig frit, idet den er gaaet ud fra den Anskuelse, at den frie Konkurrence ordner Sagen paa den bedste Maade saavel for Forbrugerne som for de handlende selv, har dette ingenlunde altid været Tilfældet. Ved den ovenfor givne Fremstilling af Industriens Udvikling er det blevet paavist, hvorledes de merkantilistiske Ideer om at skabe Landet „en gunstig Handelsbalance“ medførte Indførselen af forskellige Foranstaltninger til Industriens Fremme gennem Toldpaalæg og ligefremme Forbud. Dette maatte selvfølgelig i høj Grad influere paa Handelens Stilling og hemme denne i dens naturlige Kald: ved Henvendelse paa de fordelagtigste Markeder at skaffe Kunderne saa gode og billige Varer som muligt, og paa den anden Side aabne de bedste Afsetningsmuligheder for Landets egne Frembringelser.

Allerede i Toldrullen af 1651 kom Merkantilismen frem her i Landet; den gik ud paa at formindske Indførselen af fremmede Varer og formindskede dermed Handelen, og disse Hindringer vedblev i de følgende Toldlove. Under Christian den Femtes Regering søgte man vel „for Commerciens frie og ubehindrede Løb“ at indføre en Del Lettelser i den udenlandske Omsætning, saaledes ved Toldlovene af 1683 og 1691, men den større Frihed holdt sig kun kort; alt eftersom man mente, at en eller anden Industris Udvikling ønskeliggjorde hemmende Forholdsregler overfor Udlandets Konkurrence, indførtes saadanne, som tidligere er set, indtil endelig Hindringerne kulminerede ved Toldlovene af 1762 og 1768. Men da fandtes der ogsaa Indførselsforbud mod c. 50 Vareklasser, omfattende alle de Ting, som der var Mulighed for at producere her i Landet, ligesom der var Udførselstold paa 9 à 10 store Klasser af vore egne Raaprodukter. At Vareindførselen under saadanne Forhold maatte blive ret betydningsløs, siger sig selv; imidlertid forbød Landets naturlige Forhold at

frembringe forskellige Slags Varer, saaledes Kolonialvarer, Metaller etc., og af saadanne indførtes en Del, ligesom der iøvrigt dreves et vidtstrakt Smugleri med de forbudte Varer. Den samlede Indførselsværdi i Midten af det 18de Aarhundrede opgives til 2 à 3 Mill. Rigsdaler Courant (6,4 à 9,6 Mill. Kr.) foruden Indsmuglingen, der paa hin Tid omfattede overordentlig betydelige Beløb. De vigtigste Indførselsvarer vare Tobak, Kaffe, Vin, Salt, Kul, Tømmer, Jærn og Jærnvarer, Sukker; men navnlig af Kolonialvarer var Forbruget meget ringe i Sammenligning med Nutidens, thi dengang brugtes saadanne Varer hovedsagelig kun af de mere velstillede, medens Forbruget nu har gennemtrængt samtlige Befolkningsskasser. I Indførselen spillede Tyskland, Holland og Rusland en større Rolle end i Nutiden, England en langt mindre; ogsaa Forbindelsen med oversøiske Steder var større end nu paa Grund af Kompagniernes Virksomhed. — Udførselens samlede Værdi opgøres til 2 Mill. Rd. C. (6,4 Mill. Kr.), og den Forskel, som der var mellem Ind- og Udførselens Værdi, forsaavidt man kan stole paa Tallene, blev mere end dækket ved Importørernes Fortjeneste, Skibsfrakter og Øresundstolden. Paa Grund af Udførselstolden m. v. udsmugledes der iøvrigt ogsaa betydelige Mængder. Der udførtes en Del Korn, og Danmarks Monopol paa at forsyne det søndenfjeldske Norge hermed spillede en vis Rolle; men Kornhandelen var iøvrigt underkastet vekslende og ublide Kaar. Efter Høstens Udfald bleve Toldsatserne hyppigt forandrede, og snart var der Indførselstold eller Forbud mod Indførsel, snart Udførselstold eller Forbud mod Udførsel, idet Hovedhensynet stadig var Industriens Tarv, ja i de 100 Aar efter 1672 blev Korntolden endog forandret 75 Gange. Udførselen af Kreaturer havde omtrent lige saa stor Betydning som Kornudførselen, hvortil ikke mindst den Omstændighed bidrog, at Kreaturerne transporterede sig selv, hvilket under Datidens tarvelige Kommunikationsforhold var af stor Betydning. Udførselen af Heste var stor, og det samme gjaldt Øksne. Disse sidste gik mest til Holland, men da Regeringen i 1718 forhøjede Udførselstolden, kom Hollænderne ikke mere herop, og det hjalp ikke, at Tolden igen nedsattes; de tyske Prangere, som kom i Stedet, bød langt fra saa gode Priser. Da dertil yderligere kom

Kvægst, tabte Øksneudførselen mere og mere sin Betydning og sank ned til en Ubetydelighed. I Stedet udførtes en Del Svin og Flæsk, medens Smørudførselen var ganske forsvindende; endelig kan nævnes Udførsel af Huder og Ost. Det var væsentlig fra Jylland, at Udførselen til Udlandet fandt Sted; Øernes Produkter afsattes til Hovedstaden og delvis til Norge. Foruden Landbrugsprodukter udførtes en Del Fisk, Østers, Bøger, Handsker, Kniplinger, lidt Manufakturvarer, Fajance, Jydepotter osv. — København spillede en ganske dominerende Rolle i vor udenlandske Omsætning, hvilket dels dens Størrelse dels Regeringens specielle Begunstigelser medførte; saaledes havde Byen udelukkende Oplagsret for de 4 Species (Vin, Brændevin, Salt og Tobak), og naar disse Varer tilførtes andre Byer, svaredes der kun $\frac{1}{3}$ af den Told og Konsumtion, der betaltes, naar de tilførtes andet Steds fra. Indtægten ved Københavns Toldsted var da ogsaa 4 Gange saa stor som ved samtlige Provinskøbstæders. Udførselen foregik derimod i større Grad direkte fra Provinsbyerne. Købstædernes Handel var kun ringe; dels fik de næsten alle deres Varer fra Hovedstaden, dels indskrænkede deres Virksomhed sig mest til at forsyne de omboende Landboere med de faa Fornødenheder, disse havde behov. Paa Landet var al Handel forbudt. De største Provinsbyer vare Aalborg, et Centrum for Nordjyllands Handel, Helsingør (paa Grund af Øresundstolden) og Odense.

En betydelig Rolle i Handelsomsætningen spillede den saakaldte „store Handel og Skibsfart“, som beskæftigede sig med Skibsfarten paa vore Kolonier og andre oversøiske Steder; denne blev snart dreven af Staten selv, snart af monopoliserede Kompagnier, hvilke Staten gav store Privilegier. I og for sig var dette en ret hensigtsmæssig Form, da hine Tidens langt kostbarere Maade at drive Handel paa krævede stor Kapitalmagt, ligesom en saadan ogsaa var nødvendig for at imødegaa Angreb fra Sørøvere og vinde Fodfæste paa de fremmede Pladser. Under gunstige Forhold tilførtes der ogsaa Landet store Rigdomme, navnlig naar Krigsforhold mellem Staterne vanskeliggjorde disses egen Forbindelse med de fremmede Verdensdele. — Allerede under Christian den Fjerde oprettedes 1616 et dansk-ostindisk

Kompagni, og Ove Gjedde besatte Tranquebar. Men af Mangel paa Driftskapital vilde Handelen ikke trives, og Kompagniet ophævedes igen 1650. I 1670 oprettedes et nyt, men trods alle Begunstigelser blev Virksomheden kun ringe, og det ophævedes 1729. I 1732 stiftedes Asiatisk Kompagni, der fik store Privilegier, saaledes Frihed for Udførselstold og Øresundstolden, og fuldstændig Eneret paa al Handel hinsides det gode Haabs Forbjerg. Der udviklede sig da ogsaa en efter danske Forhold meget betydelig Handel paa Ostindien og Kina. Der hjembragtes aarlig en stor Del Varer, navnlig Manufakturvarer, The, Krydderier og Porcelæn til København, som derfra førtes videre til Tyskland og Østersøen. I de 40 Aar, Oktroien gjaldt, udsendtes for 20 Mill. Rd. C. Varer og hjemkom for 40 Mill. Rd., hvoraf atter videreførtes for 31 Mill. I 1772 blev Handelen paa Ostindien frigiven for private, medens Kompagniet beholdt Eneret paa Handelen med Kina. Aktiekapitalen blev udvidet til 2,4 Mill. Rd. C. For at Kompagniets Embedsmænd ikke skulde lægge den private Handel Hindringer i Vejen, overtog Staten senere dets Anlæg, deriblandt Tranquebar. — I denne Periode fik Kompagniet, ved Danmarks neutrale Stilling under de Krige, som hærgede Europa, overordentlig gunstige Vilkaar at virke under, og der hjemsejledes store Rigdomme trods store Underslæb og den kostbare Administration, ligesom Aktionærerne jævnlig fik stort Udbytte. I Aarene 1772—1806 hjembragtes der Varer for c. 130 Mill. Rd. C. Samtidig gjorde ogsaa de private Handelshuse, der drev Forretning paa Ostindien, udmærkede Forretninger. Krigen 1807 medførte Kompagniets Ruin, Englænderne opbragte alle dets Skibe paa eet nær; efter Freden søgte man vel atter at faa Virksomheden genoptagen, men i de kapitalfattige Tider lykkedes det ikke, og 1843 blev Kompagniet opløst, hvorved Aktionærerne kun fik $\frac{1}{4}$ af Aktiernes Paalydende. — I Aaret 1671 erhvervedes Øerne St. Thomas og St. Jan, og samme Aar oprettedes et vestindisk Kompagni, som tillige drev Handel paa Guinea. Nogen Betydning fik Kompagniet først, da det i 1733 købte St. Croix af Frankrig, og Kompagniet samtidig fik lignende Begunstigelser som det asiatiske. Trods Slavehandelen paa Guinea og Øernes Udsugelse

var Handelen uden Betydning, og 1754 afkøbte Staten Kompagniet St. Croix og frigav Handelen for danske Skibe, ligesom senere Havnen paa St. Thomas aabnedes for alle Nationers Skibe. Derved blev Omsætningen og navnlig Sukkerudførselen stærkt fremhjulpen. I 1778 oprettedes et nyt vestindisk Kompagni uden Monopol, men med store Begunstigelser, og dette drev under de samme gunstige Betingelser, som det asiatiske Kompagni havde, en betydelig Virksomhed, hvor navnlig St. Thomas fik stor Betydning som Oplagsplads for Produkterne fra de krigsførende Nationers Besiddelser. Selskabet gav stort Udbytte lige til Fredslutningen i 1783, men derefter gik det stærkt tilbage, og Staten maatte overtage Virksomheden og fortsatte den til 1816 uden nævneværdigt Tab.

Det almindelige Kompagni stiftedes 1747 med det Formaal at gøre København til Stapelplads og drive Mellemlandhandel mellem Østersøen og Middelhavet; efterhaanden fik det ogsaa Eneret paa den grønlandske, islandske og finmarkske Handel; men det fik aldrig nogen Betydning, bl. a. fordi det var stiftet med for lille en Kapital. I 1774 opløstes det, idet Statskassen indløste Aktierne; i alt kostede det Staten $1\frac{1}{2}$ Mill. Rd. C. — Det afrikanske Kompagni blev stiftet 1755; det fik Eneret paa Handelen med Marokko og skulde derfra hjembringe Uld til Klædefabrikationen, Elfenben osv. Men trods de store Begunstigelser, der tildeltes Kompagniet, og de mange Eskadrer og Gesandtskaber, Landet udsendte, fik det ingen Betydning, og i 1766 indløste Staten Aktierne og ophævede Selskabet, efter at der var ofret Millioner derpaa. — I 1781 stiftedes det Guineiske og Østersøiske Kompagni med en Kapital paa 3 Mill. Rd. C. Det fik Eneret paa den guineiske Handel, men skulde tillige samle hele Handelen paa Østersøen i sin Haand og stadig holde en stor Beholdning af østersøiske Varer i København. Kapitalen blev dog hurtig sat overstyr trods alle Privilegier, og ogsaa her maatte Staten indløse Aktierne, hvorefter Kompagniet ophævedes 1788, og Handelen gik over til private. Slavehandelen paa Guinea tabte dog snart sin Betydning, da denne Handel blev forbudt i 1792. — I den nyeste Tid er den gamle Kolonialpolitik

bleven genoplivet, idet de forskellige Nationer saa at sige foranstalte Kapløb for at udvide deres „Interessesfærer“ og derved skaffe sig Markeder for deres Varer. Danmarks Kolonialomraade er ikke blevet udvidet (tværtimod bortsolgtes Kolonierne i Ostindien 1845), men her kan dog nævnes Oprettelsen af det østasiatiske Kompagni (1897) med det Formaal at skaffe direkte Forbindelse mellem Frihavnen og Østasien, navnlig Siam. Handelen er i et privat Aktieselskabs Hænder uden direkte Støtte fra Statens Side.

Handelen paa Island og Finmarken var i Størstedelen af det 18de Aarhundrede overladt forskellige Kompagnier som Monopol, hvilket ingeni lunde var til Fordel for Beboerne, som baade fik slette Varer og maatte betale dem dyrt. Som Følge af de stadige Klager maatte Staten tilsidst overtage Handelen paa Island, som den drev med store Tab, indtil den endelig i 1786 frigaves for alle danske Undersaatter. Først ved Lov af 1854 fik fremmede lige Adgang med de danske i Handelen paa Island. Handelen paa Færøerne dreves af Staten som Monopol; imidlertid var den kun ubetydelig; det vedvarede indtil Handelens Frigivelse fra 1856. Handelen paa Grønland dreves snart af private snart af Kompagnier som Monopol, indtil Staten overtog den i 1774. Siden den Tid har Staten stadig drevet denne Handel, væsentlig af Humanitetshensyn, da man mener, at den fri Konkurrence mellem Nationerne hurtigt vilde føre til Eskimoernes Udryddelse, saaledes som det var Tilfældet med Indianerne. Handelen har i den seneste Tid givet et ret betydeligt Underskud ($18^{92}/_{93}$ — $^{96}/_{97}$ gennemsnitlig 187 000 Kr.). — Overfor ingen af de andre Kolonier viste den merkantile Politik sig saa tydeligt som ved de dansk-vestindiske Øer, hvor Moderlandet stadig forbeholdt sig store Forrettigheder. I Særdeleshed kom dette frem med Hensyn til den frugtbareste af Øerne: St. Croix, hvis Produkter kun maatte føres til Danmark. I 1823 blev det dog tilladt at føre Sukker andre Steder hen, og ved Love af 1833 og 34 frigaves Handelen paa St. Croix. Dog var der tilstaaet Moderlandet visse Begunstigelser, men denne Differentialtold hævedes i 1862.

Følgen af de her fremstillede Forhold blev, at Danmarks Handel tog et betydeligt Opsving i det 18de Aarhundredes sidste

Halvdel. Handelen kunde vel langt fra sammenlignes med Nutidens Forhold, men i Sammenligning med Fortidens, og navnlig med den senere Stagnation, som blev Følgen af Krigen 1807—14 og Landets hele økonomiske Misère, stod denne glimrende Handelsperiode i et straalende Lys, og endnu den Dag i Dag finde vi i København (der særlig nød Fordelen af dette Handelsrøre) som Minder om den Tid pragtfulde Bygninger, der af de daværende Handelsmatadorer opførtes til eget Brug. Paa den anden Side bleve vi heller ikke fri for de Handelsrystelser, som paa de Tider hjemsøgte Udlandets Handelscentra, og stærke Kriser fandt Sted her i 1783, 1799 og 1807. Iøvrigt medførte dette Opsving i den udenlandske Handel ogsaa Fremgang i den indenlandske Omsætning.

Handelen i det 19de Aarhundrede præges af en Bestræbelse for at udvide Handelsfriheden saavel i den udenlandske som i den indenlandske Omsætning, hvorfor Perioden ogsaa karakteriseres som „Frihandelstiden“, selv om vi paa ingen Maade finde en Frihandel gennemført i dette Ords toldpolitiske Betydning. De første Skridt i Retning af Handelsfrihed træffe vi 1788, da der udstedtes to Forordninger, hvoraf den ene frigav Kornhandelen, den anden tillod enhver at fæde Kreaturer og sælge dem, naar og hvor han vilde. Dette var Forløberne for den store Toldlov af 1. Februar 1797, der fremkom som Resultat af en i 1787 nedsat Kommissions Arbejder, som navnlig havde til Opgave at overveje, hvad der bedst maatte tjene Handelens Tarv. Vi have allerede tidligere set, at denne Forordning betød et fuldstændigt Omslag overfor de tidligere Tidens Formynderideer, medens der dog alligevel klæbede forskellige Mangler ved den set fra et Frihandelsstandpunkt, saaledes Bibeholdelsen af 8 Indførselsforbud, af en Del Udførselstold og af en Transittold (1 pCt.). Toldloven af 1797 indrømmede dernæst i det hele taget ikke Tilbagebetaling af erlagt Told ved Varens Genudførsel fra Landet; dog indrømmedes med visse Undtagelser Tilbagebetaling ved Varer, for hvilke der var blevet betalt Konsumtionsafgift i Byerne, og som derefter atter førtes bort til Ind- eller Udland. Det var først senere, at Toldgodtgørelser indførtes i større Udstrækning. Loven

af 4. Juli 1863 bestemmer saaledes en Række Tilfælde, i hvilke Toldgodtgørelse ved Udførsel af Varer skal finde Sted (Sukker, Trælast, Brændevin), eller kan indrømmes af Overtoldbestyrelsen (Materialier eller Hjælpstoffer til indenlandske Fabrikater, der udføres). Tolden kan ogsaa tilbagebetales i visse Tilfælde, hvor Varen bliver i Landet, saaledes ved Salt, der bruges i Agerbrugets eller Kvægavlens Interesse (til Høproduktionen og Saltning af Kød og Flæsk, derimod ikke i Smørproduktionen, men her godtgøres Tolden ved Udførselen). Af stor Betydning var den Udvikling, som Toldloven af 1797 gav Kreditoplægssystemet, efter at der tidligere var blevet gjort forberedende Skridt hertil, navnlig 1793. Herved tillades det nemlig Købmanden at opbevare sine Varer toldfrit under eget Lukke, og først naar Varerne ere gaaede over i Forbruget, betales Tolden; føres Varerne til Udlandet, fraskrives den dertil svarende Told i Købmandens Kreditoplæg; dette har for en stor Del muliggjort den Mellemandel, der er drevet mellem København og Sydsverrig. Tolden erlægges efter en kvartalsvis foretagen Opgørelse af Toldvæsenet. Ligeledes blev Transitoplægsræt, hvorved Varerne opbevares toldfrit saavel paa Statens som paa private Pakhuse under Toldvæsenets Lukke, tilstaaet alle Toldsteder. Indførelsen af disse Institutioner fremmede Omsætningen; men desuden lettedes saavel den indenlandske — Loven omfattede ogsaa Konsumtionsvæsenet — som den udenlandske Handel, ved at de tidligere brugte Sportler forbødes, og der saaledes kun blev een Afgift at betale, ligesom de gamle Formaliteter (Toldbodeder) bortfaldt.

Paa dette Grundlag er der nu arbejdet videre ved dette Aarhundredes Toldlove, af hvilke særlig skal nævnes de af 1838 og 1844; i 1850 indførtes Toldenhed mellem Kongeriget og Slesvig og 1853 for hele Riget. Ved en Lov af 1851 indførtes Frilagerinstitutionen; herved indrømmes der de handlende Tiladelser til toldfrit at indbringe deres Varer i de hos Staten lejede Lokaler i Statsfrilagerne, og her maa der saa foretages Udpakning, Adskillelse og Forarbejdelse af Varerne, idet disse først erlægge Told ved Bortførelsen fra Frilageret; navnlig spille Frilagerne en Rolle ved saadanne Varer, hvor en Adskillelse medfører Ansæt-

telse til en billigere Toldsats, ligesom man undgaaer at komme til at svare Told af havarerede Varer, naar Skaden opdages inden Klareringen, og Varen returneres. Ved en Lov af 1857 afløstes Øresundstolden, mod en Erstatningssum fra de forskellige Stater paa 65 Mill. Kr., hvilket ophjalp Handel og Skibsfart, og da navnlig Københavns; hidtil begunstigede nemlig denne Afgift ligefrem Indførselen over Hamborg; en Lov af 1854 bestemte derfor, at alle Varer, der indførtes direkte fra oversøiske Steder, skulde have den erlagte Øresundstold godtgjort. Den endnu gældende Toldlov er af 4. Juli 1863, som stadig kun betegner en videre Udførelse af Principperne fra 1797. Udførselstolden er nu helt ophævet, og Tariffen er bleven simplificeret; Antallet af Varegrupper er 115 med 271 Toldpositioner, hvoraf 40 Grupper med 42 Positioner ere fri, Resten toldpligtige. Af senere Forandringer skulle nævnes Krigsskatloven af 1864, der forhøjede Tolden paa Vin, Cikorie, Kaffe, Sukker, The og Tobak, og en Lov af 1865, der hævdede Transittolden. Ved en Lov af 1891, der indførte en Ølskat og forhøjede Indførselstolden paa Øl, nedsattes Tolden paa Sukker og Petroleum, i 1893 nedsattes Tolden paa Korkpropper, og i 1898 hævdedes Tolden paa Is. — Ved Lov af 31. Marts 1891 blev det bestemt, at der skulde anlægges en Frihavn i København, og Anlægget fuldførtes derefter og aabnedes for Trafikken i November 1894. En Frihavn behandles af Toldvæsenet som et Stykke Udland i Indlandet. Varerne indføres, udføres, forarbejdes uden Toldvæsenets Mellemkomst, og Told svares først ved Varernes Transport over Grænsen til Indlandet. Frihavnen kan ogsaa defineres som et Frilager i stor Stil, idet der, med visse i Loven nævnte Undtagelser, paa Frihavnen kan indrettes industrielle Etablissementer; man har herved nærmest tænkt paa Eksportindustrier. Frihavnen anlagdes af Københavns Havnevæsen og for dettes Regning, men drives af et privat Aktieselskab med en Kapital paa 4 Mill. Kr.; dette skal sørge for Tilvejebringelsen af de nødvendige Pakhuse etc. og for hele Anlæggets Vedligeholdelse. Statskassen garanterer for de af Havnevæsenet udstedte Obligationer til Frihavnsanlægget for et Beløb af indtil 8 Mill. Kr. Til

Anlægget er medgaaet 17 à 18 Mill. Kr. — Samtidig ophævedes Havneafgiften i Københavns Havn for udgaaende Skibe, og i Stedet for Afgiften for indgaaende er der ved Frihavnens Aabning i Københavns Havn indført en Vareafgift, som ogsaa erlægges af de fra Frihavnen paa Toldterritoriet indførte Varer.

Den nu ophævede Skibsafgift blev indført ved Toldloven af 1863 som Afløser for forskellige ældre Afgifter, der hvilede paa Skibsfarten (Lastpenge, Fyrpenge osv.). Paa samme Maade var ogsaa i tidligere Tider Transporten til Lands behæftet med en Afgift, de saakaldte Milepenge, der dog alt hævdes 1829. Skibsafgiften hvilede i sin Oprindelse saavel paa den indgaaende som den udgaaende Skibsfart baade i indenrigsk og udenrigsk Fart; for den indenrigske Fart ophævedes den 1879, derefter for den udgaaende udenrigske Fart i 1887, og endelig bortfaldt den for den indgaaende udenrigske Fart samtidig med Frihavnens Aabning; den indbragte c. 1 Mill. Kr. om Aaret. — Paa den anden Side er den danske Skibsfart paa Udlandet beskattet gennem den saakaldte Konsulatafgift ifølge Lov af 14. April 1893. Medens Konsulatafgiften tidligere betaltes i den fremmede Havn, bestemtes det i 1893, at denne skulde bortfalde, og i Stedet skulde alle danske Handelsskibe paa 50 R. T. og derover, som gaa i udenrigsk Fart, betale en aarlig Afgift af 1 Kr. pr. R. T., forsaavidt det er Dampskibe, 34 Øre, hvis det er Sejlskibe. Denne Afgift indbringer c. 200 000 Kr. om Aaret og anvendes til Dækning af Konsulatudgifterne, navnlig til Udsendelsen af danske Konsuler paa de vigtigste Handelspladser for at vaage over det danske Næringsvæsens Interesser.

Der er saaledes i Aarhundredets Løb indført betydelige Lettelser i vor udenrigske Omsætning, og om end Toldloven, navnlig fordi den spreder sig paa saa overordentlig mange Omraader, virker hemmende paa Omsætningen med Udlandet, er der paa den anden Side, som ovenfor set, truffet mange Foranstaltninger til Lettelse for Handelsstanden. Den Told, der erlægges, er ens for alle Stater, saaledes at en speciel Begunstigelse, der maatte blive tilstaaet et enkelt Land for at opnaa en Handelstraktats Afslutning, ogsaa kommer til at gælde alle andre Lande (jfr. Nedsættelsen af

Tolden paa Korkpropper af Hensyn til Handelstraktat med Spanien i 1893). Dog indeholder vor Toldlov den Bestemmelse, at Toldbeløbet kan forhøjes med 50 pCt. for Varer indførte i upriviligerede Staters Skibe. Denne Kamptold blev i sin Tid anvendt overfor Spanien. Iøvrigt har Danmark nu Mestbegunstigelsestraktat med de fleste vigtigere Lande, og vi ere stillede frit med Hensyn til Forandringer i vor Toldtarif, alene med Undtagelse af Korkpropper, hvor vi traktatmæssig ere bundne til den nuværende Sats. — Handelen paa Færøerne, Island og Grønland betragtes med Hensyn til Toldansættelse som indenlandsk, og Varer, der ere tilvirkede der, indgaa toldfrit i Danmark; derimod betragtes Handelen paa de dansk-vestindiske Øer som udenlandsk; i vor Handelsstatistik ere derimod alle Bilande og Kolonier regnede som Udland. — Tolden ansættes i Almindelighed efter Vægt, Maal eller Stykketal; Værditold findes kun ved Klaviaturinstrumenter, Skibe og ubenævnte Varer. Fritagne for Told ere dels Nødvendighedsartikler, saasom Æg, Dyr (ikke Vildt), Kød, Flæsk, Fedt, fersk Fisk, Korn og Mel (ikke Ris), Brød, Mælk (ikke Ost), Smør, Brænde, Tørv, dels Raastoffer saasom Bomuld, Uld, Hør og Hamp, Skind og Huder, ubearbejdet Jord og Ler, Kalk, Cement, Mursten, Tagsten, Fliser og Rør, Metaller i Klumper og Blokke, ubearbejdet Sten og endel Træsarter. Endvidere Hø og Halm, Klid og Oliekager, Gødning og Soda. Derimod er der Told paa Baand- og Stangjærn, Kul og Petroleum samt en Del Træ.

Hvad den indenlandske Handel angaaer, var denne tidligere ligesom Industrien bunden til kun at foregaa i Købstæderne, og delvis kun indenfor Laugene. Ganske vist naaede Laugsordningen kun en videre Udvikling i København, men ogsaa i de andre Byer gjaldt flere af de almindelige Laugsbestemmelser. Den lange Læretid, Svendeeksamen, Interessenteksamen, øvede selvfølgelig her som paa Industriens Omraade sin hemmende Indflydelse. Den første Frigørelse af den indenlandske Omsætning skete i 1815, da det tillodes at opkøbe Landmændenes Produkter i disses eget Hjem, men først i 1845 frigaves den indenlandske Omsætning med Landbrugsprodukter. Et stort Skridt fremad betød Portkonsumtionens Ophævelse i 1851, thi denne havde i høj

Grad generet Omsætningen mellem Land og By ved Kontrollen og Afgiftsbetalingen ved Byens Porte. Ved Høkerloven af 1856 kom Handelen ud paa Landet, idet det da tillodes alle at forhandle Høkervarer og Urtekramvarer, dog kun i en vis Afstand fra Byerne. — Handelens fuldstændige Frigørelse er imidlertid at regne fra Næringsloven af 29. Decbr. 1857. Ved denne Lov bortfaldt Købstædernes Eneret, og Laugene ophævedes. Adgang til at drive Handel blev saaledes aabnet for alle, som fyldestgjorde de almindelige Betingelser for at opnaa Borgerskab eller Næringsbevis. I saa Henseende maa mærkes, at den paagældende skal være fuldmyndig, ikke maa være under Fallitbehandling, og ikke ved Dom funden skyldig til Straf af offentligt Arbejde. Borgerskab eller Næringsbevis meddeles paa at drive enten Groshandel (hvorved ikke maa sælges Varer i mindre Partier, undtagen til andre dermed handelsberettigede, og ej heller handles fra aaben Bod), eller Købmandshandel eller Detailhandel. Købmændene ere berettigede, men ikke forpligtede til at holde aaben Bod. Detailhandelen maa kun ske fra aaben Bod. Det er ikke tilladt en handlende at have Butik paa flere Steder i samme Kommune. Købstæderne ere beskyttede ved den Bestemmelse, at de her omtalte Forretninger ikke maa tilstedes i $1\frac{1}{2}$ Mils Afstand (Høkerhandel 1 Mil) fra nærmeste Købstad. Borgerskab og Næringsbevis betales med en Sum een Gang for alle, forskellig efter Handelens Art og Byens Størrelse. Ugifte Kvinder ere ligestillede med Mænd med Hensyn til at vinde Næringsadkomst. For Ret til at handle med Brændevin betales en særlig Afgift, som erlægges hvert Aar og deles mellem Stat og Kommune. Ved Lov 23. Maj 1873 indskrænkedes Ikke-Indfødtes Adgang til at vinde Borgerskab, ligesom Krammarkederne ophævedes (fra 1882), og Forbrugsforeningernes Handelsberettigelse bestemtes. Af andre Love af Betydning for Omsætningen skal nævnes Lov af 6. April 1855, der frigav Renten af Pengelaan, som før ikke maatte være højere end 4 pCt., og kun beholdt en Maksimumsgrænse for Laan i faste Ejendomme (4 pCt. og efter Bevilling 6 pCt.); endvidere Lov 28. Febr. 1874 om lovbestemte Betalingsterminer, hvorved tillodes at fastsætte saadanne Terminer for Betalingen, som Parterne bleve enige om;

herved søgte man at raade Bod paa Pengeomsætningens hidtidige Koncentrering ved de to Terminer. De tidligere Pasbestemmelser ere efterhaanden ophævede. Endvidere kan nævnes Sø- og Handelsretten (opr. 1861), Lov om Oplagshuse (jfr. Lov 23. Febr. 1866; derved er Handelen med Oplagsbeviser muliggjort; senere er det ogsaa udvidet til at gælde Frihavnselskabets Pakhuse), Konkursloven (25. Marts 1872), Firma-loven (1. Marts 1889), Straf for Brug af urigtige Varebetegnelser osv. — Af stor Betydning for den inden- som for den udenlandske Handel er Vekselloven af 7. Maj 1880, der er enslydende med de andre nordiske Rigers. Endelig kan nævnes Checkloven af 23. April 1897. Den fællesnordiske Møntlov (Danmarks af 23. Maj 1873) vil senere blive omtalt.

Krigen 1807—14 ødelagde ganske vor blomstrende Handel og Skibsfart; ved Udgangen af 1809 havde Englænderne opbragt omtrent 1000 Skibe. Navnlig var det København, det gik ud over; den udenrigske Handel forsvandt, og den indenlandske aftog, ligesom Farten paa Norge gik over til de jyske Byer. Den øvrige Del af Landet led noget mindre ved Krisen end København, navnlig fordi Landbruget befandt sig i en opadgaaende Periode. Penge-sedlernes stærkt svingende Værdi medførte ogsaa en ret betydelig Spekulationshandel. Men det Billede, Danmark i det hele frembød ved Krigens Afslutning 1814, var grumme sørgeligt. Den oversøiske Handel søgtes vel genoplivet, men uden Resultat, nu da alle andre Nationer havde genoptaget deres Forbindelser, og de gamle Hanse-stæder erobrede ikke alene den fra København tidligere drevne Mellemandel, men endogsaa Danmarks egen Omsætning med Udlandet. Landbrugets sørgelige Tilstand i Perioden 1818—28 forværrede yderligere Forholdene. Priserne paa Korn vare saa lave, at det knap kunde betale sig at indhøste Kornet, som ogsaa var slet og derfor vanskeligt at afsætte; dertil kom Englands prohibitive Toldforanstaltninger. Endelig førte vort uheldige Penge-væsen store Ulykker med sig, og Seddelpengenes efterhaanden stigende Værdi lagde et Tryk paa den hele Omsætning og For-retningsvirksomhed, da man ikke kunde vide, med hvor stort et Beløb, man skulde tilbagebetale det, man i Øjeblikket forskrev

sig for. Hertil kom ogsaa de høje Skatter, som tyngede Landet. Det er derfor ogsaa kun faa af Nutidens Formuer, som ere grundlagte før denne Tid: de store Handelsmænd i København vare gaaede fallit, ligesom Herremændene paa Landet maatte gaa fra deres Gaarde; den under Merkantilismen opvoxede store Industri var ogsaa forsvunden.

Den stadige Tilvækst i Landbrugets Produktion, der var en Følge af Landboreformerne, førte dog til, at Udførselen steg betydeligt i 1820'erne, men uden nævneværdig Fordel, da Priserne vare saa lave. Endnu stærkere var Stigningen i de to næste Decennier, og nu skete Omsætningen til lønnende Priser; men Københavns tidligere dominerende Stilling paa Handelsomraadet var ganske gaaet over i Hamborgs og Lübecks Hænder, som forsynede Købstædernes ja endog Københavns egne handlende med Varer, hvortil Øresundstolden bidrog (jfr. Pag. 157). Danmarks egen Handel var derfor nærmest kun Detailhandel, medens saavel Indførselen af fremmede Varer som Udførselen af vor egen Produktions Frembringelser væsentlig var i tyske Hænder. Først i Løbet af 1840'erne begynder der at indtræde en Forandring heri, idet Københavns handlende træde i direkte Forbindelse med de oversøiske Steder. Ogsaa politiske Grunde og de store Kriser, som hjemsøgte Hamborg i 1847 og navnlig i 1857, bidrog deres til, at det lykkedes at skabe en selvstændig Handel her i Landet og afkaste Hamborgernes Aag, uagtet Kriserne ogsaa sporedes her hjemme (i 1857: 87, i 1858: 91 Fallitter i København, omtrent dobbelt saa mange, som der plejede at indtræffe i et Aar). I 1848 aabnedes en direkte Dampskibsforbindelse mellem Jylland og England, som fik stor Betydning, ikke mindst ved den engelske Korntolds Ophævelse. Af stor Betydning i vor Omsætnings Historie er det store Opsving, som fandt Sted i vor Udførsels Kvalitet fra Midten af det 19de Aarhundrede, og som fremkom gennem en Samvirken mellem Landmændene og de handlende. Samtidig steg Kvantiteten af vor Ud- og Indførsel; Værdien af Kongerigets og Hertugdømmernes Indførsel, der i 1847 ansloges til 86 Mill. Kr. var i 1862, beregnet efter Priserne i 1847 (de saakaldte officielle

Værdier), stegen til 133 Mill. Kr., og Udførselen udgjorde henholdsvis 62 og 77 Mill. Kr. I Løbet af Aarhundredet er England kommet til at indtage en fremtrædende Plads i vor Omsætning; saaledes steg Udførselen til England fra 1826—62 til det 5 dobbelte, Indførselen derfra til det 10 dobbelte. — I den indenlandske Handel skete der ogsaa et stort Opsving, hvortil ikke mindst Anlægget af Jærnbaner bidrog, og dette Opsving har vedvaret indtil vore Dage.

Omsætningens Størrelse i Nutiden.

I det foregaaende er der meddelt en Del Oplysninger om Ind- og Udførsel af Landbrugsprodukter, ligesom lignende Data ere givne om flere af Industriens Frembringelser. Handelsstatistiske Oplysninger indskrænke sig i Reglen til kun at omfatte den udenrigske Handel, da den indenrigske vanskeligt lader sig udmaale statistisk; naturligvis kan man ved Hjælp af Opgivelserne om den indenlandske Skibsfart og ved den fra Jærnbannerne foreliggende Statistik udlede visse Oplysninger, men dermed er langt fra den hele Omsætning oplyst, saaledes at det hele kun bliver et løst Skøn.

Ved den udenrigske Handelsstatistik søger man Oplysning om de ind- og udførte Varers Mængde (Vægt, Rumindhold, Stykketal) og Værdi; endvidere om de Lande, hvorfra de indførte Varer komme, og hvorhen de udførte Varer sendes; endelig søger man af Udførselen at udsondre de Varer, som ere frembragte i Landet selv, og af Indførselen dem, der ere bestemte til Forbrug her i Landet, den saakaldte Specialhandel, i Mod sætning til Generalhandelen, der omfatter alle ind- og udførte Varer, ogsaa Transitvarer. Af Betydning er det ogsaa at kende Omsætningen ved Frilagere, Transit- og Kreditoplæg, og Frihavne. I alle Retninger er der betydelige Vanskeligheder at overvinde. Med Hensyn til Mængden vil Toldvæsenet i Reglen kunne skaffe Oplysninger, dels ved egen Undersøgelse, dels ved Hjælp af Fragtbreve og Afsenders eller Modtagers Deklaration; undertiden opkræves (som i Tyskland) en lille Afgift af ind- eller udførte toldfri Varer (et saakaldt statistisk Gebyr),

hvorved der opnaaes større Sikkerhed i Handelsstatistikken. Stundom søger man (som i Danmark) at omregne alle de ind- og udførte Varemængder til Vægt, hvad selvfølgelig kun kan ske tilnærmelsesvis. Ved Værdibestemmelserne bygger man enten som i England (og for Udførselens Vedkommende i Schweiz) paa Deklarationer fra Afsender eller Modtager, eller de paagældende Myndigheder søge selv at fastsætte Værdien, undertiden med Støtte af Kommissioner af Sagkyndige, der opgive Priser paa Vareenheder af forskellig Kvalitet. I Danmark sker Værdiansættelsen i Henhold til Priser, som Statens statistiske Bureau indsamler hos forskellige Firmaer og Korporationer. Naturligvis kan en saadan Værdiberegning kun blive tilnærmelsesvis rigtig, navnlig naar de ind- eller udførte Varemængder ikke ere meget stærkt specialiserede efter Art og Kvalitet. Af Betydning ved Bedømmelsen af denne Værdiberegning er det at vide, hvilke Principper der benyttes ved Prisansættelsen. Her i Landet bruges ved Udførselen den Pris, Eksportøren faaer for sin Vare af den fremmede Køber, ved Indførselen den Pris, Importøren maa betale den fremmede Sælger plus Fragt, Assurance m. v., men uden Told. Det er altid Nettoprisen, d. v. s. den der et fastsat under Forudsætning af kontant Betaling, uden Hensyn til Rabat o. lign. Det at Fragt og Assurance indgaaer i Indførselsprisen, er en af Grundene til, at den samlede Udførselsværdi i Reglen opgøres til et mindre Beløb end Indførselsværdien.

Med Hensyn til de Lande, hvorfra Varerne komme, eller hvorhen de gaa, følges i Danmark det Princip, at Varens sidste Ekspeditionssted opgives som det Land, hvorfra Varen kommer, og paa samme Maade opgives ved Eksporten det Land som Bestemmelsessted, som Skibet først anløber. Ved Udførselen falder dette for en stor Del sammen med det endelige Bestemmelsessted, idet største Delen af de indførte Varer gaa til England og forbruges der, men i Indførselen fører Princippet til, at Tyskland kommer til at fremtræde med en langt større Indførsel, end Tilfældet i Virkeligheden er, fordi det er Transitland for en stor Del Varer, som komme fra andre Lande. Et lignende Princip følges i den engelske Handelsstatistik, og det kan forsvares af praktiske Grunde.

Man antager i Reglen, at Udførselsstatistikken er mindre nøjagtig end Indførselsstatistikken, naar der ikke træffes særlige Forholdsregler i saa Henseende. Tolderlæggelse ved Indførselen gør ogsaa dennes Kontrollering nøjagtigere. Det fremgaaer af det foregaaende, at de enkelte Landes Handelsstatistik maa kunne blive meget uensartet, hvortil yderligere kommer, at et Land ved sine Naturforhold, ved Grænseliniens mindre eller større Udstrækning, har mere eller mindre let ved at værgе sig mod Smugleri. Derved vanskeliggøres ogsaa internationale Sammenstillinger, hvis Værdi tilmed formindskes ved, at de ind- og udførte Værdier ikke i og for sig ere Vidnesbyrd om Befolkningens Velstand; paa et stort Landomraade, som de nordamerikanske Fristater, kunne de fleste Produkter frembringes, som Befolkningen har Brug for, i Mod-sætning til i et lille Land som Danmark, og en stor Handelsomsætning kan være Tegn paa Fattigdom, idet Befolkningen nødes til at udføre sine egne Produkter og forsyne sig med billigere og mindre gode Varer fra Udlandet. — Med alle disse Forbehold anføres nedenstaaende Tabel over Vægten og Værdien af Danmarks Ind- og Udførsel i de sidste 24 Aar; Værdierne ere beregnede efter det paagældende Aars Priser. Frilagere og Frilhavnen samt Danmarks Kolonier og Bilande (inkl. Færøerne) ere her betragtede som Udland.

	Indførsel		Udførsel	
	Vægt Mill. Pd.	Værdi Mill. Kr.	Vægt Mill. Pd.	Værdi Mill. Kr.
1874	2611	233	966	180
1875	2761	228	992	172
1876	3034	229	1079	181
1877	3087	225	915	164
1878	2621	190	1018	153
1879	2806	199	1090	158
1880	3354	227	1202	197
1881	3918	245	1084	183
1882	4208	253	1052	188
1883	4883	289	1127	200
1884	5005	274	1051	178
1885	4913	249	1082	162
1886	4356	212	1075	167
1887	4792	251	1120	183

	Indførsel		Udførsel	
	Vægt Mill. Pd.	Værdi Mill. Kr.	Vægt Mill. Pd.	Værdi Mill. Kr.
1888	5297	274	1086	187
1889	5585	304	1216	209
1890	5559	307	1324	234
1891	5933	335	1407	249
1892	6003	325	1423	252
1893	5876	320	1334	235
1894	6655	349	1496	264
1895	6896	364	1495	269
1896	7511	384	1639	284
1897	—	404	—	323

Af denne Tabel fremgaaer det, at Handelsomsætningen med Udlandet er stegen meget betydeligt i det betragtede Tidsrum. Saaledes er Indførselens Vægt stegen med c. 188 pCt., Udførselens med c. 70 pCt., medens Værdistigningen var 73 og 79 pCt. Trods de daarlige Tider, hvorover der er blevet klaget lige siden 1876, har der saaledes fundet en stærk Tilvækst Sted i vor Om sætning med fremmede Lande. Naar det viser sig, at Vægten af det indførte er mere end 4 Gange saa stor som af det udførte Kvantum, maa Grunden hertil søges i den Omstændighed, at vor Indførsel for en stor Del bestaaer af Varer af ringe Værdi i Forhold til deres Volumen som Kul, Tømmer og Træ, Sten, medens vore Hovedudførselsvarer have en stor Værdi i Forhold til deres Vægt, saaledes Smør, Fedevarer osv.

Det vil ses, at Forskellen mellem Ind- og Udførselsværdien er meget stor, og det antages almindeligt, at denne Forskel ikke helt stammer fra de foran omtalte Principper for Opgørelsen, eller fra positive Fejl, men at Aarsagen, navnlig for de sidste Aar, ogsaa maa søges i, at udenlandske Papirer ere gaaede fra danske Hænder over paa fremmede, ligesom danske Statsobligationer og Kreditforeningsobligationer i større Omfang have fundet Anbringelse i Udlandet. En stor Del Varer fra Udlandet have vistnok ogsaa fundet Anvendelse i de mange nye produktive Foretagender, som navnlig de senere Aar have set opblomstre i Danmark, saa at det kan være en Fordel for Landet, at der er stiftet Gæld i Udlandet, idet Produktionen efterhaanden forrenter og afdrager

Udlæggene. Nedenstaaende Oplysninger om Ind- og Udførsel af ædelt Metal tyde iøvrigt ikke paa, at vi have modtaget mere fra Udlandet, end vi have sendt dertil.

	Indført ædelt Metal i Mill. Kr.	Udført ædelt Metal i Mill. Kr.
1891	5,5	2,5
1892	4,5	"
1893	0,5	2,3
1894	4,0	2,0
1895	10,0	2,0
1896	0,8	4,5

Af den samlede Indførsel i 1896 paa 7511 Mill. Pd. til en Værdi af 384 Mill. Kr. blev toldberigtiget 7059 Mill. Pd. à 341 Mill. Kr. Ved toldberigtigede Varer forstaaes saadanne, som, for saa vidt de ere toldfri, ved Indførselen klareres til Indgang her i Landet, og hvis de ere toldpligtige, enten fortoldes straks ved Indførselen eller i Aarets Løb fra Transit- og Kreditoplagerne med Fradrag af dem, der ere udførte mod Toldgodtgørelse. Af den samlede Udførsel i 1896 paa 1639 Mill. Pd. à 284 Mill. Kr. vare 528 Mill. Pd. à 65 Mill. Kr. fremmede Varer, 1111 Mill. Pd. à 219 Mill. Kr. indenlandske Varer. (Indførselen til og Udførselen fra Københavns Frihavn har hidtil ikke været indbefattet i den samlede Ind- og Udførsel).

I vor Omsætning med Udlandet indtage Storbritannien og Irland samt Tyskland den mest fremtrædende Plads; henimod $\frac{2}{3}$ saavel af Omsætningens Mængde som af dens Værdi foregik i 1896 med disse to Lande; men med Tyskland fremtræder vor Omsætning af de tidligere anførte Grunde som større, end den i Virkeligheden er. Ved en Betragtning af vor Vareomsætning med England ses det, at Værdien af vor Udførsel til dette Land er mere end dobbelt saa stor som Værdien af Indførselen derfra, medens Vægten af Udførselen kun udgjorde godt og vel $\frac{1}{10}$ af Indførselens Vægt. Af hele Indførselen kom 50 pCt. af Mængden, 20 pCt. af Værdien fra England, medens 25 pCt. af vor Udførselsmængde og 60 pCt. af vor Udførselsværdi faldt paa dette Land. Varer som Kul og

Kokes, Metaller, raa og halvforarbejdede Tekstilvarer, Sukker, Salt og Klid samt Skibe spillede Hovedrollen i vor Indførsel fra England, medens Smør og Fedevarer vare de væsentligste Udførselsvarer. I Omsætningen med Tyskland stod vor Indførsel fra dette Land saavel i Vægt som i Værdi ikke lidet over Udførselen dertil. Dette gælder alle større Omraader af Tyskland undtagen Hertugdømmerne, hvor Vægten af Ind- og Udførsel var omtrent lige stor, medens Værdien af de udførte Varer var $2\frac{1}{2}$ Gang saa stor som af de indførte. Værdien af Indførselen fra Hamborg var 2, fra det øvrige Tyskland 4—5 Gange saa stor som Udførselsværdien. Af hele Indførselen kom 13 pCt. af Mængden, 33 pCt. af Værdien fra Tyskland, medens 34 pCt. af vor Udførselsmængde og 20 pCt. af vor Udførselsværdi faldt paa dette Land. Det er navnlig Tekstilvarer, Jærnvarer, Kolonialvarer, en Del Korn og Fedevarer, der komme fra Tyskland, medens vi udføre levende Kreaturer, Fedevarer, Fisk, Huder og Sten dertil.

Sverrig og Norge indtage den næste Plads i Rækken i vor udenlandske Omsætning. Paa disse to Lande faldt 15 pCt. af den samlede Varemasse og 13 pCt. af Værdien af vor samlede Omsætning. I kvantitativ Henseende er saaledes Omsætningen med disse Lande ikke meget mindre end Omsætningen med Tyskland, men i Henseende til Værdi er den end ikke halvt saa stor. Omsætningen med Sverrig overgaaer langt Omsætningen med Norge baade i Mængde og Værdi, ligesom i vor Forbindelse med Sverrig Indførselen fra Sverrig til Danmark har en langt større Værdi end vor Udførsel dertil, medens i Handelen med Norge Udførselen herfra er større end vor Indførsel derfra. De vigtigste Indførselsvarer fra Sverrig ere Smør (væsentlig Transitvare), Træ, Sten, Bøger og Fisk, de vigtigste Udførselsvarer Kaffe, Stenolie, Uldvarer og noget Korn. Fra Norge indførtes Fiskeriprodukter og Træ, til Norge udførtes Kornvarer, Kolonialvarer og Bøger.

Paa Rusland foregaaer ogsaa en Del Handel (7 pCt. af Vægten og 6 pCt. af Værdien), dog er ogsaa her Indførselen til Danmark den langt dominerende; Indførselen er navnlig Korn, Fedevarer og Træ, Udførselen væsentlig Transitvarer som Bomuld, Kork foruden nogle Industrifrembringelser. Det samme Forhold

mellem Ind- og Udførsel finder Sted med Hensyn til de nord-amerikanske Fristater; Indførselsværdien var her 10 Gange saa stor som Udførselsværdien; i Indførselen spiller Majs og andre Kornsorter, Stenolie og Smør Hovedrollen, i Udførselen kan nævnes Skind og Huder, Have- og Markvækster o. lign. Efter disse Lande have følgende nogen Betydning i vor samlede Omsætning: Frankrig, Holland, Belgien (med en samlet Omsætningsværdi for hvert af 7—10 Mill. Kr.), Spanien og Italien (c. 2 Mill. Kr. hver).

Nedenstaaende Tabel angiver i absolutte Tal Værdien (udtrykt i Mill. Kr.) af vor Omsætning med de vigtigste Lande i 1896, 1895 og i Gennemsnit for Femaaret 1891—95:

	Indførsel i Mill. Kr.			Udførsel i Mill. Kr.		
	1896	1895	1891—95	1896	1895	1891—95
Storbritannien.....	78	71	69	170	155	144
Tyskland.....	126	122	113	58	65	63
Sverrig.....	51	47	48	22	22	24
Norge.....	6	6	5	9	7	8
Rusland.....	33	40	33	6	3	3
Nordam. Fristater.....	17	10	18	2	2	2

Desuden omsattes mellem Toldterritoriet og Frihavnen¹⁾ i 1896 Varer til en Værdi af 34,4 Mill. Kr. (Indførsel fra Frihavnen 26,8 Mill. Kr. Udførsel dertil 7,6), i 1895: 22,4 (18,7 og 3,7). Til de vigtigste Varer i denne Indførsel høre: Majs og andre Kornvarer, Oliekager, Kaffe, Sukker, Bomuld og Jærnvarer, i Udførselen (der iøvrigt fordeler sig paa en stor Mængde mindre Poster) Kaffe og Jærnvarer.

Som tidligere omtalt indgaa Varer tilvirkede paa Færøerne og Island toldfrit i Danmark; af Varer fra de vestindiske Øer svares derimod Told. I Henhold til Lov 21. Marts 1855 var der helt

¹⁾ Der foreligger nu statistiske Oplysninger for 1897 om Frihavns Omsætning med Danmark og Udlandet af de enkelte Varemængder. Efter disse var endnu kun en mindre Del af Indførselen af udenlandske Varer bestemt til Genudførsel til Udlandet. Fremtidig vil Frihavns Ind- og Udførsel indgaa i Danmarks samlede Ind- og Udførsel.

gennemført Frihandel paa Færøerne; en senere Lov (30. Marts 1892) har indført Told paa Vin, Brændevin, Spiritus og Øl. Paa Island er der Told paa Kaffe, Sukker, Tobak, Vin og Spirituosa, og som paa Færøerne er Danmark ligestillet med Udlandet med Hensyn til Tolderlæggelse. Der svares Udførselstold af Fisk og Tran. For de vestindiske Øers Vedkommende ere Forholdene indbyrdes forskellige. Paa St. Croix ere ved Indførselen de Varer toldfri, der ere af Betydning for Sukkerproduktionen; af Madvarer af Dyr og Kornvarer svares Vægttold, af Raastoffer, Halvfabrikata, levende Dyr m. m. svares i Værditold 5 pCt., af alle andre Varer i Værditold $12\frac{1}{2}$ pCt. Ved Udførselen svares Told af Sukker, Rom og Mallas. Paa St. Thomas (derunder opføres St. Jan som et Toldsted) har Tolden fra gammel Tid paa Grund af Øens Beliggenhed og Betydning nærmest været at betragte som Transit-told; der opkræves nu c. 3 pCt. af Varernes Værdi; mange Varer ere dog fritagne for Told, navnlig af Hensyn til Sukkerproduktionen. Ogsaa her er Udførselstold paa Sukker, Mallas og Rom. Indførselen fra Danmark til de vestindiske Øer er nu med Hensyn til Tolderlæggelse ligestillet med Indførsel fra andre Lande.

Den samlede Omsætning med vore Bilande og Kolonier udgjorde i 1896 efter danske Opgivelser kun 7,8 Mill. Kr. Indførselen fra Færøerne var 0,38, fra Island 2,09, fra Grønland 0,56 og fra de vestindiske Øer 0,31 Mill. Kr. Udførselen udgjorde til Færøerne 0,76, til Island 3,29, til Grønland 0,41 og til de vestindiske Øer 0,08 Mill. Kr. — Fra Island og de vestindiske Øer foreligge selvstændige statistiske Oplysninger. I 1895 indførtes til Island for 7,3 Mill. Kr., hovedsagelig fra Danmark, England og Sverrig-Norge (særlig Korn, Mel, Kaffe, Sukker, Salt, Tobak, Brændevin, Klædevarer, Stenolie, Kul, Jærn, Træ osv.). Udførselen beløb sig til 7,5 Mill. Kr. til samme Lande, som ovenfor nævntes, foruden Italien og Spanien (navnlig Fisk og Uld). — I Finansaaret 18⁹⁵/₉₆ udgjorde St. Croix's samlede Indførsel c. 26 Mill. Kr., Udførsel c. 17 Mill. Kr.; Indførselen er aftagen i den senere Tid; den kommer især ($\frac{3}{5}$) fra de nordamerikanske Fristater; den aldeles overvejende Del af Udførselen er Sukker. For St. Thomas med St. Jan haves kun Oplysning om Indførselen; den var 18⁹⁵/₉₆ c. 3 Mill. Kr., $\frac{2}{5}$ heraf kom fra Nordamerikas Fristater. —

Danmarks Omsætning med Udlandet efter Varernes Anvendelse i Forbrugets og Produktionens Tjeneste er følgende:

	1896		1895		gsntl. 1891—95	
	Indf.	Udf.	Indf.	Udf.	Indf.	Udf.
	Mill. Kr.	Mill. Kr.	Mill. Kr.	Mill. Kr.	Mill. Kr.	Mill. Kr.
Forbrugsgenstande:						
Fortæringsgenstande.....	138	218	140	211	132	201
Beklædningsgenstande.....	51	6	49	7	48	7
Andre umiddelbare Forbrugsgenstande	31	8	30	6	25	6
I alt...	220	232	219	224	205	214
Frembringelsesgenstande:						
Frembringelsesfornødenheder.....	122	33	111	29	108	27
Frembringelsesmidler	42	19	34	16	25	13
I alt...	164	52	145	45	133	40
	384	284	364	269	338	254

Det ses heraf, at Forbrugsgenstandene spille den overvejende Rolle i vor Handelsomsætning, og at Udførselen heraf er større end Indførselen. Dette skyldes udelukkende Fortæringsgenstandene, idet Udførselen heraf (Landbrugsprodukterne) langt overgaaer den forøvrigt betydelige Indførsel (Kolonialvarer). Saavel for Beklædningsgenstande som for andre umiddelbare Forbrugsgenstande er Indførselen derimod betydelig større end Udførselen. — Ved Frembringelsesgenstandene er Indførselen 3 Gange saa stor som Udførselen; størst er Indførselens Overvægt ved Frembringelsesfornødenhederne o: Raa- og Hjelpestoffer og halvtforarbejdede Varer, som ogsaa udgøre den væsentligste Del indenfor denne Gruppe, mindre ved Frembringelsesmidler, hvorved forstaaes Skibe, Maskiner og Redskaber. — Indenfor de betragtede Aar viser der sig Stigning i vor Udførsel af Forbrugsgenstande, men dog en betydelig stærkere Fremgang saavel i Indførsel som Udførsel af Frembringelsesgenstande.

Under Landbruget er Ind- og Udførselen af Agerbrugsprodukter omtalt. — I 1897 indførtes for 38,5 Mill. Kr. Kolonialvarer og udførtes for 15,7 Mill. Kr., det sidste hovedsagelig Genudførsel af fremmede Varer. De vigtigste Artikler i Indførselen vare: Kaffe (16,6 Mill. Kr.), Tobak (5,5 Mill. Kr.), Sukker (4,5 Mill. Kr.), Frugter (3 Mill. Kr.), Ris og Risgryn (2,8 Mill. Kr.),

The (1,5 Mill. Kr.), Kakao og Chokolade (1,3 Mill. Kr.). Udførselen var især Kaffe, Ris og Sukker. I Forbindelse hermed kan nævnes, at det aarlige Forbrug pr. Individ her i Landet var: af Kaffe 6,8 Pd., af The 0,4 Pd., af Sago 1,6 Pd., af Tobak 3,8 Pd. Tallene gælde Aarene 1895—96 og vise en betydelig Stigning for Kaffens Vedkommende, idet Forbruget i 1889—91 udgjorde 5,2 Pd., om end Stigningen langt fra kan maale sig med den samtidige Vækst i Forbruget af indenlandsk og fremmed Sukker (fra 36,7 til 52,8 Pd. pr. Individ).

Toldindtægten af de indførte Varer udgjorde i 1896: 26,9 Mill. Kr. (svarende til et toldpligtigt Kvantum paa 4552 Mill. Pd.) og har været i stadig Tiltagen i de senere Aar; den udgjorde i 1892: 22,9 Mill. Kr. (3665 Mill. Pd.). Omtrent en Trediedel af hele den toldberigtigede Varemængde indgik toldfrit. Af den samlede Toldindtægt faldt 20,2 Mill. Kr. paa Forbrugs- genstandene (heraf Fortæringsgenstande 8,5, Beklædningsgenstande 7,7 og andre Varer 4 Mill. Kr.) og 6,7 paa Frembringelses- genstandene (heraf Frembringelsesfor nødenheder og -midler 5,1 og 1,6 Mill. Kr.). Kun 9 Varegrupper indbragte over 1 Mill. Kr., nemlig Manufakturvarer 6,67 Mill. Kr., (fortoldet Kvantum 26,9 Mill. Pd. til en omtrentlig Værdi af 38 Mill. Kr.), Metal- varer 2,64 Mill. Kr., (fortoldet Kvantum 202,0 Mill. Pd. til en omtrentlig Værdi af 37 Mill. Kr.), Kaffe 1,85 Mill. Kr., (fortoldet Kvantum 14,8 til en omtrentlig Værdi af 9 Mill. Kr.), Olier 1,65 Mill. Kr., (fortoldet Kvantum 76,4 Mill. Pd. til en omtrentlig Værdi af 5 Mill. Kr.), Tømmer og Træ 1,55 Mill. Kr., (for- toldet Kvantum 649,1 Mill. Pd. til en omtrentlig Værdi af 20 Mill. Kr.), Kul 1,48 Mill. Kr., (fortoldet Kvantum 3252,5 Mill. Pd. til en omtrentlig Værdi af 20 Mill. Kr.), Tobak 1,39 Mill. Kr., (fortoldet Kvantum 8,9 Mill. Pd. til en omtrentlig Værdi af 6 Mill. Kr.), Sukker 1,36 Mill. Kr., (fortoldet Kvantum 42,7 Mill. Pd. til en omtrentlig Værdi af 4 Mill. Kr.), Drikkevarer 1,11 Mill. Kr., (fortoldet Kvantum 9,9 Mill. Pd. til en omtrentlig Værdi af 3 Mill. Kr.). 23 Grupper indbragte hver mellem 100 000 Kr. og 1 Mill. Kr. De 9 førstnævnte Grupper indbragte i alt 73 pCt. af Toldindtægten, og sammen med de 23: 96 pCt. Under

100 000 Kr. indbragte 43 Varegrupper, tilsammen udgjorde de 4 pCt. af Indtægten.

Naturligvis spiller København Hovedrollen i den udenlandske Omsætning; deles Indførselen i grove Varer (Kul, Sten, Tømmer og Træ, Gødningstoffer, Teglværksprodukter og Mineralier) og alle andre Varer, kommer af de førstnævnte $\frac{2}{5}$ og af alle andre Varer c. Halvdelen af Vægten til København, medens Byens Andel i Indførselsværdien sikkert er større, idet $\frac{2}{3}$ af Toldindtægten erlægges her. København er Eksportstedet for $\frac{1}{5}$ af de indenlandske Produkter; af Landets Transitomsætning foregaaer $\frac{4}{5}$ fra denne By.

VI. Samfærdselsmidler m. m.

Handelsflaade og Skibsfart.

Handelsflaadens Størrelse i Danmark var i stærk Tilbagegang fra 1800 til 1824 dels paa Grund af Englændernes Kaperier under Krigen, dels paa Grund af de forandrede Forhold i den oversøiske Fart og i Fragtfarten. Dog ramte Tilbagegangen hovedsagelig Københavns Handelsflaade, og endnu i 1852 var Handelsflaaden her ikke større end i 1824, og først i 1872 naaede den samme Størrelse som i 1800. I Provinserne, hvor man havde frigjort sig for Afhængigheden af København, og hvor man vedligeholdte Forbindelsen med Norge, selv efter Krigens Afslutning, samt knyttede direkte Forbindelser med Udlandet, tog Skibsfarten godt Opsving, og var i 1852 omtrent 3 Gange saa stor som i 1824. I Begyndelsen af 1850'erne tiltog Handelsflaaden stærkt, mest i Provinserne og endnu stærkere efter 1864, og da mest i København. Derhos dreves Skibsfarten mere intensivt, dels fordi Skibene lagde mindre op om Vinteren, dels fordi Dampskibene kom til at spille en stedse større Rolle; det første Dampskib satte i Gang i vore Farvande 1828, i 1839 ejede vi 3 (med 146 Tons), 1852: 27 (2000 T.), 1862: 43 (4000 T.), 1876: 178 (44 000 T.),

1886: 279 (88 000 T.). Hele Handelsflaaden var i 1800: 696 (70 000 T.) (Skibe under 20 Tons ikke medregnede), 1824: 1579 (57 000 T.), 1839: 1558 (65 000 T.), 1852: 2103 (103 000 T.), 1876: 3144 (254 000 T.), 1886: 3153 (263 000 T.). Det ses heraf, at Skibenes Gennemsnitsstørrelse er tiltagen meget stærkt. — I de sidste 5 Aar har ved Aarets Slutning Antallet og Drægtigheden (angivet i Registertons Netto) af Danmarks Skibe paa over 4 Tons været følgende:

		1892	1893	1894	1895	1896
Antal	{ Sejlskibe	3 114	3 116	3 009	3 010	3 000
	{ Dampskibe	349	362	377	401	418
	I alt	3 463	3 478	3 386	3 411	3 418
Tonnage	{ Sejlskibe	193 000	195 000	186 000	179 000	173 000
	{ Dampskibe	119 000	128 000	142 000	144 000	163 000
	I alt	312 000	323 000	328 000	323 000	336 000

Desuden fandtes der i 1896 11 606 Baade af og under 4 Registertons samt 94 Pramme og 30 Dampuddybningsmaskiner, som ikke ere medtagne i Tabellen.

Tonnagen (Drægtigheden) er et Maal for Skibets Rumindhold, og Skibets Evne til at rumme Ladning er derfor bestemt ved dets Netto-Register Tonnage med Fradrag for de Dele af Netto-Tonnagen, der ikke anvendes til Lastrum (Kahytter, Lukafer osv.) 1 Register-ton = 100 engelske = 91,6 danske Kubikfod.

Man ser af ovenstaaende Tabel, at Sejlskibene ere blevne formindskede baade i Antal og Tonnage, medens til Gengæld Dampskibenes Antal stadig er vokset, ligesom deres Tonnage er tiltagen meget betydeligt; Handelsflaaden vil derved være i Stand til at omsætte langt mere Gods. Siden 1886 ere Sejlskibene stegne i Antal med 126, men aftagne i Tonnage med 3000 R. T., medens Dampskibene tiltog med 139 og 92 000 R. T. Sejlskibenes gennemsnitlige Tonnage var i 1886: 61, i 1896: 58, Dampskibenes derimod 315 og 429. Der finder saaledes en stadig Overgang Sted fra Sejl til Damp og for Dampskibenes Vedkommende fra mindre til større Skibe.

Nedenstaaende Tabel giver Oplysning om Handelsflaadens Hjemsted i 1896:

	Sejlskibe		Dampskibe	
	Antal	Reg. Tons	Antal	Reg. Tons
København	268	17 000	230	134 000
Øerne	1792	86 000	102	13 000
Jylland	940	70 000	86	16 000
I alt	3000	173 000	418	163 000

Det ses heraf, at Københavns Handelsflaade udgjorde 45 pCt. af hele Flaadens Tonnage, heraf dog kun 10 pCt. af Sejlskibenes, men ikke mindre end 82 pCt. af Dampskibstonnagen, og denne sidste er i stærk og uafbrudt Fremgang. Af Hovedstadens Dampflaade ejer det forenede Dampskibsselskab 75 Skibe, med 42 000 R. T.; i alt ejede dette Selskab 115 Skibe med 52 000 R. T. Hovedstadens Dampskibes Gennemsnitsstørrelse var ogsaa omtrent 4 Gange saa stor som Provinsernes, hvorimod Sejlskibenes Gennemsnitsstørrelse var omtrent lige stor. Øernes Handelsflaade er Jyllands overlegen baade i Antal og Tonnage; dette skyldes fornemmelig den fynske Øgruppe og her inden for atter det sydlige Fyn (Svendborg, Faaborg og Ærø); derimod er kun en ringe Del af Handelsflaaden hjemmehørende paa Lolland-Falster. Bornholm med sit ringere Landomraade overgaaer endog Lolland-Falster. For Jyllands Vedkommende overstiger Handelsflaaden paa Vestkysten i Tonnage Østkystens, hvilket næsten udelukkende skyldes Øen Fanø. Over 10 000 R. T. have følgende Steder: Fanø (119 Skibe med 45 000 R. T.), Marstal (298 med 25 000) og Svendborg (279 med 21 000).

Deler man Skibene efter deres Størrelse i: Kystskibe (over 4—50 R. T.), Skibe af Mellemstørrelse (over 50—300 R. T.) og store Skibe (300 R. T. og derover), faaes følgende Antal i 1886 og 1896:

		Sejlskibe		Dampskibe	
		Antal	Reg. Ton.	Antal.	Reg. Ton.
Kystskibe	{ 1886	1955	32 000	91	2 000
	{ 1896	2311	33 000	131	2 000
Mellemstore Skibe	{ 1886	853	115 000	90	14 000
	{ 1896	587	80 000	117	19 000
Store Skibe	{ 1886	66	28 000	98	72 000
	{ 1896	102	60 000	170	142 000

Indenfør Kystskibene har der i Tiaaret fundet Fremgang Sted, størst for Dampskibene; for de mellemstore Skibes Vedkommende ere Sejlskibene aftagne, Dampskibene tiltagne ret betydeligt, og for de store Skibe er der Fremgang for begge Arter, størst og stærkest for Dampskibene; det er altsaa nærmest i Mellemgruppen, at der har fundet en Overgang Sted fra Sejl til Damp. Af meget store Skibe paa over 1000 R. T. fandtes 12 Sejlskibe og 50 Dampskibe, de sidste næsten alle fra København, af Sejlskibene 8 fra Fanø.

Skibsfarten falder i tre Afdelinger, nemlig Skibsfarten paa Udlandet, den indenlandske Skibsfart og danske Skibes Fragtfart mellem fremmede Havne. Skibsfarten paa Udlandet frembyder betydelig Interesse, fordi vor Om sætning for en stor Del foregaaer ad Søvejen, og derfor kan Skibsfarten give Fingerpeg til Bedømmelse af vor Handels Tilstand. Der har været en anelig Fremgang i Skibsfarten mellem Danmark og Udlandet i den senere Tid; imidlertid vil Frihavnen ogsaa komme til at spille en Rolle ved disse Opgivelser; thi da denne betragtes som Udland, faaes ingen Oplysninger om dertil ankomne og derfra afgaaede Skibe, skønt de Varer, som landværts indføres til Danmark fra Frihavnen, have lagt Beslag paa Transportvirksomhed til Søs og rettelig burde medtages under den danske Skibsfart, naar en rationel Sammenligning skulde foretages; herpaa vil blive raadet Bod ved den i 1897 paabegyndte specielle Frihavsstatistik, som nævntes ovenfor.

I 1896 ankom der fra Udlandet til danske Havne 30 141 Skibe i almindelig Fart, hvoraf omtrent Halvdelen Sejlskibe og Halvdelen Dampskibe (henholdsvis 15 548 og 14 593). Den samlede Bestuvning var 2,24 Mill. Reg. Tons eller Halvdelen af den samlede Tonnage; heraf faldt den langt overvejende Del paa Dampskibene (1,57 Mill. R. T.). I Sammenligning med tidligere Aar var Fremgangen ret betydelig, en Følge af Tilvæksten i det indførte Varekvantum, som ovenfor er omtalt. Fra danske Havne udgik til Udlandet, som naturligt er, omtrent det tilsvarende Antal Skibe, nemlig 29 644, men her var Bestuvningen ikke mere end 0,62 Mill. R. T. eller mellem $\frac{1}{7}$ og $\frac{1}{8}$ af den samlede Tonnage.

Ogsaa her have Dampskibene Overvægten i Bestuvningen, men ligesaa lidt som i den indgaaende Fart udnyttedisses Ladeevne, som gennemsnitlig er 5—6 Gange saa stor som Sejlskibenes, i saa høj Grad som dissed. Bestuvningen i Forhold til Tonnagen udgjorde nemlig for Sejlskibene i indgaaende Fart 91 pCt., for udgaaende 17, for Dampskibene henholdsvis 40 og 12 pCt. Fælles for begge er det, at de indgaaende Skibe ere langt stærkere bestuvede end de udgaaende. Dette hænger sammen med Forskellen i de Varer, vi importere og eksportere: Raastoffer og Hjelpestoffer for Industri og Landbrug paa den ene Side, forædlede Landbrugsprodukter paa den anden Side. Men det vil altid være en Hemsko paa Udviklingen af en stor Skibsfart, at det er saa vanskeligt at skaffe Returfragt. De Lande, vi mest staa i Forbindelse med ad Søvejen, ere England, Sverrig, Tyskland, Rusland og de forenede Stater.

De ovenfor nævnte Tal angive ikke den egentlige danske Skibsfart, o: Farten med danske Skibe, men omfatte den Fragtfart, der finder Sted mellem danske og fremmede Havne, saavel naar denne sker ved Hjælp af fremmede som af danske Skibe. Omtrent Halvdelen af den omsatte Varemengde falder paa danske Skibe og Halvdelen paa fremmede, henholdsvis 52 og 48 pCt., saaledes at i Indførselen have de fremmede Skibe Overvægten (53 pCt.), i Udførselen de danske (68 pCt). Hvad Skibenes Størrelse angaaer, have de danske og fremmede Sejlskibe omtrent samme Gennemsnitstonnage, derimod ere de fremmede Dampskibe en Del større end de danske. Af de fremmede Sejlskibe, der gik fra eller til Danmark, vare de fleste svenske og derefter, med betydelig Afstand, norske og tyske; af Dampskibene vare de fleste engelske, derefter svenske, tyske og norske.

Af den hele omsatte Godsmængde (2,9 Mill. R. T.) falder næsten Halvdelen paa København (1,3 Mill. R. T.), derefter kommer Aarhus, Esbjerg, Aalborg og Helsingør (alle med over 100 000 R. T.).

De ovenstaaende Bemærkninger referere sig udelukkende til Skibe i almindelig Fart; hertil kommer dog yderligere Omsætningen med forbisejlende Skibe, som omfattede c. 1500 Skibe,

og som for indgaaende repræsenterede en Bestuvningsmængde af 26 000, for udgaaende af 46 000 R. T. Omsætningen fra Havarister var kun ubetydelig.

Den indenlandske Skibsfart har ogsaa trods de forbedrede Samfærdselsmidler til Lands været i betydelig Fremgang i den nyeste Tid. Der indkom i 1896 til danske Havne fra andre indenlandske Havne c. 30 000 Skibe i almindelig Fart med en samlet Registertonnage paa 1,74 Mill. R. T., deraf bestuvet 0,57 Mill. R. T. Ligesom i den udenlandske Fragtfart er det Dampskibene, som besørge den største Del af Omsætningen, nemlig $\frac{3}{5}$, uagtet Antallet af indgaaede Sejlskibe var 17 577, af Dampskibe kun 12 794; men Dampskibene ere ogsaa her betydelig større (4—5 Gange) end Sejlskibene, saaledes at den samlede Bestuvning bliver større, uagtet Dampskibene kun gennemsnitlig have 27 pCt. af Tonnagen bestuvet, Sejlskibene derimod 51 pCt. Dampskibsfarten tager forøvrigt mere og mere Overhaand i den indenlandske Skibsfart. Den indenlandske Skibsfart sker for den overvejende Del paa danske Skibe; kun 2 pCt. af den omsatte Varemængde blev besørget af Skibe under fremmed Flag, for- nemmelig tyske og svenske.

Den Mængde Gods, der ankommer ad Søvejen fra Provinserne til København, har været i ret anselig Fremgang, men endnu større har Fremgangen været for den søværts Udførsel fra København til Provinserne; den omsatte Godsmængde i 1896 var for indgaaende 200 000, for udgaaende 270 000 R. T., eller omtrent $\frac{2}{5}$ af den samlede ind- og udgaaende Skibsfart. Efter Hovedstaden have Aarhus, Aalborg, Nykøbing p. F., Randers og Odense (alle over 30 000 R. T.) størst Betydning i den indenlandske Omsætning ad Søvejen.

Oplysninger om danske Skibes Fragtfart mellem fremmede Havne indsamles gennem Konsulaterne paa de fremmede Havnepladser, men Oplysningerne ere ikke fuldstændige. England og Rusland ere de Lande, paa hvilke danske Skibe i størst Omfang gaa i Fragtfart; danske Skibes samlede Fragtfart paa engelske Havne omfattede 4405 Skibe med 1,7 Mill. R. T. eller omtrent $\frac{1}{4}$ af vor hele fremmede Fragtfart. Efter disse Lande

spille Tyskland, Sverrig, Holland, Frankrig, Belgien og Spanien en betydelig Rolle, og Fragtfarten har i de senere Aar taget et stort Opsving paa disse Lande. Det forenede Dampskibsselskabs Etablering af nye, faste Router har spillet en ikke ringe Rolle i denne Henseende.

Af stor Betydning for Skibsfarten er Fyrvæsenets Udvikling. Her i Danmark har dette været i stærk Fremgang i den nyeste Tid, saaledes at vore Kyster maa siges at være særdeles godt oplyste; der fandtes i 1897 i alt 350 Fyr (Fyrstationer, Havnefyr, Ledefyr osv.), 15 Fyrskibe og 11 Lystønder, medens der i 1848 kun var 35 Fyr og 3 Fyrskibe; Danmark har saaledes opfyldt den ved Øresundstoldens Ophævelse paatagne Forpligtelse at holde sine Kyster forsvarligt oplyste. Fyrvæsenet sorterer under Marineministeriet og koster c. 1 Mill. Kr. om Aaret. Endvidere kan nævnes Redningsvæsenet; der findes Stationer, som ere forsynede med Redningsbaade og Raketapparater, paa Jyllands Vestkyst, Anholt, Læsø og Bornholm; i alt er der c. 50 Stationer, som ere oprettede af Staten siden 1852. Den aarlige Udgift hertil paa Finansloven udgør c. 140 000 Kr. Antallet af reddede Personer i Aarene 1852—97 var i hele Tidsrummet 6466. Antallet af Strandinger paa danske Kyster var i 1894: 144 (deraf 41 Dampskibe), i 1895: 137 (41 Dampskibe), hvoraf henholdsvis 21 og 32 bleve Vrag. I 1895 omkom 4 Mennesker ved Stranding, i 1894 ingen. Af danske Skibe forliste i Ind- og Udland i 1894: 64 (1 Dampskib), i 1895: 48 (2 Dampskibe). De forliste Skibes Værdi var i de to Aar henholdsvis 1,5 og 1,2 Mill. Kr. Tabet af Menneskeliv var 105 og 55 i 1894 og 1895.

Vandvejene.

Paa Grund af Danmarks Form og Beliggenhed er Havet den naturligste Samfærdselsvej, baade i den internationale og den indenlandske Forbindelse. Landets store Kyststrækning er der allerede tidligere gjort opmærksom paa, dog er dette i og for sig ikke nok, der maa tillige være brugbare Havne. I saa Henseende er Danmark heldigt stillet, thi af samtlige 75 Købstæder og Han-

delspladser (uden Frederiksberg, men med Esbjerg) ligge de 55 umiddelbart ved Havet, og af de øvrige er der 7, som ved Aaer ere tilgængelige for større eller mindre Skibe og 5, som have Ladepladser i 1—2 Mils Afstand. Kun 8 Byer (Hillerød, Ringsted, Sorø, Slagelse, Aakirkeby, Rødby (ved Rødby Fjord, men afspærret fra Havet ved Diger), Skanderborg og Silkeborg) ere fuldstændige Landstæder. Men desuden har Landet ogsaa andre Havne og Udskibningssteder, saaledes at disses Antal i alt kan opgives til c. 160. Havnene inddeles i Klasser efter deres Dybde, imidlertid have de fleste Havne ikke nogen stor Dybde (over 20 Fod have foruden København kun Aarhus, Frederikshavn, Helsingør, Rønne samt Kristiansø, mellem 16 og 20 Fods Dybde have 5 Havne); dette er selvfølgelig ogsaa en af Grundene til vore Skibes ringe Gennemsnitsstørrelse. Landet er ingenlunde ligeligt forsynet med Havne, og navnlig er der stor Mangel paa Havne paa Jyllands Vestkyst, hvor der kun findes een Havn, Esbjerg (L. 24. April 1868), som forøvrigt er af meget stor Betydning for vor Omsætning af Landbrugsprodukter med England, ikke mindst paa Grund af dens Isfrihed om Vinteren. Det har været paa Tale at anlægge en Havn højere mod Nord paa Vestkysten som Tilflugts-havn for Skibsfart og Fiskeri, men Anlæggets overordentlige Kostbarhed lægger Hindringer i Vejen; for Øjeblikket er Sagen Genstand for en Kommissions Overvejelser.

Selv om Havet er en bekvem og billig Færdselsvej, udkræves der dog betydelige Anlægs- og Vedligeholdelsesudgifter. Efter at der havde lydt ständige Klager over Havnenes Forfald, bleve de berejste i de sidste Aar af det 18. Aarhundrede, og der blev lagt Planer for deres Udvidelse og Istandsættelse, til hvis Gennemførelse Kreditkassen ydede ret betydelige Laan i det 19. Aarhundredes Begyndelse. Siden den Tid er der anvendt stor Omhu paa Havnevæsenet, især da det mere og mere er gaaet op for Byernes Befolkning, at Havnene i de fleste Tilfælde ere Byens Hovednerve. Hvad de administrative Forhold angaaer, ere de allerfleste Havne kommunale, saaledes at Havnens Anliggender gaa ind under Kommunens almindelige Formaal, dog med den Begrænsning, at Havnens Indtægter, som ofte kunne være ret betydelige ved Bro-

og Havnepenge, ikke maa anvendes til andet end selve Havnen, medens Kommunen paa den anden Side kan komme til at bidrage til Havnen, naar denne ikke kan bære sig eller forrente de Laan, den har optaget under Kommunens Garanti. Havneudvalget, hvis Formand er den kongevalgte Borgmester, styrer Havnens Anliggender. Foruden de kommunale Havne er der 3 Statshavne, nemlig Helsingørs, Frederikshavns og Esbjergs, som have kostet Staten c. 8 Mill. Kr. Dernæst ere ogsaa Jærnbannerne Færgenhavne Statens, endvidere hører Øen Kristiansø, og dermed dens Havn, under Marineministeriet. Langt den vigtigste Havn i Landet er Københavns, som oprindelig var en naturlig Havn, dannet af Sundet mellem Sjælland og Amager. I de sidste Decennier er der ved Nyanlæg gjort meget for at forbedre Havnen, dels ved Udvidelser, dels ved Uddybning. Som det sidste Led heri maa nævnes Frihavnens Anlæg, hvor de største Skibe kunne gaa ind (Dybden er 26 à 30 Fod). Fra Nord til Syd har Københavns Havn en Længde af 19 000 Fod med en samlet Bolværkslængde af 73 000 Fod. Bortset fra Orlogshavnen, som er Statshavn, er Københavns Havn en selvstændig Institution med egen Bestyrelse, som bestaaer af et Havneraad og en Havneforvaltning. Havneraadet bestaaer af Københavns Overpræsident og 12 Medlemmer, blandt hvilke 2 udnævnes af Kongen, 6 vælges paa Aaremaal af Borgerrepræsentationen, 2 af Folketinget og 2 af Landstinget. Dets Myndighed er raadgivende med Hensyn til de Sager, der forelægges det til Erklæring af Indenrigsministeren f. Eks. om Forvaltning, Foretagelse af Arbejder, Budget osv., og det kan ogsaa selv tage Initiativ til at gøre Andragende om ethvert Havneanliggende, men Afgørelsen ligger i Indenrigsministerens Haand. Havneforvaltningen føres af en Havnekaptajn (med underordnede Embedsmænd), som udnævnes af Indenrigsministeren efter Havneraadets Forslag. Havnens væsentligste Indtægter er den ovenfor nævnte Vareafgift samt Bolværkspenge.

Af Kanaler kunne nævnes Frederiksværks Kanal, Odense Kanal, der er anlagt i Slutningen af det 18. Aarhundrede, og som stadig er bleven uddybet og forbedret, samt Frederik den Syvendes Kanal, til Lettelse af Besejlingsforholdene i Limfjorden.

Landeveje.

Først i Løbet af det 19. Aarhundrede blev Vejnettet i Danmark bragt i en saadan Tilstand, som dettes Betydning for Samfærdselen maatte nødvendiggøre. Vel ere de nu efter Jærnbanner-nes Anlæg traadte i anden Linie, men den Omstændighed, at Jærnbaneanlæggene først begyndte sent her i Landet, bidrog sit til, at Landevejene bleve helt fuldendte. De første Chausséer her hjemme (fra København dels til Fredensborg, dels til Roskilde) paabegyndtes i 1763. Ved en Forordning af 1793 blev Hovedplanen for Vejanlæggene i Danmark lagt. I denne skelnedes der mellem: 1) Hovedlandeveje, 2) mindre Landeveje og 3) Biveje; Hovedlandevejene eller Chausséerne, der skulde være Stenveje, 20 — senere nedsat til 16 — Alen brede, forbandt den ene Provins med den anden, og de anlagdes og vedligeholdtes af Staten. De mindre Landeveje, der førte fra Købstad til Købstad eller til Færge- og Ladepladser, vare Amtsveje; Bivejene (Landsby-, Kirke- og Mølleveje) vare Sogneveje. Bygningen af Hovedlandeveje skred dog kun langsomt frem, og først efter Midten af det 19. Aarhundrede var Nettet færdigt. I 1867, efter Jærnbanner-nes Fremkomst, opgav Staten — bortset fra Overtilsynet, som sker af en under Indenrigsministeriet sorterende Overvejsinspektør — at have noget med Landeveje at gøre, hvorefter Hovedlandevejene sammen med de mindre Landeveje underlagdes Amternes Administration, saaledes at vi nu kun have: Landeveje og Biveje. I 1865 fandtes der 182 Mil Hovedlandeveje, 640 Mil mindre Landeveje og 3674 Mil Biveje. I Begyndelsen af 1897 fandtes der 918 Mil Amtsveje (412 paa Øerne, 506 i Jylland); bedst forsynede ere Bornholms og Fyns Amter, daarligst Ribe, Hjørring og Ringkøbing Amter. Gennemsnitlig kommer der 1,3 Mil Landevej pr. □ Mil (0,18 Km. pr. □ Km.). De samlede Udgifter til Amtsvejenes Anlæg og Vedligeholdelse, hvoraf Vedligeholdelsen er det langt overvejende, vare i 18⁹⁰/₉₁—⁹⁴/₉₅ gennemsnitlig 2,3 Mill. Kr. (1,56 Kr. pr. Individ), i 18⁹⁵/₉₆ ogsaa 2,3 Mill. Kr. Tidligere blev der opkrævet Bompengge til Vedligeholdelse af Chausséerne paa Sjælland og Fyn, men denne Afgift er

nu ophævet overalt undtagen i gamle Københavns Amt, hvor den delvis kan opfattes som en Afgift, Byen Københavns Indbyggere skulle betale for Sliddet paa Amtets Veje. Sognevejvæsenets Udgifter androg i 1890—94: 1,9 Mill. Kr. (1,28 Kr. pr. Individ), i 1895: 1,6 Mill. Kr.

Jærnbannerne.

Selv om Landevejene ikke have tabt deres Betydning, ere de dog mere og mere traadte i Baggrunden paa Grund af Jærnbannerne Udvikling; det er navnlig den sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede, som har været Vidne til dette Transportmiddels rivende Fremgang; de første Baner aabnedes i England i 1829, overførtes derfra til Kontinentets Stater og endelig til fremmede Verdensdele, hvor navnlig Udviklingen i de nordamerikanske Fristater maa fremhæves som overgaaende Europa. Naturligvis have Jærnbannerne haft deres store Betydning for Udviklingen af den hele internationale Omsætning, ligesom mange Mennesker finde deres Beskæftigelse i denne Virksomhed, og store Kapitaler ere anbragte deri. Hvad Udviklingen i Danmark angaaer, frembyder Landet gunstige Betingelser for Jærnbanebygning, i Modsætning til Lande med store Floder og Bjerge; det viser sig da ogsaa, at Anlægsomkostningerne ere meget billigere her i Landet end de fleste andre Steder. Paa den anden Side har Danmarks store Kystlinie bevirket, at vi ikke i den Grad have haft Nytte af Jærnbannerne som Lande med store Landomraader uden nem Adgang til Kysten, og Udviklingen er derfor foregaaet noget langsommere her i Landet. De danske Baner kunne deles i Statsbaner og private Baner; de første ere underlagte et under Indenrigsministeriet sorterende Generaldirektorat, de sidste have egne af Aktionærerne valgte Bestyrelser, men ere undergivne Kontrol af dertil beskikkede kgl. Kommissærer.

Den første Bane i Danmark aabnedes i Juni 1847, nemlig den 4 Mil lange Bane fra København til Roskilde, som blev bygget af det i 1844 dannede sjællandske Jærnbaneselskab og kostede c. 1 Mill. Kr. pr. Mil. Imidlertid betalte denne Bane sig kun

slet, som man nok kunde vente, da Betingelsen for et gunstigt Resultat selvfølgelig maatte være, at den blev fortsat helt til Korsør; men det daarlige økonomiske Resultat bevirkede dog, at Selskabet ikke havde Mod til at fortsætte Linien, hvilket først skete, efter at Staten havde givet Statsgaranti for 4 pCt. af Anlægskapitalen; Korsørlinien aabnedes i 1856. Efter lange Overvejelser om Baneforholdene i Fyn-Jylland bestemte endelig en Lov af 1861, at der skulde bygges en jydsk Stambane som en Østbane fra Vamdrup til Aalborg, der skulde berøre alle Købstæderne, en Tværbane fra Langaa til Holstebro og en fynsk Bane Nyborg—Odense—Middelfart. Med nogle enkelte Forandringer (saaledes førtes Banen til Strib i Stedet for til Middelfart, og Stykket Vejle—Aarhus fastsloges først endeligt i 1866) byggedes nu disse Baner i Aarene 1862—69. Det var i alt 66 Mil, og de kostede 39 Mill. Kr. Det havde været Mening, at et privat Driftselskab skulde drive Banerne, og i Begyndelsen skete det ogsaa, men da Tiden nærmede sig, da hele Anlægget var færdigt, fastslog Lovgivningsmagten i 1867, at Staten selv skulde overtage Driften, og Danmark førtes derved ind paa det Princip, som ogsaa findes gennemført i de fleste andre europæiske Lande, at Staten tager Anlæg og Drift af Hovedbanerne i sin Haand. Paa Sjælland byggedes i 1860'erne kun Helsingørsbanen med Klampenborgbanen (aabnet 1863—64) af det sjællandske Selskab, som i den Anledning fik Rentegarantien yderligere forøget; samtidig flyttedes Københavns Banegaard til sin nuværende Plads. Endelig aabnedes i 1870 Banen fra Roskilde til Masnedsund, der ogsaa blev bygget af Selskabet, med Statsgaranti. Paa Lolland aabnedes den lille private Bane Maribo—Bandholm i 1869. Alt i alt var der ved Udgangen af 1870 anlagt og aabnet c. 66 Mil Statsbane (til i alt 39 Mill. Kr.) og c. 36 Mil private Baner (til i alt 32 Mill. Kr.).

I Perioden 1871—80 byggedes følgende Baner paa Sjælland: Roskilde—Kallundborg, der aabnedes i 1874, og anlagdes af det sjællandske Selskab. Samtidig gjordes Linien København—Roskilde dobbeltsporet. I 1879 aabnedes Frederiksberg—Frederikssundbanen, ogsaa bygget af Selskabet. Endvidere an-

lagdes Dobbeltspor paa Strækningen Hellerup—Klampenborg, og Havnebanen i København, hvilken sidste trods sin ringe Længde, c. $\frac{3}{8}$ Mil, kostede $2\frac{1}{4}$ Mill. Kr., deraf dog $1\frac{1}{2}$ Mill. Kr. til Banegaardens Udvidelse. Iøvrigt var der fra det sjællandske Jærnbaneselskabs Side mindre og mindre Lyst til at sætte Penge i nye Anlæg, alt som Tiden for Koncessionens Ophør nærmede sig. Da det nu ogsaa gjaldt om at faa et Samarbejde mellem de enkelte Landsdeles Hovedbaner, omordnedes det danske Jærnbanevæsen ved Lov 2. Juli 1880. I Henhold til denne købte Staten de sjællandske Baner paa de Betingelser, at Staten overtog Prioritetsgælden og indløste Aktierne med $1\frac{1}{4}$ Gange deres Beløb ved Obligationer, der skulde amortiseres i 20 Aar. Hele Anlægget (51 Mil) stod Staten i c. 53 Mill. Kr. ved Udgangen af 1880, men det kostede dog ikke Staten fuldt saa meget, da denne i Forvejen ejede en Del af Aktierne, ligesom Banernes Reservefond medfulgte i Købet. Endelig byggedes i denne Periode to Baner af særlige Selskaber; den ene var Gribskovbanen (aabnet 1880), den anden den østsjællandske Bane fra Køge til Fakse (i Forbindelse med den tidligere anlagte Bane til Fakse Strand), som aabnedes 1879. Staten ydede den sidste Tilskud i Form af en Rente-garanti paa 4 pCt., som stadig er effektiv. Paa Lolland-Falster var dette System allerede tidligere bragt i Anvendelse; et privat Selskab anlagde Lolland-Falsterbanen med en Statsgaranti paa 4 pCt.; Falsterbanen aabnedes 1872, Lollandsbanen 1874; ogsaa her medfører Rentegarantien stadige Udgifter for Statskassen paa de aarlige Finanslove. I Jylland anlagdes følgende Statsbaner: Vendsysselsbanen (Nørre-Sundby—Frederikshavn) og en Bane fra Skanderborg til Silkeborg, som begge aabnedes 1871. Kort efter bleve Statsbanerne paa begge Sider af Lillebælt forbundne ved et Dampfærganlæg. Endelig anlagdes i 1874—75 Vest- og Sydbanen i Jylland med Sidebane til Ribe som Statsbaner. Desuden byggedes en Jærnbanebro over Limfjorden, som kostede c. 3 Mill. Kr. Dermed mente man at have afsluttet Statsbaneanlæggene i Jylland-Fyn, og der byggedes derfor en Del Baner efter Systemet: private Baner med Statstilskud. Af saadanne Baner byggedes af særlige Selskaber følgende: Odense—Svendborgbanen (aabnet 1876), Ran-

ders—Grenaabanen (aabnet 1876), Silkeborg—Herningbanen (aabnet 1877), Aarhus—Ryomgaardbanen (aabnet 1877), der blev drevet sammen med Randers—Grenaabanen af et særligt Driftsselskab som den østjydske Bane, samt Vemb—Lemvigbanen (aabnet 1879). Der anlagdes og aabnedes i Tiaaret 1871—80 c. 65 Mil private Baner (til i alt 28 Mill. Kr.) og 42 Mil Statsbaner (til i alt 26 Mill. Kr.).

Tiaaret 1881—90. Allerede inden det forrige Tiaar var udløbet, var man kommen under Vejr med, at der ikke kunde ventes flere Baner anlagt som private Baner med Statstilskud, da det Udbytte, der tilfaldt Aktionærerne, ikke var tilfredsstillende, og man gik derfor over til et nyt System: Statsbaner med Tilskud fra den paagældende Egn, af Kommuner eller private. Af saadanne Baner byggedes Herning—Skjernbanen (aabnet 1881, efter at Staten havde købt Silkeborg—Herningbanen), Faaborg—Ringebanen (aabnet 1882), som drives af det sydfynske Selskab, samt en Bane fra Struer over Oddesund til Thisted (aabnet 1882), Assens—Tommerup og Skive—Glyngørebanen, hvortil senere er kommet Dampfærgaanlæg over Sallingsund. Samtidig havde Staten maattet overtage de østjydske Baner, som slet ikke kunde betale sig, og de blive derved rettelig at henføre til Princippet: Statsbaner med privat Tilskud. I denne Periode etableredes Dampfærgaanlæg over Storebælt (1883), ligesom Lillebæltsfærgefarten forbedredes, og Sydbanen førtes over Masnedø med Dampfærgeforbindelse til Orehoved, hvorimod der ikke aabnedes nye Baneanlæg paa Sjælland i denne Periode. Derimod skete der Udvidelse af Stationer, først og fremmest i og ved København, men ogsaa andetsteds.

Af private Baner byggedes Ribe—Landgrænsen (1887), som Staten drev fra først af, indtil den i 1896 ved Køb gik ind i Statsbanenettet. Endvidere byggedes som private Baner uden andet Statstilskud end Ekspropriationshjælp: Odense—Bogensebanen (1882), Randers—Hadsund (1883), Aarhus—Odder—Hou (1884) og Horsens—Juelsmindebanen (1884). Endelig byggedes med større Statshjælp en Bane fra Frederikshavn til Skagen (1890). For at skabe en lettere Forbindelse med det sydlige Udland anlagdes Gjedserbanen som privat Bane, aabnet 1886. Driften

overtoges først af det lolland-falsterske Selskab, men er senere overtagen af Staten, som nu driver hele Falsterbanen. I alt byggedes i Tiaaret 1881—90: 27,7 Mil private Baner (til i alt $9\frac{3}{4}$ Mill. Kr.) og 48,3 Mil Statsbaner (til i alt $44\frac{1}{4}$ Mill. Kr.).

I Tiden efter 1890 er der i Henhold til tidligere Love aabnet en Statsbane med private Tilskud fra Hobro til Løgstør (1893), og en privat Bane med Statstilskud fra Aalestrup til Viborg (1893), som drives af Staten. Dernæst har Staten anlagt Slagelse—Næstvedbanen med Sidebane til Skælskør (1892), et Dobbeltspor Hellerup—Holte med Stationsudvidelser, ombygget Helsingør Station samt etableret Dampfærganlægget Helsingør—Helsingborg (1892). Som Privatbane med Ekspropriationshjælp er anlagt Horsens—Tørringbanen (1891) og Vejle—Givebanen, hvortil yderligere gaves Statstilskud (1894). I 1894 vedtoges flere Jærnbanelove af stor Betydning, hvortil Pengebidderne skulde tilvejebringes ved Statslaan. I København skulde anlægges en ny Godsbanegaard ved Kallebodstrand, en Station paa Østerbro med Forbindelsesbaner mellem de københavnske Stationer og Dobbeltspor til Hellerup, samt det i 1895 aabnede Færganlæg i Frihavnen. Som Statsbaner skulde endvidere anlægges: Kystbanen, aabnet 1897 (ved denne Lov gaves ogsaa Koncession paa den private Gribskovbanes Forlængelse til Gilleleje ved Statshjælp, aabnet 1896), Slagelse—Vørslevbanen, aabnet 1898 (med Tilskud fra Egnen), Nyborg—Ringebanen (ligelædes) aabnet 1897, den drives sammen med de sydfynske Baner, samt Flytning af Viborg Station. Endelig gaves der Regler for Anlæg og Drift af private Baner, hvorved Staten tilskylder Halvdelen af det til disse medgaaede Beløb, inkl. Ekspropriation og Materiel, for hvilket Beløb Staten nyder samme Ret som de almindelige Bidrag fra Kommuner eller private. Bestemmelserne skulde have Anvendelse paa 29 Baner (Øerne 14, Jylland 15), paa hvilke der kan meddeles Eneret til 1904, dog kun paa 4 i et Finansaar, 2 paa Øerne, 2 i Jylland. Der er sikret Staten Ret til Banernes Overtagelse. I Henhold til denne Lov ere følgende Baner aabnede: Helsingør—Kagerup, der drives sammen med Gribskovbanen, Hillerød—Frederiksværk, Kallehave—Masned-

sund, Svendborg—Nyborg, Nørre-Sundby—Fjerridslev, Vejle—Vandel og Kolding—Egtvedbanen, og følgende ere under Anlæg: Nykøbing—Holbæk, Odense—Kerteminde, Nørre-Sundby—Sæby—Frederikshavn, Svenstrup—Nibe—Aars og Horsens—Bryrupbanen. Ved Love af 1897 er det bestemt at gøre Linien Roskilde—Korsør dobbeltsporet og anlægge en Bane fra Nordre Toldbod til St. Annæplads i København, endvidere at udvide Aalborg Station. Ved Udgangen af Aaret 1896 fandtes der i alt 224,2 Mil Statsbaner og 72,7 Mil Privatbaner, i alt 296,9 Mil (2236,1 Km.).

Hyad Jærnbanernes Drift angaaer, vil det være vanskeligt at udlede almenlydige Resultater, saavel fordi Banenettet har været i en stadig Udvikling, som fordi der ret hyppigt er indført nye Takstprincipper; den sidste Takstlov er af 24. April 1896, hvor den væsentligste Forandring fra tidligere bestaaer i, at Billetprisen nedsættes ret betydeligt paa længere Strækninger; dette kan maaske siges at være et Skridt i Retning af den østerrig-ungarnske Zonetarifs Indførelse her i Landet, som vi tidligere kendte paa Klampenborgbanen. Ogsaa med Hensyn til Godstrafikken er der stadig sket Forbedringer og Takstnedsættelser. Det samlede Antal Rejsende paa Statsbanerne i Aaret 18⁹⁶/₉₇ var 13,3 Mill., hvoraf de 11,5 Mill. kørte paa 3. Klasse; det samlede Antal Mil, disse Rejser repræsenterede, var 51,4, saaledes at en 3. Klasses gennemsnitlig Rejselængde var 3,6 (en 2. 5,6, en 1. 8,7). Af Gods befordredes 46,3 Mill. Centner Fragtgoods og 2,4 Mill. Centner Kreaturer; det befordrede Gods har været i særlig stærk Stigning i de sidste Aar, medens Kreaturtransporten er aftagen paa Grund af Udførselsvanskelighederne. Den samlede Driftsindtægt, hvoraf Persontrafikken repræsenterer Halvdelen, udgjorde i 18⁹⁴/₉₅ 18,8, i 18⁹⁵/₉₆ 20,5 og i 18⁹⁶/₉₇ 21,6 Mill. Kr., Udgiften var: 14,9, 15,3 og 16,5 Mill. Kr., saaledes at der bliver et Overskud paa: 3,9, 5,2 og 5,2 Mill. Kr., d. v. s. en Indtægt pr. Banemil af 94 000, en Udgift af 71 600, et Overskud paa 22 400. I Forhold til den Sum, der i Finansaarets Slutning opgives som medgaaet til Statsbanernes Anlæg og Driftssættelse var Udbyttet i de 3 Aar kun 2,1, 2,7 og 2,6 pCt. Selv om det procentvise Udbytte er steget i de sidste Aar, er der altsaa dog langt fra

Tale om en Forrentning af den i Banerne anbragte Kapital, end sige da om, at Staten her i Landet som f. Eks. i Preussen har en væsentlig Indtægtskilde i sit Jærnbanevæsen. Det samlede Personale paa Statsbanerne er 7800 Personer.

Paa de private Baner — bortset fra Orehoved—Gedser og Viborg—Aalestrup, som ere under Statsdrift, men iberegnet Statsbanen Ringe—Faaborg, som drives af det sydfynske Selskab — var Antallet af befordrede Personer i 18⁹⁶/₉₇ 1,9 Mill. med en gennemsnitlig Rejselængde paa c. 2,2 Mil, altsaa, som naturligt er, en Del kortere end Rejsen paa Statsbanerne. Af Gods og Kreaturer transporteredes 11,6 Mill. Centner. Den samlede Indtægt pr. Banemil var 34 300 Kr., Udgiften 21 800 Kr., Overskud 12 500 Kr., altsaa langt mindre end for Statsbanerne.

Post- og Telegrafvæsenet.

Postvæsenet er her i Landet som de fleste Steder Statsvirksomhed og administreres af et Generaldirektorat, der danner et særligt Departement i Indenrigsministeriet. Det danske Postvæsen indrettedes af Christian den Fjerde ved en Forordning af 1624, ifølge hvilken der ansattes Bude, hvis Router og Betaling bestemtes. Den væsentligste Route gik til Hamborg, i det hele var det særlig for Handelens Skyld, at Postvæsenet indrettedes. Under Frederik den Tredje bortforpagtedes Postvæsenet til en privat Mand, medens Christian den Femte forærede det til sin Søn Christian Gyldenløve; i 1711 købte Staten det tilbage. Men i det hele var Forbindelsen ikke særlig god, saaledes var der lige fra Slutningen af det 17. Aarhundrede og til 1830 kun Forbindelse med Hamborg 2 Gange om Ugen, og paa afsides Router var Forbindelsen baade mangelfuld og sjælden; dog gav Postvæsenet gode Indtægter i Slutningen af det 18. og i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, som anvendtes til Pensionering af Embedsmænd. Men siden Aarhundredets Midte have Jærnbaner, Dampskibe osv. medført en stor Forandring i disse Forhold; de høje og sammensatte Takster ere blevne afløste af et ensformigt Portosystem med Betaling i Frimærker, hvilket skete ved Overførelsen af det

Rowland Hill'ske System paa dansk Grund i 1851. Dette System er senere ført videre i Postforbindelsen mellem de forskellige Lande, der i 1874 have dannet Verdenspostforeningen. Særlig er Landpostvæsenet blevet udviklet (efter 1850), saa at der nu finder daglig Ombæring Sted til saa at sige ethvert Hus paa Landet. Den nu gældende Postlov er af 5. April 1888. I Henhold til denne har Postvæsenet Eneret paa Forsendelse fra et Poststed til et andet af Breve, Adressebreve, Tryksager og Pengerepræsentativer under Forsegling eller andet Lukke samt gangbar Mønt i lukket Konvolut eller lignende Omslag. Paa Steder, hvor Postvæsenet foranstalter Brevkassetømning og Postomdeling mere end een Gang daglig, maa fremtidig ingen ophænge Brevkasser, oprette Byposter etc., og de bestaaende maa ikke udvides uden Postvæsenets Tilladelse; de fleste og vigtigste af de private Byposter, der vare oprettede før Postloven 1888, ere senere købte af Postvæsenet. Undtagelser fra Eneretten gives dog; saaledes naar Postvæsenet ikke vilde kunne besørge Forsendelsen indenfor samme Tid som andre, naar Postvæsenet ikke har Omdeling baade paa Afsendelses- og Bestemmelsesstedet, naar det ikke lider Indtægststab derved, ligesom enhver kan besørge Forsendelser i eget Anliggende eller for en anden, til hvem han staaer i Tjenesteforhold.

Af de statistiske Oplysninger vedrørende Postvæsenet fremgaaer det, at der i 1897 var 817 Postkontorer og Brevsamlingssteder, c. 10 000 Postkasser og et Personale paa 5333. Indtægterne have været i stadig Vækst fra 5,4 Mill. Kr. i 18⁹¹/₉₂ til 6,7 Mill. Kr. i 18⁹⁶/₉₇. Overskuddet var i 18⁹⁶/₉₇: 365 000 Kr., i Gennemsnit for de sidste 5 Aar: 256 000 Kr. Dog maa det erindres, at visse Udgifter opføres andetsteds, saaledes til Generaldirektoratet paa Indenrigsministeriets Budget, medens paa den anden Side Postvæsenet af sine Indtægter selv bekoster Opførelsen af Posthuse og paa denne Maade efterhaanden er kommet i Besiddelse af værdifulde Aktiver. Iøvrigt er der stor Fremgang for de af Postvæsenet besørgede Ting fra Aar til Aar; saaledes besørgedes i 18⁹⁶/₉₇: 74,6 Mill. Breve (18⁹¹/₉₂: 56,8), hvoraf 59,7 Mill. vare indenlandske, 823 000 Pengebreve (18⁹¹/₉₂: 743 000), 3 Mill. Pakker (18⁹¹/₉₂: 2,4) og ikke mindre

end 69 Mill. Nummere Aviser og Tidsskrifter ($18^{91}/_{92}$: 52,2), heraf 66,5 indenlandske. Endelig besørgetes 2,3 Mill. Postanvisninger med et samlet Beløb af 53,8 Mill. Kr. og 700 000 Postoprævninger med 7,7 Mill. Kr.

Telegrafvæsenet. Den elektriske Telegraf begyndte at udbrede sig i Slutningen af 1830'erne; her i Landet aabnedes den første Linie i 1853. Det var en underjordisk Ledning fra Helsingør over København til Hamborg. I 1854 nedlagdes et Kabel fra Sjælland til Skaane. I 1856 gik man over til Anlægget af overjordiske Ledninger. I 1871 androg Statslinierne 322 geogr. Mil, i 1896: 639 Mil. Telegrafvæsenet er her i Landet, som ogsaa i Almindelighed andetsteds, monopoliseret og styres af en Telegrafdirektør, der sorterer under Indenrigsministeriets Departement for offentlige Arbejder. De transatlantiske Kabellinier ere derimod gennemgaaende i private Selskabers Besiddelse. I 1865 tiltraadte Danmark den parisiske Telegrafkonvention, hvorved er opnaaet Samvirken mellem de enkelte Lande, navnlig i Retning af Ensartethed og Lettelser i Tarifieringen.

Til de 639 Mil Linier i 1896 svarede 1832 Mil Ledning; der var 411 Stationer, hvoraf 234 Jærnbanetelegrafstationer, Personalet var 875; det samlede Antal Telegrammer var 1,8 Mill., deraf 0,6 Mill. indenrigske, 0,7 mellemrigske og 0,5 gennemrigske. Telegrafvæsenet er langt fra at forrente den heri anbragte Kapital og har i den senere Tid stadig givet Underskud; i $18^{96}/_{97}$: 98 000 Kr., i Gennemsnit af de sidste 5 Aar: 147 000 Kr. Bruttoindtægten var c. 1 Mill. Kr. Noget har hertil medvirket Udviklingen af Telefonvæsenet, som lidt efter lidt har omspændt Landet med et Net af Telefontraade, og som indenfor Landsdelene besørger en væsentlig Del af Meddelelsesvæsenet. Oprindelig var Telefonen udelukkende i private Hænder (Aktieselskaber), men efterhaanden som den fra at være „lokal“ gik over til at kunne anvendes baade fra Landsdel til Landsdel og mellem Landene, har Staten ogsaa selv taget denne Virksomhed i sin Haand, og den besørger nu Telefonforbindelse mellem de enkelte Dele af Landet (Sjælland—Lolland-Falster—Fyn—Jylland med Stationer i de større Byer paa Routen), og dette Anlæg er atter

sat i Forbindelse med Rigstelefonen til Sverrig og Tyskland. I 1896 var der 110 Telefonstationer, der ved Statsledninger stode i direkte Forbindelse med Statstelegrafen. Ved Lov 11. Maj 1897 er der givet Staten Eneret til Anlæg og Drift af Telegrafer og Telefoner paa dansk Land- og Søterritorium. Der kan meddeles private Koncession paa 20 Aar mod eventuel Afgift til Stat og Kommune, og Staten kan fordre Anlægget overleveret mod Erstatning ved Koncessionens Ophør. Fra Statens Eneret undtages Anlæg i kommunal Tjeneste, ved private Baner, indenfor en Ejendoms Grænser til Ejerens eget Brug, Anlæg der foretages af 10 Personer til eget Brug (Afstanden mellem Endepunkterne dog kun 3 Mil). Overgangsbestemmelser for de bestaaende Anlæg findes nærmere angivne. Derhos gives Regler om Ledningernes Anbringelse og Beskyttelse.

Af særlig Betydning for Danmark er Aktieselskabet „Store nordiske Telegrafelskab“ — Kapital 27 Mill. Kr. —, som har sit Hovedsæde i København, selv om Aktierne nu væsentlig ere paa fremmede Hænder. Det dannedes 1869 og har store Ledninger baade i Europa og navnlig i Asien (Kina).

VII. Omsætningsmidler.

Maal og Vægt.

Det danske Maalsystem er ret indviklet; vi staa endnu paa det Trin, som gennemførtes ved Ole Rømers Maalsystem (Frdn. 1. Maj 1683), som vel for sin Tid var et udmærket Arbejde, der indførte Ensartethed over hele Landet i Modsætning til tidligere, hvor hver Provins havde sit Maal, men som nu, da næsten hele Europa er gaaet over til Metersystemet, maa anses for at være forældet og uhensigtsmæssigt med sin store Mængde Enheder

og Underenheder. Gentagne Gange har der foreligget Rigsdagen Forslag om Indførelsen af Metersystemet, men stadig uden Resultat, saaledes at Danmark og Rusland nu ere de eneste Lande i Europa, hvor Metersystemet ikke er gennemført; i England bruges det sideordnet med det gamle System. Derimod har Danmark tiltraadt den internationale Meterkonvention om Oprettelsen af et internationalt Bureau for Maal og Vægt i Paris.

Længdemaal. Enheden er 1 Fod, som i 1835 fastsattes lig den gamle rhinlandske og er 0,3138535 Meter. Den deles i 12 Tommer à 12 Linier à 12 Skrupler. 1 Alen er 2 Fod, 1 Favns 3 Alen. Ved Landmaaling benyttes 1 Rode = 10 Fod (1 Fod deles i 10 Tommer à 10 Linier à 10 Skrupler). 1 dansk Mil à 4 Fjerdingvej er lig 12 000 Alen = 7532,484 M., en geografisk er 11 823 Alen = 0,98513 dansk Mil. 1 Kabellængde er 100 Favne. 1 Kvartmil (svarende til hvad andetsteds kaldes en Sömil) er 1852 M. Flademaal. De almindelige Enheder ere Kvadratalen og Kvadratfod. 1 Kvadratfod er 0,098504 □ Meter. 1 □ Mil se Pag. 1. Markmaalet er 1 Tønde Land = 14 000 □ Alen = 0,55162 Hektar; den deles i 8 Skæpper à 4 Fjerdingkar à 3 Album. Rummaal. Enhederne ere 1 Kubikfod (= 0,030916 Kubikmeter) og 1 Kubikfavn (= 216 Kubikfod = 6,678 Kubikmeter). Maalet for Brænde er 1 Favns, og er 3 Alen højt, 3 Alen bredt og 1 Alen dybt. Hulmaal. Her er Enheden 1 Pot à 4 Pægle = $\frac{1}{32}$ Kubikfod = 0,96612 Liter. 1 Kande = 2 Potter. Den almindelige Flaske holder 3 Pægle. 1 Pot destilleret Vand vejer 1,93 Pd. Dette Maal anvendes ved Handel en detail med forskellige flydende Varer (Mælk, Petroleum, Olie osv.). Ved Handel en gros bruges mere og mere at handle efter Vægt. Til at maale forskellige Varer har man forskellige Tønder, saaledes 1) Korntønden = 144 Potter = 139,121 Liter. Den deles i 8 Skæpper à 4 Fjerdingkar à 2 Ottingkar. 2) Kultønden = 176 Potter = 170,037 Liter. 1 Læst af disse Varer er 18 Tdr. 3) Silde-tønden = 112 Potter = 108,205 L. 4) Øltønden = 136 Potter = 131,392 L. (ifølge Lov 1. April 1891 maa den skattepligtige Øltønde holde indtil 144 Potter). 5) Smørtønden = 3 Dritler, eller 4 Fjerdinger eller = 8 Ottinger er lovmæssig en Vægt af

224 Pd. Netto, men Smør sælges nu altid pr. 100 Pd. Som Maal for Vin bruges i en gros Handelen de forskellige fremmede Benævnelser, som bruges i de Lande, hvorfra Vinen kommer. Dog bruges ogsaa de danske Benævnelser 1 Pibe og 1 Oksehoved, hvis Størrelse dog ikke er fastslaaet, men veksler med Produktionsstedet og de der anvendte Fustager. 1 Anker er lovmæssig fastslaaet til 39 Potter, men holder i Praksis 40.

Som Maal for Varer, der tælles, haves nogle særlige Betegnelser, saaledes er 1 Snes 20 Stykker, 1 Skok 3 Snese, 1 Ol 4 Snese, 1 Gros 12 Dusin à 12 Stykker. 1 Balle Papir er 10 Ris à 20 Bøger. 1 Bog Skrivpapir er 24, Trykpapir 25 Ark.

Handelsvægt. Enheden er 1 Pd., der ved Resol. af 1839 sattes lig $\frac{1}{2}$ Kilogram eller 500 Gram. Det deles i 100 Kvint à 10 Ort (tidligere i 32 Lod). 1 Centner = 100 Pd., 1 Skip-pund = 20 Lispund à 16 Pund. Ved Medicinalvægt, Møntvægt samt Guld, Sølv og Juvelvægt anvendes det metriske System.

Justeringen foregaaer i et Justerkammer under den københavnske Magistrat. I alle Byer og ved flere Jærnbanestationer haves offentlige Maalere og Vejere, hvis Attester have offentlig Gyldighed.

Mønt.

De ældste danske Mønter kendes fra Knud den Stores Tid, men gennem hele Middelalderen kurerede her en Del fremmed Mønt, navnlig engelsk, flandersk og lybsk. De ældste Værdibetegnelser ere Mark, Øre, Ørtug og Penninge. Marken var oprindeligt 1 Mark Sølv = en Vægt Sølv lig den kølnske Mark (233,8 Gram); der var derfor i Begyndelsen ikke Tale om at udmønte den, men derimod kun mindre Mønter. Imidlertid svarede den virkelige Udmøntning slet ikke til det nominelle Værdiforhold, og der maa derfor stadig skelnes mellem 1 Mark Sølv (efter Vægt) og 1 Mark Penge (i Mønt efter det gældende Udmøntningsforhold). Her i Landet udmøntedes de første Marker i det 16de Aarhundrede, da Værdien af Marken (eller rettere af de forskellige Smaamønter, der tilsammen udgjorde en Mark) allerede var sunket be-

tydeligt, ikke mindst fordi der ingen Orden var i Udmøntningsforholdene; saaledes havde baade Biskopper og Stæder Lov til at slaa Mønt, og Sølvindholdet blev som Følge deraf stadig ringere; under Christian den Tredje og Frederik den Anden ophævedes denne Udmøntningstilladelse. Omkring Aar 1500 synes der at ske en Tilslutning til det lybske Møntsystem, og der udmøntedes større Sølvmonter efter tysk Mønster først under Navn af Gylden, senere Daler (Joachimsthaler), hvorefter der omtrent gik 9 Daler paa 1 Mark fin (d. v. s. en Mark 16 lodigt Sølv, eller Sølv uden Til sætning af andre Metaller). Den virkelig udmøntede Daler kaldtes Daler in specie („i virkelig Skikkelse“) i Modsætning til Skille mønt og Regningsmønt, og dens Størrelse forblev i lang Tid temmelig uforandret. Den tidligere Møntenhed, Marken, som nu udmøntedes, blev gjort til en Underafdeling af Daleren, idet det bestemtes (1544), at en Daler skulde gælde 3 Mark à 16 Skilling à 3 Hvid; nu var Marken altsaa reduceret til c. $\frac{1}{30}$ af en Mark Sølv. De store Mønter prægedes imidlertid vedvarende sjældent, saaledes at Daleren nærmest kun var en Regningsstørrelse, medens de smaa Mønter stadig udmøntedes med et mindre og mindre Værdi indhold. Undertiden foretoges der saa en Reduktion i deres Værdi, saaledes at Metalindhold og den Værdi, de skulde gælde for, bragtes i Overensstemmelse, men det varede kun kort, saa forringedes de yderligere. Medens Daleren holdt sig konstant i Værdi, kom der paa denne efterhaanden til at gaa først 4 og under Christian den Fjerde 6 Mark. Under denne Konge steg Forvirringen i Penge væsenet yderligere; Aar efter Aar kom nye Møntordninger, hvorved Vægt og Finhed stadig forandredes ved de stedfindende Reduktioner. Vi havde fra 1621 3 forskellige Inddelinger af Speciesdaleren, eller som den kaldtes Rigsdaleren, nemlig 1) ligesom i Tyskland i 4 Ort, 2) i 4 Rigsmarker à 20 (senere 21) Skilling og 3) i 6 slette Marker à 16 Skilling, og ikke nok dermed: i 1619 var der indført et helt nyt Møntsystem, den saakaldte Kronemøntfod, som skulde gaa ikke blot ved Siden af, men i fuld Overensstemmelse med Speciesmøntfoden, uagtet baade Vægt og Finhed var ringere. Kronen skulde nemlig udmøntes med c. $7\frac{1}{5}$ Stkr. af Marken fin og bestemtes at gælde i 1619 for $1\frac{1}{2}$ og i 1625 for $1\frac{1}{3}$ Daler,

medens det virkelige Værdiforhold var 1 Krone = $1\frac{1}{4}$ Daler (hvoraf der udmøntedes c. 9 paa M. f.). Forringelsen af Mønterne fortsattes stadig under Krigen med Tyskland. — Endelig bragtes der nogen Orden til Veje i 1629 efter Fredslutningen i Lübeck. Det blev da bestemt, at vor Rigsdaler skulde bringes i Overensstemmelse med den tyske, hvoraf der udmøntedes 9 af Marken fin; faktisk blev der dog møntet $9\frac{1}{4}$ Stkr. af en M. f. Daleren deltes i 6 slette Mark à 16 Skilling à 3 Hvid. Man fortsatte dog med at udmønte Kronen, som vedblev at være 8 Mark eller $1\frac{1}{3}$ Rigsdaler (den halve Krone kaldtes Sletdaler). Saaledes holdt Møntforholdene sig under Christian den Fjerde og Frederik den Tredje, kun at Kronemønten gjordes lidt ringere i 1652 ($7\frac{35}{43}$ af Marken fin, svarende i nominel Værdi til c. $10\frac{5}{12}$ Rigsdaler).

Ved Christian den Femtes Møntsystem af 1671 fastholdtes det herskende Dobbeltssystem. Der udmøntedes stadig Rigsdalere ($9\frac{1}{4}$ paa M. f.) og Kroner, efter det Værdiforhold, som i 1652 var bestemt. Men herved var der i Virkeligheden tillagt Krone-mønten i Forhold til Speciesmønten en større Værdi, end den havde, og Følgen blev, da der udmøntedes en Del Kronemønt, at denne ganske fortrængte den bedre Mønt, saaledes at Speciesmønten efterhaanden kun blev en Regningsmønt. — I 1695 besluttede man at gaa over fra Speciesmøntfoden til Courantfoden. Man søgte nemlig Forklaringen til Speciesmøntens Forsvinden deri, at der fra Udlandet indførtes slettere Penge, i Stedet for i det ganske naturlige, at man ikke kunde lade to forskellige Møntsystemer uden tilsvarende Værdiindhold kursere jævnsides. Man vilde derfor bringe vor Møntfod i Overensstemmelse med den hamborgske Courantfod, hvorefter der udmøntedes $11\frac{1}{3}$ paa M. f. (i Stedet for $9\frac{1}{4}$ Speciesdaler); den inddeltes ogsaa i 6 Mark à 16 Skilling. Men Kronemønten blev fremdeles bibeholdt, saaledes at 1 Krone nu gjordes lig $1\frac{1}{3}$ Rd. C. Men medens det tidligere var Kronen, der var tillagt for stor Værdi i Forhold til Specien, var det nu Courantdaleren, der i Ombytningsforholdet blev sat for højt i Forhold til Kronen, og det gik som forrige Gang, kun at der nu kom Kursforskel til Fordel for Kronen, som

derfor efterhaanden blev fortrængt, medens Courantmønten blev den eneraadende. Under Frederik den Fjerde blev der slaaget slet Mønt (Tolvskillinger), som atter betegnede en Reduktion af Courantmønten. Men fra Christian den Sjettes Tid bleve Bestemmelserne fra 1695 overholdte ved Udmøntningen; imidlertid skyldtes dette mest, at man nu ved Papirspenge havde faaet et nemmere Middel til at skaffe sig Penge (Courantbanken oprettedes 1736, og vi kom derved ind i Papirspengenes Periode — indtil 1845 — se herom senere), og i Virkeligheden bleve Sedlerne efterhaanden Landets eneste Omsætningsmiddel foruden nogen Skillemønt. Da Ulemperne herved bleve mere og mere følelige, forsøgte man paa Christian den Syvendes Tid igen at udmønte større Mønter, og man vilde vende tilbage til Speciesmøntfoden fra 1671, men Udmøntningen var for lille, og i Virkeligheden lykkedes det derfor kun at gennemføre Sagen i Hertugdømmerne, som i 1788 fik deres eget Møntsystem og derved forskaanedes for de Ulykker, der ramte det danske Møntvæsen. Ved Overgangen i Hertugdømmerne nedsattes tillige Courantfoden saaledes, at 100 Specier sattes lig 125 Rd. C. i Stedet for $122\frac{1}{2}$, hvorved der kom til at gaa $11\frac{9}{16}$ Rd. C. paa M. f. i Stedet for $11\frac{1}{3}$. Denne samme Forandring gennemførtes 1794 i Danmark, idet Specien skulde være den Hovedmønt, hvortil Courantmøntens Kursnoteringer refereredes. I de nuværende Penge var 1 Rd. C. før = 3 Kr. 26 Øre, men fra 1794: 3 Kr. 20 Øre. Imidlertid var dette betydningsløst, forsaavidt som Sedler stadig var saa godt som det eneste Cirkulationsmiddel. Ved Statsbankerotten 5. Januar 1813 opgaves Courantfoden, og i Stedet indførtes Rigsbankmøntfoden. Møntenheden blev nu Rigsbankdaleren à 6 Mark à 16 Skilling, som sattes lig $\frac{1}{2}$ Specie (altsaa $18\frac{1}{2}$ paa M. f.). Det bestemtes, at man for 6 Courantdalersedler fik 1 Rigsbankdalerseddel, saaledes at Seddelindløsningen i Virkeligheden mindst var en Reduktion til $\frac{5}{48}$ (1 Rd. C. = 3,20 Øre gjordes nemlig lig med 1 Rbd. = 2 Kr., altsaa en Værdiforringelse til $\frac{5}{8}$ og yderligere skulde der 6 Courantsedler til for at faa 1 Rigsdalerseddel $\therefore \frac{5}{8} \times \frac{1}{6} = \frac{5}{48}$, og saa var 1 Rigsdalerseddel endda ikke 2 Kr., idet Seddelkursen først blev pari 1838).

Efter at Tyskland i 1871 var gaaet over til Guldmøntfoden, kom Overvejelser om noget lignende op i de nordiske Riger, hvilket førte til Møntkonventionen med Sverrig (1873) og Norge (1875). Vor bestaaende Møntlov stadfæstedes 23. Maj 1873, og traadte i Kraft fra 1. Januar 1875. I Henhold til denne ombyttedes vor tidligere Sølvfod med Guldfoed med Benyttelse af Sølv og ringere Metal som Skillemønt. Regningsenheden er Kronen, Hovedmønterne 10 og 20 Kr. Stykker. Det Forhold, hvorefter Ombytningen skete, var 1 Rigsdaler lig 2 Kr., hvilket svarer til et Værdiforhold af 1 Pd. Guld = 15,67 Pd. Sølv. Af 1 Kilogram fint Guld udmøntes 2480 Kr. Den hele Operation kostede Staten godt 2 Mill. Kr. Af Skillemønt er ingen pligtig at modtage mere end 20 Kr. i 1 og 2 Kr., 5 Kr. i mindre Sølv mønt og 1 Kr. i Broncemønt; dog skal Staten i Skatter modtage ethvert Beløb i 1 og 2 Kr. Medens Staten selv alene udmønter Skillemønten, hvorved den har opnaaet en ret betydelig Indtægt, kan enhver faa Hovedmønter udmøntet mod at erlægge en Slagskat af $\frac{1}{4}$ pCt. af det udmøntede Beløbs Værdi ved 20 Kr. og $\frac{1}{3}$ pCt. for Udmøntning af 10 Kr. Endelig skal nævnes, at Tidelingen gennemførtes her som i alle europæiske Lande (undt. England). Indtil Udgangen af Marts 1897 var der i alt udmøntet 38,3 Mill. Kr. i Guld, hvoraf dog kun antages at cirkulere c. 5 Mill. Kr., idet det meste henligger som Dækning for Sedler i Nationalbanken, 16,2 Mill. Kr. i 1 og 2 Kr. Stykker, 4,5 Mill. Kr. i mindre Sølv mønt, 1,1 Mill. Kr. i Bronze, i alt 60,1 Mill. Kr., medens Seddelmængden svinger omkring 90 Mill. Kr.

Bankvæsen, Sparekasser m. m.

Den første Bank her i Landet var den i 1736 oprettede „københavnske Assignations, Veksel- og Laanebank“, som i Almindelighed gaar under Navnet Courantbanken. Den var et privat Aktieselskab (Grundkapital $\frac{1}{2}$ Mill. Rd. C.), og den havde Seddeludstedelsesret med Forpligtelse til at indløse Sedlerne med Sølv, men der var ingen Funderingsbestemmelser og intet bestemt Forhold sat mellem Sølvbeholdning og Seddelmasse. (Tidligere havde

Staten selv — fra 1713 til 28 — udstedt skrevne Papirspenge). Det varede derfor heller ikke længe, inden Sedlerne blev uindløselige; allerede 1745 fik Banken Fritagelse for Indløsning „indtil videre“, hvilket varede til 1747, men da Bankens Bestyrelse alligevel vedblev med at udlaane mere, end den ringe Kapital gjorde rimeligt, og derhos forstrakte Regeringen og Handelskompagnier med store Beløb, blev Seddelmassen snart altfor stor i Forhold til Sølveholdningen, og 1757 fritoges Banken igen for Indløsningspligten, hvilket vedvarede, saalænge den bestod. Da Staten indsaa, hvilket bekvemt Finansmiddel, Seddeludstedelsen vilde være i dens Haand, og den private Bank dog holdt noget igen, omgikkes den længe med Planer om at overtage Banken. Dette skete i 1773. I Betaling for Aktiekapitalen fik Aktionærerne kgl. Obligationer, hvis Rente svarede til det Udbytte, de havde haft. Dermed var Banken Statsbank, og der var nu ingen Grænse for, hvor mange Papirspenge der kunde udstedes. I 1773 var der udstedt $6\frac{1}{2}$ Mill., men allerede i 1783 var det over $15\frac{1}{2}$ Mill. Rd. C. Da nu Sedlernes Kurs var under pari, vilde den ny Regering — efter Omvæltningen 1784 — bringe Orden i Pengevæsenet. Men desværre lykkedes det kun for Hertugdømmernes Vedkommende; der oprettedes en Statsbank „Speciesbanken i Altona“ med strenge Bestemmelser for Udlaansvirksomheden, og samtidig inddroges Courantsedlerne. Bestemmelserne opretholdtes, saalænge Banken bestod (den flyttedes 1812 til Rendsborg og ophævedes 1813), og Hertugdømmerne slap herved for de ulykkelige Pengeforhold, det øvrige Danmark led under i Aarhundredets Begyndelse. I 1791 oprettedes en Speciesbank for Danmark og Norge. Det var en privat Aktiebank med 2,4 Mill. Specier i Aktiekapital. Den fik Seddeludstedelsesret, og Sedlerne skulde være indløselige; Bankens Sølveholdning skulde forholde sig til de udstedte Sedler som 10 til 19. — Courantsedlerne skulde efterhaanden inddrages med $\frac{3}{4}$ Mill. Rd. om Aaret, og selvfølgelig maatte Courantbanken ikke udstede flere Sedler. Men Forholdene bevirkede, at den hele Reform blev resultatløs. Sagen var nemlig, at man kunde gøre sine Indbetalinger af Aktier til Banken i Courantsedler i Stedet for i Sølve, og som Følge deraf kunde Spe-

ciesbanken ogsaa indfri sine Sedler med Courantsedlerne efter disses Kurs. Banken gav Staten store Laan, i 1799 laante den endog Staten Halvdelen af sin Sølvbeholdning imod derfor at modtage Courantsedler, som man stadig vedblev med at udstede; fra dette Tidspunkt kan man anse dens Virksomhed som endt, selv om den først formelt opløstes i 1813. — I Begyndelsen havde man efter Planen inddraget $\frac{3}{4}$ Mill. Rd. C. aarlig, men for at undgaa nye Skattepaalæg udstedtes der stadig nye Sedler. 1799 var derfor den cirkulerende Seddelmængde større end i 1791, og Forholdene forværredes ved den i 1799 oprettede Depositokasse i Tilslutning til Speciesbanken. Den fik de fornødne Midler til Udlaan fra Courantbanken, og da Finanserne laante den ene Million efter den anden, var det hele jo en ganske unødvendig Omvej i Stedet for at lade Courantbanken direkte forstrække Staten med de til Regeringens Førelse nødvendige Midler. Fra 1805 brugtes denne Omvej heller ikke mere. Da senere Krigen foranledigede større og større Udgifter, blev det efterhaanden svimlende Seddelmasser, der sattes i Cirkulation. I 1805 var der udstedt 26 Mill. Rd. C., men ved Udgangen af 1812 ikke mindre end 142 Mill. Rd. C. (c. 454 Mill. Kr.). Medens de livlige Handelsforhold i Aarhundredets Begyndelse bevirkede, at der virkelig var Trang til forøgede Omsætningsmidler, maatte de ødelagte Forhold under Krigen i Forbindelse med den store Masse, der udstedtes, nu føre til, at Sedlerne bleve mere og mere værdiløse; Sedlernes Kurs var da ogsaa i Slutningen af 1812 sunken til $\frac{1}{14}$ af deres Paalydende. — For at raade Bod paa disse Forhold udkom den ovenfor omtalte Frdn. af 5. Januar 1813, ved hvilken Staten deklarerede sin Magtesløshed og gjorde Bankerot. Samtidig med Møntsystemets Forandring fik vi Ophævelsen af alle bestaaende Bankinstitutter og Oprettelsen af en Rigsbank. Denne skulde udstede Sedler, og de hidtil kurserende reduceredes til c. $\frac{1}{10}$ af deres Værdi; den maatte udstede for 46 Mill. Rbd. (27 Mill. til Indløsning af de cirkulerende, 4 Mill. til et Laanefond og 15 Mill. til et Reservefond for Staten). Rigsbankens Grundfond skulde være en første Prioritetsret i alle faste Ejendomme paa 6 pCt. af disses Værdi (efter Taksationen 1802), den saakaldte Bankhæftelse,

som skulde forrentes med $6\frac{1}{2}$ pCt. aarlig, saa længe den ikke af vedkommende udbetaltes i rede Sølv. Den udgjorde i Danmark c. 19 Mill. Rbd. (15,1 for Jorder og Tiender, 3,9 for Bygninger), for Hertugdømmerne c. 14 Mill. Rbd. Landejendommene fik imidlertid hurtigt efter den Lettelse, at $\frac{5}{6}$ af Renten af Hæftelserne afkortedes dem i Statsskatterne, som det saaledes var Staten selv, der betalte. Imidlertid bragtes Kursen ikke i Vejret ved denne Forandring, i 1813 stod en Rigsbankdaler kun i $\frac{1}{64}$, saaledes at altsaa Courantsedlen var sunken til mindre end $\frac{1}{600}$ af sit oprindelige Paalydende. Men da Krigen var forbi, bedredes Forholdene, og i 1817 var Rigsbankdalersedlen omtrent halv saa meget værd, som den lød paa.

I 1818 indfries det tidligere givne Løfte, og Rigsbanken gik over til at blive en privat Aktiebank under Navnet Nationalbanken med en Oktroi paa 90 Aar af 4. Juli 1818, ifølge hvilken den fik Eneret til Seddeludstedelse. Banken havde den tredobbelte Opgave: 1) at virke til at faa et sikkert Pengevæsen i Landet, dels ved at skaffe Sedlerne Pari-Værd, dels ved at skabe et Sølvfond, hvorved Sedlernes Værdi kunde opretholdes, 2) at forrente og afdrage Bankens Obligationsgæld og 3) at fremme Handel og Omsætning som Laane- og Depositobank. Bankens Grundfond var, foruden de af Rigsbanken paa anden Maade erhvervede Aktiver, 1) hele Bankhæftelsen i Købstadejendomme, og $\frac{1}{6}$ af Hæftelsen i Landejendomme, 2) hvad Landejendommene indbetalte mod Godtgørelse i Grundskatterne ($6\frac{1}{2}$ pCt. Rente af de $\frac{5}{6}$ af Hæftelsen), indtil samtlige Rigsbanksedler derved vare inddragne. Om Forstaaelsen af dette Udtryk rejste der sig senere Strid mellem Banken og Finanserne, idet Banken gjorde gældende, at herved maatte forstaaes samtlige cirkulerende Sedler i 1818: 31 Mill. Rbd., Finanserne derimod, at der heri burde fradrages den 12 Mill. Rbd. store paa Hertugdømmerne faldende Andel af Seddelmassen, der dækkedes ved de fra Hertugdømmerne indgaaede Hæftelsesbeløb (se ndfr.). Sagen afgjordes ved et Forlig 1838, hvorved Banken fik for 2 Mill. Rbd. den kgl. Kasse tilhørende Prioritetsobligationer samt en 3 pCt. Hovedobligation paa 7,3

Mill. Rbd., til hvis Forrentning og Afbetaling Banken indtil 1876 oppebar de $\frac{2}{6}$ af Bankhæftelsesrenterne af Landejendommene, og Staten har paa denne Maade selv indfriet hele Rigsbankens Seddelgæld. 3) De fra Hertugdømmerne skete Indbetalinger; de allerfleste Hæftelsesdebitorer her valgte nemlig at fri sig for enhver Forbindelse med Nationalbanken ved aarlig at afdrage 6 pCt. af deres Hæftelse, indtil paa denne Maade den paa Hertugdømmerne faldende Del af Seddel- og Obligationsgælden var betalt, hvilken Ret specielt var tilstaaet disse Landsdele. Indbetalingen skete gennem et i denne Anledning oprettet Bankinstitut i Altona. — Den Gæld, Banken overtog, var dels den ovennævnte Seddelgæld, stor 31 Mill. Rbd., dels en Obligationsgæld paa 14 Mill. Rbd. — Aktionærer i Banken bleve for det første de, der frivillig tegnede sig; Subskriptionen stod aaben i 2 Maaneder, men blev kun meget lidt benyttet; dernæst Ejere af hæftelsespligtige Ejendomme, i Købstæderne og i Hertugdømmerne (de faa, der vedblev at staa i Forbindelse med Banken) for hele Hæftelsesbeløbet, paa Landet kun for den $\frac{1}{6}$ Del, som ikke blev godtgjort i Skatterne. Ligestillet med selve Ejerne bleve de, der havde overtaget cederede Hæftelser. Sagen var nemlig, at der for Hæftelsen paa Bankens eller Ejerens Forlangende kunde udstedes en Panteobligation, og ved Indfrielsen af Hæftelsen kunde Ejendomsbesidderen fordre, at Banken cederede Obligationen, og dermed dens reelle Rettigheder, til ham; derved opnaaede han atter at kunne transportere den til en anden, som paa Grund af de til Hæftelsen knyttede Rettigheder vilde modtage den til en lavere Rente end $6\frac{1}{2}$ pCt. (Renten af saadanne cederede Hæftelser er nu kun 4 pCt.). — Man kunde kun blive Aktionær for fulde 100 Rbd., men man kunde slaa flere Hæftelser sammen, eller supplere det manglende ved kontante Indskud. Naar Banken gav Udbytte, skulde det betales fuldt ud til dem, der havde indfriet Hæftelsen, men overfor dem, der ikke havde indfriet, likvideredes det mod Renten, saaledes at Banken fik indbetalt, naar Udbyttet var under $6\frac{1}{2}$ pCt., men udbetalte, naar det var over. Da nu Aktiekursen steg stærkt i Slutningen af 1830'erne, var der mange Spekulanter, der benyttede Suppleringsretten, og i 1839 bestemtes

det derfor, at al Suppleringsret bortfaldt fra 1842. Men da var Aktiekapitalen efterhaanden bleven bragt meget højt op. 1877 afrundedes den til 27 Mill. Kr. De, der før 1818 havde udbetalt den fulde Hæftelse til Banken, fik den samme Skatte-godtgørelse som de andre, og naar denne bortfaldt, fik de Valget mellem at faa de $\frac{5}{6}$ kontant udbetalt af Banken, eller en $6\frac{1}{2}$ pCt. rentebærende Obligation for Beløbet eller Bankaktier. Ifølge forskellige Proklamata (det sidste fra 1878) er al ubenyttet Aktieret efter Hæftelser bortfalden, ligesom Banken har frafaldet enhver Fordring ifølge endnu uindfrie Hæftelser.

Bankens Bestyrelse bestaaer af et Repræsentantskab paa 15 Medlemmer, som oprindelig valgtes af Regeringen og senere supplerer sig selv, og en Direktion oprindelig paa 5 nu paa 4 Medlemmer, hvoraf een udnævnes af Kongen, Resten vælges af Repræsentanterne. Justitsministeren fører som kgl. Bankkommissær paa Statens Vegne Tilsyn med Banken.

Med Hensyn til Bankens Formaal viste den store Seddelmasse sig skadelig paa Grund af den Usikkerhed, der derved gjorde sig gældende i Pengeforholdene, og ved Hjælp af et Laan inddrog Banken derfor i 1820 6 Mill. Rbd. Sedler. Efter den Tid bedredes Kursen jævnt, 1838 bleve Sedlerne pari, 1845 indløselige, og det have de været siden da. Ved forskellige Forordninger af 1840, 1847 og 1854 var der sat et bestemt Maksimum for, hvor mange Sedler, der maatte udstedes i alt, samt Regler for, hvorledes Funderingsbestemmelserne skulde være. I 1859 forlodes Maksimumsgrænsen, og Banken kan nu udstede saa mange Sedler, det skal være. Funderingsbestemmelserne indeholdes nu i kgl. Kundgørelser af 20. Decbr. 1873, 2. Novbr. 1877, 19. Febr. 1886, 10. Novbr. 1894, 25. Juni 1897 og 27. Decbr. 1897. Hovedbestemmelsen er, at Banken ud over sit Metalfond kan udstede 33 Mill. Kr. i Sedler som umetaldækkede, dog saaledes at Metalfonden altid udgør mindst $\frac{3}{8}$ af Seddelmængden. Til Sikkerhed for den Del af Seddelmassen, der ikke er metaldækket, skal Banken besidde let realisable, sikre og gode Aktiver efter Forholdet 150 Kr. i Aktiver for hver 100 Kr. i Sedler. En midlertidig Overskridelse af Grænsen for det udækkede Seddel-

beløb kan finde Sted i een Maaned. Ved Kundgørelsen af 1886 tillodes det Banken at regne dens ikke rentebærende, paa Anfordring betalbare, Tilgodehavende ($\div$ dens Gæld) hos Norges Bank og Sverrigs Rigsbank til Bankens Metalfond, ligesom det ogsaa ved Kundgørelser af 1894 og 1897 tillodes hertil at henregne dens ikke rentebærende, paa Anfordring betalbare Tilgodehavende gennem Filialbanken i Flensborg paa Girokonto hos den tyske Reichsbank saavel som Filialbankens Beholdning af tyske Reichsbanknoter og Reichskassenscheine indenfor et samlet Beløb af højst 10 Millioner Kroner. I 1897 tillodes det Banken at udstede 5 Kr. Sedler (tidligere vare 10, 50, 100 og 500 Kr. Sedler i Omløb). I Aaret 1897 var det maanedlige cirkulerende Seddelbeløb gennemsnitlig: $84\frac{1}{2}$ Mill. Kr. (Maksimum Juni Maaned $92\frac{1}{2}$ Mill. Kr., Minimum Februar Maaned $78\frac{1}{2}$ Mill. Kr.). Banken har 4 Filialer (Aarhus, Aalborg, Nykøbing p. F. og Flensborg). Udbyttet var $18\frac{90}{91}$: $7\frac{1}{4}$ pCt., de følgende Aar 7, $6\frac{4}{10}$, $6\frac{8}{10}$, $6\frac{6}{10}$, $6\frac{6}{10}$ og $6\frac{6}{10}$. Som Seddelbank er den noget begrænset i sit Forretningsomraade; den diskonterer danske Veksler, udlaaner mod Pant i faste Ejendomme, men navnlig mod haandfaaet Pant (Panteobligationer og Børspapirer). Endvidere maa nævnes Køb og Salg af fremmede Veksler, og Anbringelse af Kapital hos udenlandske Korrespondenter og i Obligationer. Den virker dernæst som Depositobank ved at aabne Folio (Konto-Kurant) for dem, der ønske det, og betaler $\frac{1}{2}$ pCt. Rente af Beløbet. Fremdeles modtager den Deposita til Opbevaring.

I lang Tid var Nationalbanken i København Landets eneste Bankinstitut. I 1845 stiftedes den første private Bank: Fyns Diskontokasse i Odense (Aktiekapital nu $3\frac{1}{2}$ Mill. Kr.); derefter kom en Del Banker i Jylland i 1850'erne. I København stiftedes 1854 Københavns private Laanebank (Aktiekapital nu 4 Mill. Kr.), 1857: Privatbanken i København (12 Mill. Kr.), 1871: Den danske Landmandsbank, Hypotek- og Vekselbank (24 Mill. Kr.), 1873: Københavns Handelsbank (16 Mill. Kr.), 1896: Københavns Laane- og Diskontobank (4 Mill. Kr.). Desuden findes i København Industribanken (2 Mill. Kr.), Grundejerban-

ken (2 Mill. Kr.), Arbejderbanken, Kreditforeningen for Haandværkere og Industridrivende, den lille Laanekasse og Detailhandlerbanken; nogle af disse kunne nærmest betragtes som en Art Folkebanker. Landmandsbanken har Filialer i 8 Provinsbyer, Handelsbanken i 7; disse, i Forbindelse med Privatbanken, samle Størsteparten af Landets private Bankvirksomhed. Disse Bankers Hovedforretninger ere: Folio, Indlaan mod Rente, i løbende Regning, paa Sparekassevilkaar, Vekseldiskontering, Udlaan mod Pant og i løbende Regning, Kassekredit, Remboursforretninger, Handel med fremmede Veksler og med Obligationer og Aktier, Ordning af Laan og Stiftelse af Aktieselskaber. Landmandsbanken har tillige en Hypotekafdeling med Laan i faste Ejendomme og til Kommuner.

Bankvæsenet er gaaet stærkt fremad i de senere Aar her i Landet, men staaer dog langt fra paa saa højt et Trin som i England, Frankrig og Tyskland, ligesom ogsaa Sverrigs Bankvirksomhed er større. Noget bidrager hertil den stærke Benyttelse af Sparekasserne her i Landet i Stedet for af Bankfolio. Den væsentligste Del af Bankforretningen foregaaer i København, hvor der ogsaa findes adskillige private Bankierforretninger, enkelte med et forholdsvis stort Virkeomraade. I Provinserne fandtes foruden de nævnte Bankfilialer i 1896: 50—60 Banker med en samlet Aktiekapital paa 14—15 Mill. Kr. De største ere i Odense og Aarhus.

I Forbindelse med Bankvæsenet skulle Sparekasserne omhandles; de kom frem i Europa i Slutningen af det 18de Aarhundrede. Her i Landet oprettedes den første Sparekasse i 1810 paa Grevskabet Holsteinborg, den næste i Odense 1816, den tredje i København 1820. Oprindelig var deres Opgave nærmest filantropisk for at fremme Sparsommeligheden blandt Folk, ligesom de støttedes af Staten, saaledes bl. a. ved, at Statskassen modtog de indsatte Penge til Forrentning; men da man ved Udbruddet af Krigen i 1848 — hvor det indsatte Beløb var c. 18 Mill. Kr. — udtog betydelige Summer, begrænsedes Retten til at indsatte Pengene i Statskassen, hvilket derefter ganske har tabt sin Betydning. Fra 1850 tog Sparekasserne et stærkt Opsving — noget hemmet ved

Krisen 1857 —, og der er efterhaanden opstaaet et stort Antal, hvoraf mange lokale for et eller flere Sogne. Sparekasserne ere derfor ogsaa efterhaanden komne til at spille en stor Rolle i Danmarks økonomiske Liv, og de tjene ikke alene som Opsamlingssted for Smaafolks Sparemidler, men ogsaa velhavende Folk og Forretningsmænd bruge dem til at indsætte deres Kapitaler til Forrentning. Derved ere de ofte komne til at gribe ind i Bankernes Forretningsomraade, men saa have paa den anden Side ogsaa Bankerne ofte benyttet sig af den store Tillid, denne Institution nyder, til at oprette særlige Sparekasseafdelinger. I 1864 udgjorde den Kapital, der var indskudt i Sparekasserne, 72 Mill. Kr., i 1874: 197, i 1884: 363 Mill. Kr. Den 31. Marts 1896 fandtes der i hele Landet 534 Kasser, hvoraf 24 vare Afdelinger af Bankinstitutter, det samlede Antal Konti var 1 030 320, hvoraf 682 725 paa under 200 Kr. Der indestod i alt 626,2 Mill. Kr., hvoraf 27 Mill. Kr. paa Konti under 200 Kr. Over 3 Mill. Kr. i Indskud havde 38 Kasser (de største ere Københavns Sparekasse med 112 Mill. Kr., Bikuben 51, Fyns Stifts i Odense 36 og den sjællandske Bondestands i København 31 Mill. Kr.), mellem 1 og 3 Mill. havde 66, mellem $\frac{1}{4}$ og 1: 54, fra 50 000 Kr. til $\frac{1}{4}$ Mill. 175 og under 50 000 Kr. 201. 108 Kasser gav $3\frac{1}{2}$ pCt. i Rente, 228 mellem $3\frac{1}{2}$ og 4, 164 gav 4 pCt.; under $3\frac{1}{2}$ pCt. gav 34 Kasser. Med Hensyn til Midlernes Anbringelse i de egentlige Sparekasser (bortset fra Bankerne) skal nævnes, at 128,5 Mill. Kr. vare anbragte i indenlandske Obligationer, 19,6 i udenlandske, 183,9 vare udlaaente i Landejendomme, 80,7 i Købstadejendomme, 15,6 til Kommuner, 7,2 mod Haandpant og 51,4 imod Selvskyldnerkaution. Sparekassernes Indtægter androg i 18⁹⁵/₉₆: 21,3 Mill. Kr., hvoraf 17,2 beregnedes Sparerne som Renter. I Henhold til Lov 28. Maj 1880 er der givet nærmere Regler om Spare- og Laanekasser, deres Vedtægter, Regnskabsaflæggelse, ligesom de ere undergivne en under Indenrigsministeriet sorterende Sparekasseinspektørs Tilsyn. — Foruden de almindelige Sparekasser findes ogsaa „Øresparekasser“, hvoraf flere ere Skolesparekasser. Derimod findes de i flere Lande kendte „Postsparekasser“ ikke her i Landet, hvor det private Initiativ i saa høj Grad har vist sig at magte den

paagældende Virksomhed. Den store Tillid, Befolkningen nærer til Sparekasserne, er ogsaa sjælden bleven skuffet, uagtet der under de ugunstige Konjunkturer for Landbruget ofte er lidt Tab ved Gaardes Overtagelse for Prioritetsgæld. Naar der har fundet en saa stor Forøgelse Sted i Kassernes Virkemidler i den seneste Tid, skyldes dette ikke mindst Konverteringen af Stats- og Kreditforeningsobligationer, idet de derved udbetalte Midler ofte ere blevne frugtbargjorte i Sparekasserne.

I Forbindelse hermed skal det nævnes, at der ved Lov af 26. Marts 1898 er tilstaaet landøkonomiske Forskudsforeninger visse Begunstigelser. For at danne en saadan Forening maa der være mindst 50 Medlemmer med 500 Stkr. Hornkvæg i en Amsraadskreds. Regeringen stadfæster Vedtægterne, og Formaålet er at yde Medlemmerne midlertidige Driftslaan til Dækning af Agerbrugets løbende Driftsudgifter. Driftstilskudet kan andrage indtil 50 Kr. pr. Kreatur, højst 3000 Kr. for en enkelt. Laanet maa i det længste være 9 Maaneder. Statsbegunstigelserne bestaa i, at Gældsfor skrivningen kan udstedes paa ustemplet Papir, og at Foreningerne faa Driftskapital som Laan af Staten. Disse Laan, som højst maa andrage 30 Kr. pr. Kreatur, forrentes med 3 pCt. og skulle være tilbagebetalte 10 Aar efter. Statslaanene maa ikke overstige 5 Mill. Kr. i alt. Medlemmerne hæfte i Forhold til Laaneværdien. — Om Kreditforeninger, se foran Pag. 67.

VIII. Forenings- og Forsikringsvæsen, social Lovgivning m. m.

I al Almindelighed kan det siges, at Foreningsvæsenet altid har haft et stort Virkefelt her i Landet. Allerede i det foregaaende have vi saavel ved Behandlingen af Industrien som

af Landbruget set, af hvilken stor social og økonomisk Betydning det har været, og hvilket Opsving Foreningerne have taget. Under Landbruget er saaledes den hele Andelsbevægelse omtalt, ligesom det er fremhævet, hvorledes Andelsmejerierne have medført, at der foretages fælles Indkøb af Produktionsfornødenheder og paa den anden Side finder fælles Afsætning Sted af Produkterne gennem Eksportforeninger. I Forbindelse hermed kan man nævne Forbrugsforeningerne. Ved saadanne forstaaes Foreninger af Forbrugere med det Formaal ved fælles Indkøb at spare Mellemhandlergevinsten. De fremkom i England i Slutningen af det 18de Aarh., men tog først Fart efter Rochdaleforeningens Oprettelse i 1844. I Danmark oprettedes den første i Thisted 1866, men Bevægelsen fik navnlig Opsving i 1880'erne. I Mod-sætning til England findes de danske Forbrugsforeninger væsentlig paa Landet. 1880 organiseredes en Fællesforening, som støtter Sagen og de enkelte Foreninger, samt besørger Indkøb osv. Beslægtede med disse Foreninger ere Rabatforeninger, hvorved Kunderne ved kontant Køb erholde Rabat hos de handlende, saaledes Embedsmændenes Forbrugsforening i København. Endelig bør her nævnes den hele Aktieselskabsbevægelse, som navnlig har taget Fart i den nyeste Tid, om end ikke i saa høj Grad her i Landet som i Udlandet. I 1850 fandtes der 14 Aktieselskaber med en samlet Kapital paa 53 Mill. Kr., i 1870: 52 med 83,5 Mill. Kr. I 1871—75 udbødes der nye Aktier og Obligationer til et Beløb af 138,5 Mill. Kr., fra 1876—90 kun for 96,5 Mill. Kr., og samtidig bortgik en Del ved Tab, Opløsning m. v. Efter Th. Greens Oplysninger fandtes der i 1891: 274 Selskaber med 243 Mill. Kr. i Kapital, i 1896: 444 med 308 Mill. Kr. — I Aarene 1895, 1896 og 1897 var Antallet af offentlige Udbydelser til nye Aktieselskaber eller til Udvidelse af bestaaende: 30 (deraf til 9 ældre), 30 (12), 35 (10), med en samlet Kapital paa 19,2 Mill. Kr. (deraf i Obligationer: 4,1), 21,0 (deraf i Obligationer: 8,3), 21,9 (deraf i Obligationer: 7,6) Mill. Kr. — Af Produktionsforeninger i Industrien, hvor Arbejderne slutte sig sammen og selv ere Driftsherrer, oprettedes flere i 1870'erne, men de kom ikke til at spille nogen Rolle. I det

sidste Decennium have Arbejderne — i Almindelighed som en Slags Aktieforetagender — oprettet større Virksomheder (Bageri, Margarinefabrik) med betydelig Afsætning. Dernæst kunne nævnes Foreninger af filantropisk og hygiejnisk Art, f. Eks. Byggeforeninger, dels med det Formaal at skaffe mindre bemidlede sunde og billige Boliger (saaledes „Lægeforeningens“ Boliger i København) dels for at gøre Medlemmerne til Husejere. (som Arbejdernes Byggeforening i København, der har opført c. 1100 Huse).

Til Laugene var der knyttet Foreninger, der traadte hjælpende til ved Medlemmernes Sygdom, Invaliditet, Begravelse etc. Da Laugsvæsenet ophævedes, bleve disse Opgaver en Tid lang væsentlig henviste til det private Initiativ. Saaledes fremkom allerede straks efter 1862 her i Landet Syge- og Begravelseskasser, snart virkende hver for sig, snart i Fællesskab. De voksede efterhaanden op til meget betydelige Institutioner med stort Medlemsantal, først i Byerne, senere paa Landet, og bleve fremmede af Fagforeningerne, da disse begyndte at udvikle sig. Syge- og Begravelseskasserne fik ret betydelige Summer at forvalte og administrerede i det hele billigt. Ved Loven om anerkendte Sygekasser af 12. April 1892 traadte Staten hjælpende til overfor denne frivillige Organisation. Lovens Hovedbestemmelser ere, at Kasserne kunne opnaa Anerkendelse og dermed Støtte af det offentlige, naar de opfylde Betingelserne herfor; de maa i saa Fald som Regel mindst have 50 Medlemmer, være knyttede til et bestemt Fag eller en enkelt Kommune, og Medlemmerne skulle høre til de mindre bemidlede Befolkningslag; ingen maa optages før det fyldte 15de Aar, men i øvrigt maa Optagelse ikke nægtes nogen, der fyldestgør de i de godkendte Vedtægter fastsatte Betingelser. Staten giver et aarligt Tilskud af 2 Kr. pr. Medlem og en Femtedel af Medlemsbidragene. Der gives Moderation i Betalingen paa de offentlige Sygehuse, og under visse Betingelser er der indrømmet fri Kørsel efter Læge. I Sygdomstilfælde ydes af Kassen: fri Lægehjælp til Medlemmer og Børn under 15 Aar og en daglig Pengehjælp (ikke over $\frac{2}{3}$ af Arbejdsfortjenesten, mindst 40 Øre). Retten til Hjælp skal mindst vare 13 Uger i et Aar. Tilsynet føres af en under Indenrigsministeriet sorterende Sygekasseinspektør. Af Kas-

sernes Bestyrelser vælges et „Nævn“ med Sygekasseinspektøren som Formand; dette kan af Formanden sammenkaldes til Drøftelse af alle Spørgsmaal Sygekasserne vedrørende. I øvrigt ere Sygekasserne i de enkelte Landsdele i Almindelighed samlede i Centralforeninger, hvorved Ensartethed i Behandlingsmaaden er bleven mere udbredt.

De foreliggende statistiske Oplysninger udvise, at de anerkendte Kassers Antal 1ste Januar 1894 var 457, 1ste Januar 1898: 806 (deraf København 57, de øvrige Byer 78, Landd. 671), Antallet af ubemidlede Medlemmer 116 000 og 201 000 (København, tildels medregnet Forstæderne, 62 000, øvrige Byer 23 000, Landd. 116 000). I Sommeren 1898 var der 897 Kasser med 214 000 Medlemmer. De anerkendte Sygekasser komme saaledes omtrent $\frac{1}{7}$ af Danmarks voksne Befolkning til gode. Hertil kommer, at ikke faa Sygekasser af forskellige Grunde ikke have søgt Anerkendelse. Medlemmerne af de anerkendte Sygekasser udredede i 1897 c. 1,2 Mill. Kr., Statens Tiskud for 1896 (udredet i 1897) var c. 550 000 Kr, Udgifter til Sygeunderstøttelse var 749 000 Kr., til Behandling paa Sygehus 109 000 Kr., til Lægehjælp og Kørsel 618 000 Kr., til Medicin 213 000 og til Bestyrelse 133 000, tilsammen godt 1,8 Mill. Kr., eller c. 9 Kr. pr. Medlem. I Gennemsnit faldt der i 1897 c. 5 Sygedage paa hvert Medlem (i København blandt Mænd 7,9, blandt Kvinder 5,5, i Købstæderne 7,0 og 6,1, i Landd. 4,2 og 4,8).

I Forbindelse med Sygekasserne staa ofte Begravelseskasser, hvis Udvikling derfor indirekte er fremmet ved Sygekasseloven; desuden findes et stort Antal særlige Begravelseskasser. Derimod var det kun i ringe Grad lykkedes ved frivillig Association at udrette noget for Alderdomsunderstøttelse, selv om der fandtes en Del Understøttelseskasser i Forbindelse med større Aktieselskaber, og en Del Kommuner havde taget Arbejdet for denne Sag op. Disse Bestræbelser ere væsentlig overflødiggjorte ved Alderdomsunderstøttelsesloven, stadfæstet 9. April 1891, hvorved det offentlige har paataget sig som Pligt at støtte de gamle. I Loven bestemmes det, at den, der efter at have fyldt sit 60de Aar ikke kan skaffe sig eller dem, han skal forsørge,

det fornødne til Livets Underhold, er berettiget til Hjælp fra det offentlige, uden at der hertil knyttes de almindelige Fattighjælp-virkninger. Dog maa han have Indfødsret, ikke ved Dom være funden skyldig i en i den offentlige Mening vanærende Handling, ikke have bortødslet eller bortgivet sine Midler til Slægtninge, ligesom han ikke maa have modtaget Fattighjælp de sidste 10 Aar, før Understøttelse begæres. Det er Kommunalbestyrelserne i Opholdskommunerne, der bestemme Hjælpens Størrelse, som kan ydes i Penge eller ved Anbringelse i Asyl. Opholdskommunen udreder ogsaa Beløbet, dog saaledes at Forsørgelseskommunen refunderer $\frac{3}{4}$, og af Kommunernes Udgift giver Staten Halvdelen, dog ikke over 2 Mill. Kr. aarlig (i de første 4 Aar kun 1 Mill. Kr., hvilket Beløb dog forhøjedes de to sidste Aar). Loven traadte i Kraft 1ste Juli 1891, for København og Frederiksberg dog først 1ste Januar 1892. Det samlede Antal Personer, som vare under Understøttelse, var i Begyndelsen af 1893: 44 000, i 1897 var Tallet vokset til 53 000; af disse vare 18 000 Mænd, 20 000 Kvinder, i alt 38 000 Hovedpersoner eller omtrent $\frac{1}{6}$ af Befolkningen over 60 Aar; 15 000 vare Bipersoner. Af den samlede Befolkning i alle Aldersklasser understøttedes i København 1,92 pCt., i Købstæderne 2,08, Handelspladser 1,17, og Landd. 2,52, i hele Landet 2,31 pCt. Hvad Hjælpens Størrelse angaaer, har denne i Gennemsnit været i Tiltagen i de Aar, Loven har virket; den var pr. understøttet Individ i 1896: 76 Kr., pr. understøttet Hovedperson 106 Kr.; men disse Tal ere selvfølgelig meget forskellige i de enkelte Dele af Landet: i København 123 og 152, i de andre Byer: 98 og 127, paa Landet 62 og 90 Kr. Byerne, særlig de største, give mest, Landet mindst; indenfor Landdistrikterne staaer Sjælland højest, Fyn lavest. I Asylere vare 650, som gsntl. kostede 230 Kr. hver. Udgifterne til Alderdomsunderstøttelsen var i 1892 for Kommunernes Vedkommende 1,54 Mill. Kr., for Statens 1 Mill.; i 1896 var den vokset til 1,94 for Kommunerne og 1,95 for Staten. Af Kommunernes Udgifter faldt i 1896: 368 000 Kr. paa København, 396 000 Kr. paa de andre Byer, 1 180 000 paa Landdistrikterne.

Ogsaa Ulykkesforsikringen laa i en længere Aar-

række væsentlig udenfor de frivillige Associationers Virksomhed; naar Arbejdsgiverne sikrede deres Arbejdere, skete det gennem Forsikringsselskaber, i Begyndelsen udenlandske Selskaber, fra 1884 tillige i det danske Aktieselskab: Skjold, der i Begyndelsen af 1897 havde en Forsikringssum for Død paa 63,5 Mill. Kr., for Invaliditet paa 90,3 Mill. Kr. — Imidlertid er der under 7. Januar 1898 udkommet en Lov om Arbejdernes Forsikring mod Følgerne af Ulykkestilfælde. Denne Lov omfatter i det væsentlige Industriens Arbejdere, idet den gælder alle saadanne Virksomheder, i hvilke der anvendes Maskiner, og hvor Arbejderne ere udsatte for Driftsulykker; endvidere Sprængstovvirksomheder, Sten- og Kalkbrydning, Bygningsarbejde, Jærnbaneanlæg og Drift, Kloak-, Gas- og Brøndanlæg, Ladning og Losning, Mølle drift osv. Loven angaaer kun Arbejdere, hvis Løn ikke overstiger 2 400 Kr., og er Ulykken selvforskyldt, ydes ingen Erstatning, men ellers paahviler der Arbejdsgiveren et Erstatningsansvar, som udredes gennem Dagpenge, $\frac{3}{5}$ af Daglønnen (mindst 1 Kr. højst 2 Kr.), indtil Arbejdsudygtigheden er konstateret; er Arbejdsudygtigheden af blivende Beskaffenhed (Invaliditet), betales en Pengesum lig det 6 dobbelte af Aarslønnen (mellem 1 800 og 4 800 Kr.). Er Arbejdsejeren kun forringet, skal Erstatningen udbetales i Forhold til Forringelsen. Indtræder Døden som Følge af Ulykkestilfældet, skal der betales Begravelseshjælp og en Pengesum til de efterladte lig 4 Gange Aarslønnen (mindst 1 200 højst 3 200 Kr.). Det er Arbejdsgiverne alene, der udrede Forsikringssummen, idet Statens Udgift ved Loven indskrænker sig til Betalingen af Udgifterne ved det overordnede Arbejderforsikringsraad, der fører Tilsyn, modtager alle Oplysninger og træffer alle Afgørelser i Anledning af Loven, med Rekurs til Indenrigsministeriet; Raadet bestaaer af en Formand og 2 Medlemmer (hvoraf en Læge) udnævnte af Kongen, to Arbejdsgivere udnævnte af Indenrigsministeriet og 2 Arbejdere valgte af Sygekassenævnet. I øvrigt er det forudsat, at Arbejdsgiverne skulle fri sig for den ved Loven paaførte Risiko ved at overføre denne paa Forsikringsselskaber, som anerkendes af Indenrigsministeriet. — Er den, hvem Ulykken rammer, mellem 30 og 55 Aar, kan han forlange enten at faa

Summen udbetalt eller omsat til Livrente. Er han yngre eller ældre, kan Raadet bestemme, at han skal have Erstatningen i Form af Livrente. For Kvinder og umyndige Personer bestemmer Raadet, hvorledes Pengene bedst skulle anvendes. Loven træder i Kraft 15. Januar 1899.

Denne Lov har haft til Følge, at der er fremkommet en hel Del Planer om nye Ulykkesforsikringsselskaber, dels gennem nye Aktieselskaber dels gennem Arbejdsgiversammenslutninger. Enkelte have allerede begyndt deres Virksomhed.

Hvad dernæst Forsikringsvæsenet i Almindelighed angaaer, findes der ikke nogen Forsikringslov i Danmark; kun har Staten grebet ind paa Livsforsikringsomraadet (særlig ved Statsanstalten for Livsforsikring), men i øvrigt er Forsikring overladt det private Initiativ. Staten har ogsaa paa forskellig Maade været knyttet til Tontiner, hvis Medlemmer arvede hverandres Renteindtægt, saa at det enkelte Medlem stadig steg i Indtægt. Den sidste af disse, af 1800, er ophørt i 1896, hvorefter Kapitalen 1,4 Mill. Kr. er tilfaldet Statskassen. Endvidere kan nævnes Enkekassen for Landmilitæretaten af 1707, der afløstes af den alm. Enkekasse af 1775; fejlagtige Beregningsprincipper, foruden Tab ved Pengeforvirringen i 1813 og Landbrugskrisen, førte til, at Staten har lidt betydelige Tab derved, og den alm. Enkekasse afsluttedes for ny Tilgang i 1845; endnu figurerer Tilskud paa Grund af de herved paatagne Forpligtelser paa de aarlige Finanslove. Til Gengæld for Enkekassen havde Staten allerede i 1842 oprettet to nye Anstalter (Livrente- og Forsørgelsesanstalten af 1842 og Livsforsikringsanstalten i København), som fik en betydelig Virksomhed, og som ved deres Ophør i 1870 fuldt ud kunde dække indgaaede Forpligtelser. De afløstes af Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalten af 1871, nu „Statsanstalten for Livsforsikring“, under Statens Tilsyn og Garanti. Embedsmænds Forpligtelse til Enkeforsikring skal ske Fyldest gennem denne Anstalt. Anstaltens Status er god, og 3 Gange er der udbetalt Interessenterne Andel i det opsparede Overskud som Bonus. 1ste Januar 1897 var Forsikringssummen for Livsforsikringer 70,4 Mill. Kr., Formuen 76,9 Mill. Kr., Præmier og Indskud an-

drog i 1896: 4,3 Mill. Kr. Af andre Selskaber skulle nævnes: Aktieselskabet Hafnia, oprettet 1872, Forsikringssum 1ste Januar 1897 48 Mill. Kr., og de gensidige Selskaber „Danmark“, hvis Livsforsikringsafdeling oprettedes 1872, (Forsikringssum 1897 18 Mill. Kr.) og „Fremtiden“ (5 Mill. Kr.). Ogsaa paa dette Omraade have de sidste Aar set en Del nye Selskaber komme frem baade i Hovedstaden og i Provinserne, hvoraf skal nævnes Folkeforsikringsanstalten, og Aktieselskaberne „Dan“ og „Nordisk Livsforsikring af 1897“, ligesom ogsaa store Beløb ere tegnede i Udlandet.

Brandforsikring fremtræder som den ældste Forsikringsvirksomhed, der kendes her i Landet; den kan følges tilbage et Par Aarhundreder i Tiden, selv om den først i det 19de Aarhundrede har naaet en almindelig Udbredelse. — Først skal Brandforsikring i faste Ejendomme omtales. I Aaret 1731, efter Branden 1728, oprettedes Københavns Brandforsikring. Indtrædelsen var frivillig, men efter den store Brand i 1795 indførtes Forsikringstvang, hvilken vedvarede indtil 1868. I 1897 var der assureret for 275 Mill. Kr. — I 1761 oprettedes Købstædernes almindelige Brandforsikring, der var en Slags Statsanstalt, og som ogsaa omfattede Landboere, indtil disse fik deres egen Forsikring i 1792. I 1874 gik Bestyrelsen fra Staten over til Justitsministeren i Forening med et af Interessenterne valgt Repræsentantskab, ligesom ogsaa den tidligere Forsikringstvang bortfaldt. I 1897 var der assureret for 466 Mill. Kr. — Paa Landet havde der tidligere været en Del smaa Foreninger, men i 1792 oprettedes den alm. Brandforsikring for Landbygninger, og fra den Tid af blev det almindeligt paa Landet at forsikre Bygninger, uagtet der ikke herskede Forsikringstvang. Selskabet omfatter tillige Handelspladserne og København udenfor Voldene; det blev tidligere styret af Regeringen, fra 1872 af Interessenterne selv under Justitsministeriets Tilsyn. Der var i 1897 assureret for 1742 Mill. Kr. Disse 3 Foreninger ere alle gensidige. Paa Grund af de mange Nybygninger er Forsikringssummen tiltaget meget betydeligt i den senere Tid. I de tre Selskaber var Forsikringssummen i 1897 i alt 2 483 Mill., i

1874: 1 300 Mill. Kr. Brandskadeerstatningen i disse Selskaber har i de sidste Aar paa det nærmeste andraget i alt 3 Mill. Kr. aarlig. Men desforuden findes der flere mindre danske Selskaber (jfr. Lov 12. April 1889), ligesom der ogsaa er indtegnet en Del i udenlandske Selskaber. — Løsøreforsikring kom senere frem her i Landet, da Indboets Tarvelighed og de smaa Varelagere fordum ikke gjorde Trangen hertil saa følelig. Det ældste Selskab er det kgl. octr. københavnske Brandassurancekompagni af 1778, derpaa kom det kgl. octr. alm. Brandassurancekompagni af 1798; det første fik Eneret i København, det andet tegnede Assurance udenfor København og fik ikke Eneret; begge disse Aktieselskaber stilledes under Regeringens Tilsyn. I 1891 sammen-smeltedes de til et Selskab. Det københavnske Kompagnis Eneret ophævedes i 1863, og der fremkom derefter en livlig Virksomhed, dels af fremmede Selskabers Agenter, dels af indenlandske Selskaber. 1864 stiftedes Nye danske Brandforsikring, der ogsaa tegner Forsikring i Udlandet. Det gensidige Brandforsikringsselskab Danmark var allerede stiftet 1861. I Løbet af Aarhundredet op-rettedes desuden en Mængde mindre lokale Brandkasser, med større eller mindre Omraade. Alene i de tre største Selskaber var der i Begyndelsen af 1897 indtegnet 1 238 Mill. Kr. („Nye danske“ 400, „Brandassurancekompagniet“ 320, „Danmark“ 518 Mill. Kr.).

Søforsikring. Det ældste danske Selskab er det kgl. octr. Søassurance-Kompagni af 1726, der havde Eneret indtil 1850. Imidlertid blev denne Forret omgaaet af de private Assurandører (af 1786). Senere er oprettet den københavnske Søassurancefor-ening, Fjerde Søforsikringsselskab og Genforsikringsselskabet de private Reassurandører, foruden at der i Provinserne, særlig hvor Søfart drives, findes flere Selskaber. Virksomheden er gaaet en Del tilbage i de senere for Søfarten uheldige Aar; den samlede Forsikringssum var i Begyndelsen af 1897 i de 4 Selskaber i København 421 Mill. Kr. — Endelig skal nævnes „Forsikringen for danske Sejlfartøjer til Fiskeribrug“.

Af andre Forsikringsformer kan nævnes Kreaturfor-sikring (navnlig til Forsikring af Heste og Hornkvæg), som findes udbredte i stort Antal over hele Landet, i Almindelighed

som gensidige og lokale. Af saadanne større Foreninger kan nævnes Kustos (1881) og Kreaturforsikrings-Foreningen for Kongeriget Danmark (1859). Delvis som Kreaturforsikring virke Bestemmelserne om smitsomme Sygdomme hos Husdyrene i Lov af 14. April 1893, særlig angaaende Erstatning for Nedslagning af Besætninger, ligesom Loven af samme Dato om Statsunderstøttelse til Bekæmpelse af Tuberkulose hos Hornkvæg for en Del virker i lignende Retning ved at afværge Faren for denne Sygdom. Endvidere Hagel-skadeforsikring, ligeledes drevet af lokale Selskaber, saaledes et for Fyns Stift (af 1864), Nørre Jylland (1867) og Sjælland (1871); Glasforsikring, Forsikring mod Tyveri og Huslejekforsikring (i Tilfælde af Brandskade, som særlig Afdeling for flere Brandforsikringsselskaber). — Genforsikring drives særlig af det i 1894 oprettede Aktieselskab: „Nordisk Genforsikrings-selskab“, der tegner Forsikring baade i Ind- og Udland. Som Filial af dette oprettedes i 1897 et direkte tegnende Brand-forsikringsselskab.

IX. Finansforhold.

Indledende Bemærkninger.

Ved en Beskrivelse af Danmarks Finansvæsen vil Tanken naturligvis først og fremmest vende sig til Statens Indtægter og Udgifter, baade fordi disse ere de største og Formaalene de væsentligste; dog spiller ogsaa Kommunernes Finansvæsen i vore Dage en stor Rolle. Den følgende Fremstilling vil derfor beskæftige sig med begge Dele.

Statens Indtægter og Udgifter bestemmes i de fleste Lande paa de aarlige Finanslove. Imidlertid drages Grænsen i de enkelte Lande forskelligt, idet Kommunerne have et større eller mindre Virkefelt, og Udgifterne til forskellige Formaal undertiden holdes

helt eller delvis udenfor Statens og Kommunernes egentlige Regnskaber, medens dette ikke finder Sted i andre Lande, hvad der ofte gør Sammenligning med tilsvarende Forhold i Udlandet vanskelig. Saaledes er der i Danmark forskellige særlige Fonds, hvis Indtægter anvendes i Undervisningens Tjeneste (Universitetet, lærde Skoler, Kommunitetet, Sorø Akademi); de til Folkekirken's Virksomhed fornødne Midler opføres for en mindre Del paa Finansloven, medens Hovedudgiften til Præsters Lønning, Kirkers Vedligeholdelse osv., i Overensstemmelse med den historiske Udvikling, sker gennem Tiendeindtægter, Indtægt af Jord, Offer og Accidenser og andre Indtægter udenfor Finansloven. Det danske Statsbudget er dels et Bruttobudget, hvori samtlige Indtægter og Udgifter opføres (saaledes Toldvæsenet), dels et Nettobudget, hvor kun Over- eller Underskud opføres (Post- og Telegrafvæsen).

Statsindtægter.

Indtægterne, udtrykte i Tusind Kr. i forskellige Finansaar (1. April—31. Marts), ses af omstaaende Tabel (Pag. 218).

Af denne Tabel fremgaaer det, at den samlede Statsindtægt er i rask Stigning i det omhandlede Tidsrum, naar man betragter Statens ordinære Indtægter, og altsaa bortser fra saadanne, som fremkomme ved Forbrug af Formue og Stiftelse af Gæld. Det er en fortsat Bevægelse, vi her have at gøre med; de ordinære Indtægter 1877—82 vare gennemsnitlig: 47,1 Mill. Kr., 1882—87: 52,8, 1887—93: 54,5 og i de sidste 4 Aar gennemsnitlig 60,1 Mill. Kr., en Stigning, der i det allervæsentligste falder paa de indirekte Afgifter, og som skyldes Befolkningens Tilvækst og større Velstand.

En Betragtning af de enkelte Indtægtsposter viser, at Domæneindtægterne fremkomme som Overskud 1) af Landvæsenet, væsentlig Jordebogsafgifter, og 2) af Skov- og Jagtvæsen, henholdsvis 581 000 og 165 000 Kr. i 18⁹⁶/₉₇. Tidligere vare Domæneindtægterne langt større end nu. Renter af Statsaktiver falde paa Reservefonden, som nu udgør 17,9 Mill. Kr., paa Overskud af Jærnbannerne, som naturligvis maa være af meget variabel Stør-

	1876/ 77 Tusind Kr.	1886/ 87 Tusind Kr.	1896/ 97 Tusind Kr.
Overskud af Domæneindtægter	1 810	628	746
Renter af Statsaktiver:			
Renter af Reservefonden...	1 724	769	657
Udbytte af Statsbanerne...	1 544	1 937	5 051
Udbytte af andre Aktiver..	1 126	777	243
I alt	4 394	3 483	5 951
Direkte Skater:			
Gammelskat	4 601	5 003	5 004
Land- og Ligningsskat	1 718	1 716	1 716
Ligningsskat af Købstæderne	215	215	215
Bygningsafgift	1 952	2 576	3 311
Rangskat	58	56	59
I alt	8 544	9 566	10 305
Indirekte Afgifter:			
Stempelpapirsintrader	2 432	2 539	3 444
Afgift af Arv	1 008	1 200	1 346
Afgift af overdragne Ejendomme.....	675	596	910
Sportler	1 893	2 099	2 248 ¹⁾
Indførselstold m. m.	19 889	23 554	27 287
Roesukkerafgift.....			1 701
Skibsafgift	795	975	—
Konsulatafgift	—	—	196
Brændevinsbrændingsafgift.	3 507	2 652	3 141
Ølskat	—	—	4 224
I alt	30 199	33 615	44 497
Post- og Telegrafvæsen	52	÷ 35	266
Klasselotteri	854	897	1 227
Adskillige Indtægter	÷ 209	2 789	843
Tilsammen	45 644	50 943	63 835
Desuden:			
Indtægt ved Forbrug af Formue og Stiftelse af Gæld	1 373	3 792	1 400
Samlet Statsindtægt	47 017	54 735	65 235

¹⁾ Herunder Afgift i Henhold til Patentlov (1896/97: 56 000 Kr.) og Indtægt ved Beskatning af Væddeløbsspil (1896/97: 43 000 Kr.).

relse, men som foran bemærket (Pag. 188) langtfra forrenter den til Banernes Anlæg medgaaede Sum (31. Marts 1897: 199,4 Mill. Kr.). Blandt andre Aktiver skal nævnes Usseø Klædefabrik, Frederiksværk Krudtværk, der begge opføres med et aarligt Overskud; grønlandske Handel, der tidligere i Regelen gav et ikke ubetydeligt Overskud (1867—77 gennemsnitlig aarlig $\frac{1}{4}$ Mill. Kr.), gav 18⁹⁶/₉₇ et Underskud af over $\frac{1}{4}$ Mill. Kr.

Af de direkte Skatter optræde Skatterne paa Landbruget: Gammelskatten og Land- og Ligningsskatten, samt Ligningsskatten af Købstæderne med omtrent samme Beløb hvert Aar, hvilket er en naturlig Følge af den Maade, hvorpaa de ere paalignede. Stigningen i Gammelskatten fra 18⁷⁶/₇₇ til 18⁸⁶/₈₇ er foranlediget ved, at den før omtalte Skattenedsættelse formedelst Bankhæftelsen bortfaldt med Aaret 18⁷⁶/₇₇. Allerede fra meget gammel Tid kende vi Grundskatter her i Landet (de ældste vare Tiendeafgifter, der ere omtalte Pag. 58), og som Grundlag for Paaligningen anvendtes de under Landbruget omtalte Matrikler. Indtil Midten af det 19de Aarhundrede bestod vigtige Skatteprivilegier. Efter Enevældens Indførelse var vel Adelen tidligere Skattefrihed bortfalden, men indrømmedes snart paa ny, og 1682 tilstodes der Adelen Skattefrihed for Hovedgaardsjord hørende til komplette Sædegaarde (mindst 200 Tdr. Hrtk., Sæde for en adelig Familie før 1660); senere gjaldt Retten alle Sædegaarde, ogsaa naar de bleve nedbragte under 200 Tdr. Hrtk. I Matriklen 1688 vare saadanne Jorder i øvrigt ansatte til Hartkorn som al anden Jord, Benævnelsen „privilegeret Hartkorn“ opstod først senere. Fri vare desuden Embedsjorder, Købstadjorder og det Grever og Baroner ved Frdn. 25. Maj 1671 tilstaaede „Frihedshartkorn“ (i det hele i Slutningen af det 18de Aarhundrede c. $\frac{1}{6}$ af alt Hrtk.). — I 1818 erstattedes en Del af de ældre Skatter paa Jorden ved Landskatten, der paalignedes efter Matriklen af 1688 med 6 Rd. pr. Td. privilegeret og 8 Rd. 32 β pr. Td. uprivilegeret Hartkorn; under den følgende Tids sørgelige Landbrugsforhold nedsattes imidlertid denne trykkende Byrde med $\frac{1}{8}$. Ved en Forordning af 1840 overførtes en Del af Landskatten paa det nye Hartkorn, nemlig 1 Rd. og 1 Rd. 48 β , men heri fragik Skattelettelsen, saaledes at det

kun blev 24 og 44 β pr. Td. Resten kom under Navn af Gammelskat til at hvile som et uforanderligt Beløb paa hver enkelt Ejendom, udregnet i Henhold til den gamle Matrikel, saaledes at 1 Td. Hartkorn skulde svare henholdsvis 5 Rd. og 6 Rd. 80 β . Skovskylden svarede efter Frdn. 1818 halv Skat mod Ager og Eng; af Tiender svarede Skatten dels efter det ny tiendepligtige (tiendeydende) Hartkorn, dels efter det Hartkorn, hvortil Tienden ansattes i 1688 (matrikuleret Tiendehartkorn).

I 1850 samledes forskellige andre gamle Skatter i Ligningsskatten, som dels paalignedes Byerne (herom senere) dels Hartkornet med 1 Rd. 24 β pr. Td. Ager og Eng og 60 β for Skovskyld. Samme Aar ophævedes ved Hartkornsegalisationen al Forskel mellem privilegeret og upriviligeret Hartkorn. Ophævelsen af Forskellen fandt delvis (ikke for Embedsjord, Grevers og Baroners Frihedshartkorn) Sted mod Erstatning af det 15 à 20 dobbelte af Skattens Beløb. Nu svares der saaledes overalt samme Skattebeløb pr. Td. Hartkorn, undtagen paa Bornholm, hvor Skatten paa Grund af gamle Privilegier, i Forbindelse med Øens tidligere Fattigdom og afsides Beliggenhed, er lavere. En mindre Forøgelse fik Landskatten i 1868, fordi Forpligtelsen til at holde Rytterheste bortfaldt; der paalignedes i den Anledning Ager og Eng 16 β , Skovskyld 8 β pr. Td. Hartkorn.

Der paahviler altsaa nu Landbruget: Gammelskat af det gamle Hartkorn (1688) med 6 Rd. 80 β pr. Td. Ager og Eng (paa Bornholm 2 Rd.), hvorved indkommer c. 5 Mill. Kr. Landskat af det nye Hartkorn med $44 + 16 \beta = 60 \beta$ (paa Bornholm 12 β), i alt c. 470 000 Kr. Skovskylden er 3 Rd. 70 β (ialt c. 50 000 Kr.). Af Tienden betaler Tiendeejeren i Landskat 3—20 β pr. Td. nyt Hartkorn, hvoraf Tiende ydes; desuden er der en Skat af 24—32 β paa matrikuleret Tiendehartkorn, tilsammen 250 000 Kr. Ligningsskatten er 1 Rd. 24 β pr. Td. nyt Hartkorn (paa Bornholm 44 β) og indbringer c. 938 000 Kr, foruden 8—9000 Kr. af Skovene (60 β pr. Td.). Derved bliver hele Land- og Ligningsskatten c. 1 716 000 Kr. Da Hartkornet Aar efter Aar kun undergaaer smaa Forandringer (jfr. Pag. 55), blive ogsaa disse Skattebeløb temmelig ens Aar til andet.

Paa Byer og Købstadnæring hviler den i 1850 indførte Ligningsskat, der i alt udgør 215 000 Kr., hvoraf København udreder 105 000 Kr. Den fordeles mellem de enkelte Byer efter disses Bygningers Assurancesum og efter Folkemængden, og den fremtræder snarere som en Skat paa Byerne end paa de enkelte Borgere, som betale den gennem deres kommunale Skattebidrag til Kæmnerkassen, der udreder Beløbet. Dernæst Bygningsafgiften, som stammer fra 1802 og var bestemt til at supplere Landbrugets Skatter, hvorfor den kun paahvilede Købstadbygninger og Bygninger paa Landet, der ikke beboes af Landbrugere (Kroer, Møller m. m.), dog saaledes, at Fiskere og Landhaandværkere bleve fritagne; denne Fritagelse ophævedes ved Næringsloven af 1857. Siden Skattens Indførelse er den ofte blevet forandret; Grundlaget for Skatten er Bygningernes Areal, saaledes at Etageres Flademaal udregnes. I København var Lejligheder under 64 □ Alen fritagne for Skat (1873 udvidet til 80 □ Alen; i Købstæderne 100 □ Alen, paa Landet 120). I Købstæderne opkrævedes Skatten ogsaa pr. □ Alen, men Satsen varierede efter den Sum, Bygningen var brandforsikret for. Ejendomme, takserede under 200 Rd., fritoges (forhøjet 1873 til 700 Rd. i Byerne, 500 Rd. paa Landet). Paa Landet vare Reglerne de samme som i Købstæderne. Ved forskellige andre Skatters Bortfalden indtraadte Forhøjelse i Skatten i 1809 og 1816, saaledes at den nu blev opkrævet i København med $2\frac{3}{4}$ Gang dens oprindelige Beløb og ellers med det dobbelte, men da Skatten var omskrevet fra Courant til Rigmønt, Skilling for Skilling, var Forhøjelsen for København kun $\frac{3}{4}$ Gange Beløbet 1802, i Købstæder og paa Landet var Forhøjelsen $\frac{1}{4}$. Paa Bornholm opkræves Bygningsafgiften med det halve Beløb. — Paa Grund af den stærke Nybygning, som har fundet Sted i den nyeste Tid, har Skattebeløbet været i stærk Stigning; af det samlede Beløb i $18\frac{96}{97}$: 3,3 Mill. Kr. betalte København 1,3, Købstæderne 1,1, Landet 0,9 Mill. Kr. I $18\frac{76}{77}$ vare de tilsvarende Tal 0,8, 0,7 og 0,5, i $18\frac{86}{87}$: 1,0, 0,9 og 0,7. — Som den sidste direkte Skat fremtræder Rangskatten, der er en personlig Skat paa Personer, der have Rang (siden 1870 ikke af Embedsrang); den indførtes 1764. — Nogen Indkomst-

skat til Staten findes ikke, men Forslag om en saadan har foreligget i de sidste Rigsdagssamlinger. Fra tidligere Tider kendes imidlertid saadanne, først i 1676 og derefter gentagne Gange i det 18de Aarhundrede, i Almindelighed i Forbindelse med en ofte høj Formueskat. I dette Aarhundrede har der været Indkomstskatter 1810—15 med tvungen Selvangivelse; derefter 1848, 50 og 51, i meget lignende den engelske Indkomstskat. Krigen i 1864 affødte nye Indkomstskatter. I 1864 paalagdes der Hartkornet et vist Beløb pr. Td., og derefter reparteredes et yderligere Beløb paa de enkelte Kommuner. Skatten paalignedes de enkelte Skatteydere paa Basis af deres Selvangivelse og udgjorde gsnrl. 3 pCt. af Indkomsten, men indenfor Kommunerne varierede Skatten mellem $1\frac{1}{2}$ og 6 pCt. I 1867 paalagdes en ny Indkomstskat, efter samme Principper som i 1864 (dog bortfaldt Hartkornsskatten). Procenten blev gennemsnitlig 2 (i Regelen mellem $1\frac{1}{2}$ og $2\frac{1}{2}$). I Aaret 1870 gav en Lov Regler for, hvorledes en Indkomstskat skulde udskrives, og i Henhold hertil udskreves Skatten i Perioden 1. April 1870 til 31. Marts 1872 at erlægge i tre Terminer. Skatten var en Procentskat, i Mod sætning til de to tidligere (Repartitionsskat); den skulde udskrives med samme Procent ($2\frac{1}{2}$) af alle Nettoindkomster. Skattefrit Minimum var i København 800, Købstæderne 700, paa Landet 600 Kr., og der var Moderation for Beløbene indtil 4000 Kr., hvorefter fuld Skattepligt indtraadte. Der opfordredes til Selvangivelse, men faa fulgte Opfordringen. Der var 140 000 skattepligtige Personer med en samlet Indtægt paa 241 Mill. Kr., hvoraf 82 Mill. Kr. blev fritaget, saaledes at Skatten indbragte c. 4 Mill. Kr. Paa Grundlag af dette kan man anslaa Danmarks daværende Nationalindtægt til c. 370 Mill. Kr. eller noget over 200 Kr. pr. Individ, hvad der i øvrigt uden Tvivl er meget for lavt. For 1884 opgjordes Nationalformuen (Værdien af Jorder, Skove, Tiender, Bygninger, Jærnbaner, Kreaturer, Varer, Indbo m. m.) til $6\frac{1}{2}$ Milliard Kr.; siden da er Nationalformuen formodentlig sunken i Værdi, navnlig paa Grund af Jordernes Værdifald.

Af de indirekte Afgifter er allerede i det foregaaende behandlet Tolden, og de dermed i Forbindelse staaende Skibs-

afgifter og Konsulatafgiften, Pag. 155 ff., samt de indenlandske Forbrugsafgifter paa Brændevin, Øl og Sukker, Pag. 117 ff.; her skal kun nævnes, at Byerne tidligere (indtil 1851) vare beskattede gennem Portkonsumtionen (Accisen), jfr. Pag. 159, der navnlig hvilede paa Spisevarer, Drikkevarer, Brændsel og Foderstoffer ved disses Indførelse gennem Byens Porte. Det var en trykkende Afgift, som gav Anledning til meget Misbrug og var dyr at opkræve. Af de andre indirekte Afgifter skulle her Omsætningsskatterne nærmere omtales. Hovedbestemmelserne om Stempelafgifter haves i Lov 19. Februar 1861, suppleret ved Lov om Stempling af udenlandske offentlige Værdipapirer af 25. Marts 1872; ved disse Love beskattes alle Værdiomsætninger, som give sig Udtryk i et Dokument. Stempelafgift kendes allerede her i Landet 1657. De Dokumenter, der skulle stemples, deles i forskellige Klasser. Efter første Klasse (Takst $\frac{2}{3}$ pCt. af Værdien) beskattes f. Eks. Testamenter, naar de træde i Kraft, og Købekontrakter, efter anden ($\frac{1}{6}$ pCt.) f. Eks. Leje- og Forpagtningskontrakter. Desuden gælde en Mængde særlige Takster for Veksler, Sluttedler, Lotterisedler, Forsikringspolicer, Ansøgninger, Bevillinger og Retsdokumenter. I 18⁹⁶/₉₇ var Indtægten 3,4 Mill. Kr. (heraf Lotterisedler 517 000 Kr.). Fritagelser tilstaaes ofte. — Medens Arveafgifter kendes fra gamle Tider, skriver den nuværende Arveafgift sig fra Frdn. 12. Septbr. 1792, hvor der indførtes en Afgift af Arv i Sidelinier og til ikke beslægtede paa 4 pCt., hvortil 1810 kom $\frac{1}{2}$ pCt. af al Arv. Denne Ordning ændredes 19. Febr. 1861, saaledes at der nu udredes en Afgift af 1 pCt., naar Arven tilfalder Ægtefæller, Livsarvinger eller Forældre, 4 pCt. i første Sidelinie (Søskende og deres Børn), 7 pCt. af Arv til fjernere eller slet ikke beslægtede. Afgiften varierer stærkt fra Aar til Aar, den indbragte 18⁹⁶/₉₇ 1,3 Mill. Kr., hvoraf indkom ved 1 pCt. Afgift 0,4, ved 4 pCt. 0,6 og ved 7 pCt. 0,3 Mill. Kr. — Ved Overdragelse af faste Ejendomme, i By som paa Land, betales efter Lov 8. Febr. 1810 $\frac{1}{2}$ pCt. af Værdien. Denne Skat indbragte 18⁹⁶/₉₇: 0,9 Mill. Kr. — Ved Sportler forstaaes nærmest Afgifter, der betales som Vederlag for den Uejlighed, der foranlediges en Statsinstitution i

Enkeltmands Interesse. Det er en meget gammel Afgift, som tidligere tilfaldt Embedsmændene som Del af deres Gage, hvilket forandredes ved Lov 19. Febr. 1861, hvorefter Staten faaer Indtægten. De deles i Retssportler og Departementssportler; til de første henhøre f. Eks. Sportler af Tinglæsninger, Fogedforretninger, Skifter og Auktioner, til de sidste Bevillingsgebyrer. Desuden er der en Del Sportler, der ikke indgaa i Statskassen. I 18⁹⁶/₉₇ var Sportelindtægten: 2,25 Mill. Kr., hvori dog indbefattes Patentgebyrer og Indtægten af Beskatningen af Væddeløbsspil, der indførtes ved Love 13. April 1894 og 30. Marts 1895.

Indtægten af Klasselotteriet, som indførtes 1753 her i Landet og 1769 blev Statslotteri, udgør nu 1¹/₄ Mill. Kr. og har været i Stigning i den seneste Tid, idet Loddernes Antal gentagne Gange ere blevne forøgede. I Aaret 1771 indførtes Tallotteriet, der ved hele sin Indretning virker langt mere demoraliserende og giver usikrere Udbytte. Det ophævedes 1851.

Under „Adskillige Indtægter“ opføres Renter af Kassebeholdningen, Møntoperationer, Bispetiender, Afgift af Brændevinshandel m. m. Kassebeholdningen var i 1886 over 60 Mill. Kr., men er derefter aftagen stærkt og udgjorde i 1897: 14 Mill. Kr., der mest henligger i forskellige offentlige Kasser. Hovedbestanddelen af de ekstraordinære Indtægter er ny optagne Laan, som senere skulle blive omtalte.

Statsudgifter.

Med Hensyn til Finanslovens Udgiftsside skal her kun anføres omstaaende summariske Oversigt, idet man iøvrigt henviser til Pag. 4, med Hensyn til hvad der sorterer under de enkelte Ministerier.

Af Tavlen ses det, at der for de forskellige Ministerier har været en stærk Stigning i Udgiftsbeløbene i Løbet af de 20 Aar fra 18⁷⁶/₇₇ til 18⁹⁶/₉₇. Ikke mindst paa de civile Ministeriers Omraade har denne Stigning vist sig. For Udenrigsministeriets Vedkommende skyldes Forøgelsen de stigende Konsulatudgifter. For Indenrigsministeriets Vedkommende maa nævnes den sociale Lovgivning (Alder-

	1878/ 77	1886/ 87	1896/ 97
	Tusind Kr.	Tusind Kr.	Tusind Kr.
Civillisten	1 000	1 000	1 000
Apanager	427	224	155
Rigsdagen	369	335	480
Statsraadet	95	107	118
Statsgældens Forrentning....	7 580	8 305	6 832
Pensionsvæsenet	3 444	3 533	3 201
Udenrigsministeriet	352	366	581
Ministeriet for offtl. Arbejder ¹⁾	—	—	543
do. ekstraordinært.....	—	—	818
Indenrigsministeriet ¹⁾	1 429	2 469	5 813
do. ekstraordinært.....	553	746	1 163
Justitsministeriet	2 166	3 115	4 062
do. ekstraordinært.....	19	721	274
Kultusministeriet	943	2 133	4 202
do. ekstraordinært.....	25	683	898
Krigsministeriet	8 817	10 284	10 397
do. ekstraordinært.....	2 439	2 935	1 002
Marineministeriet	4 820	6 464	6 523
do. ekstraordinært.....	811	2 934	433
Finansministeriet	2 934	3 148	3 859
do. ekstraordinært.....	1 036	664	664
Island	111	102	84
I alt	39 370	50 268	53 102
Erhvervelse af Formue og Af- drag paa Gæld	10 159	7 788	12 856
Samlet Statsudgift	49 529	58 056	65 958

domsunderstøttelse og Sygekasser), men dernæst ogsaa Foranstaltninger vedrørende Landbrug, saasom Skovplantning, Sandflugtsdæmpning, Husdyravlens Fremme, Veterinærvæsen og Landbohøjskolen,

¹⁾ Under 13. Januar 1894 udskiltes fra Indenrigsministeriet et Ministerium for offentlige Arbejder, hvis Udgifter først opførtes særskilt paa Statsregnskabet for 1895/96. Under 22. Maj 1896 ophævedes atter dette Ministerium, og Sagerne herfra tilbagelagdes til Indenrigsministeriet, men samtidig oprettedes et Landbrugsministerium, til hvilket henlagdes en Del tidligere indenrigsministerielle og nogle finansministerielle Sager.

ligesom ogsaa Udgifterne til Haandværk, Industri og Fiskeri ere stegne. Desuden opføres for 18⁹⁶/₉₇ under „Ministeriet for offentlige Arbejder“ en betydelig Sum til Fremme af Landbrug, Samfærdsel og Digeanlæg, som i tidligere Tid havde fundet Plads under Indenrigsministeriet. Under Justitsministeriet ere især Udgifterne til Medicinalvæsenet (herunder Sindssygeanstalterne) stegne. Under Kultusministeriet skal nævnes, at baade Universitetet, lærde Skoler og den øvrige højere Undervisning kræve betydelige Tilskud, efter at flere af de separate Fonds Kapitaler næsten ere opspiste, men yderligere er der tilkommet store Tilskud til Almueskolevæsenet, Seminarier, Abnormanstalter, Folkehøjskoler og Landbrugsskoler samt betydelige Tilskud til Skolefondene til Lønningsforbedring for Lærere. Paa Finansministeriets Budget skyldes Forhøjelsen især forøgede Udgifter ved de indirekte Skatters Opkrævning.

Statens Formue og Gæld.

Ved Udgangen af Finansaarene (31. Marts) udgjorde Statsgælden i Tusind Kr.:

	1877	1887	1897
	Tusind Kr.	Tusind Kr.	Tusind Kr.
Indenlandsk Gæld	158 959	181 825	129 890
Vestindiske Kreditbeviser	487	512	472
Udenlandsk Gæld	17 289	13 393	66 515
I alt	176 735	195 730	196 877
Fradrages Værdien af Kassebeholdn., Værdipapirer m.m.	85 826	98 627	62 782
bliver Restgælden	90 909	97 103	134 095

Den danske Stats Formuestatus maa siges at være gunstig; Gælden er nok stegen, men ikke i Forhold til Indtægtsstigningen. Overfor det beskudne Gældsbeløb 1897 paa 197 Mill. Kr. (hvortil dog i 18⁹⁷/₉₈ yderligere er kommet c. 13 Mill. Kr.) staaer for det første Værdien af Kassebeholdning, Værdipapirer m. m., saaledes at der kun bliver 134 Mill. Kr. tilbage, og dernæst besidder Staten værdifulde Aktiver i sine Domæner, Skove og navnlig Jærnbaner. I 18⁹⁶/₉₇ udgjorde Renterne af Statsgælden 6,832 Mill.

Kr., Renter af Aktiver (inkl. Overskud af Jærnbannerne): 5,951 Mill. Kr., og lægges hertil yderligere Domæneoverskuddet 0,746 Mill. Kr., bliver der kun et Minus paa 0,135 Mill. Kr. En Beregning af Værdien af Statens Bygninger og Løsøre i 1885, med Fradrag af Domæner, Jærnbanner m. m., gav en samlet Sum af 197,4 Mill. Kr.

Hvad Statsgældens Udvikling angaaer, skulle følgende Enkeltheder fremhæves. Statsgælden var lille indtil Midten af det 18de Aarhundrede (1754: $3\frac{1}{2}$ Mill. Kr.); saa bevirkede Hofhusholdning, Handelskompagnier og Rustninger, at den voksede, hvortil endelig kom Krigsforhold ved Aarhundredskiftet; med Papirspengene iberegnet udgjorde den i 1800: 156 og 1813 8—900 Mill. Kr. Men Statsbankerotten i 1813 strøg en hel Del, saaledes at der i 1816 kun var 233 Mill. Kr. tilbage. I 1819 optoges et Laan i Hamborg paa 16 Mill. Kr., for at oprette en Laanefond for Landmændene, til 5 og 6 pCt. Kursen var kun 71. Ogsaa for et Laan i London 1821 (27 Mill. Kr., det „Haldemann-Goldschmidtske Laan“) à 5 pCt. opnaaedes kun en lav Kurs. I 1824 udgjorde Gælden 240 Mill. Kr. I 1825 optog Staten det store Wilsonske Laan af 1825 paa 99 Mill. Kr. til 3 pCt. for derved at faa Midler til Tilbagebetaling af tidligere Laan, da Laanemarkedet mentes gunstigt. Men Krisen 1825 ødelagde Forretningen, og i Virkeligheden fik man kun $66\frac{1}{2}$ Mill. Kr., medens man forskrev sig for 99. Derefter skete der en regelmæssig Afbetaling paa Laanene, og i 1848 var Gælden nedbragt til 210 Mill. Kr. Under Trearskrigen optoges Laan hos Nationalbanken, der udstedtes Kreditbeviser, og der stiftedes 1849 et 5 pCt. Laan i England (Hambro & Søn) paa 800 000 £, som realiseredes efterhaanden, hvorved Staten opnaaede en gennemsnitlig Kurs af $88\frac{1}{2}$. Gammel- og Landskatten bleve stillede i Pant for Laanet. 1850 rejstes et nyt engelsk 5 pCt. Laan ogsaa paa 800 000 £ til en Gennemsnitskurs paa 90. I alt medførte Krigen en Forringelse af Statens Formuestatus paa 60 Mill. Kr.; den samlede Gæld var i 1851 steget til 251 Mill. Kr. Derefter begyndte igen en Afbetalingsperiode; i 1859 og 60 opsagdes Laanene af 1849—50 til Indfrielse; for Laanet af 1850 søgtes

en Konvertering til 4 pCt., hvilket benyttedes af 400 000 £. Resten af Laanet blev derefter „det 4 pCt. Laan i England af 1850—61“. Ligeledes optoges der nogle nye Laan, væsentlig til Jærnbanebygning ifølge L. 10. Marts 1861 (c. 14 $\frac{1}{2}$ Mill. Kr.). 1863 var Gælden dog nedbragt til 208 Mill. Kr. Men derefter medførte Krigen 1864 nye Laans Optagelse, ligesom der udstedtes Kreditbeviser og brugtes af Øresundsfonden. I Udlandet optoges to engelske 5 pCt. Laan paa 1,2 og 0,728 Mill. £, som gennemsnitlig udbagtes til en Kurs af 88,8 og 89,7; i alt forøgedes Gælden med 56 Mill. Kr., saaledes at den i 1865 udgjorde 264 Mill. Kr. Derefter afbetaltes stadig paa Gælden, som 1870 var 233 Mill. Kr., 1880: 174. Ved de sjællandske Baners Køb i 1880 forøgedes den igen, i alt med 31 Mill. Kr. I 1885 var den derefter 198 Mill. Kr. — I 1886 konverteredes Gælden i Henhold til Lov 12. Novbr. s. A. Der opsagdes et Beløb paa 155 Mill. Kr. indenlandsk Gæld; deraf gik Obligationsejere med et Beløb af 96 Mill. Kr. ind paa at konvertere fra 4 til 3 $\frac{1}{2}$ pCt. Rente, for 59 Mill. Kr. blev Beløbet udbetalt kontant. Det Laan, som optoges i den Anledning, var til 3 $\frac{1}{2}$ pCt. (Kursen 97 $\frac{1}{2}$) uopsigeligt i 10 Aar. Laanet kom væsentlig paa udenlandske Hænder, og den derved stedfundne større Penge- rigelighed gav Anledning til yderligere Konverteringer af Kreditforeningsobligationer og andre offentlige og private Laan. Den næste Konvertering fandt Sted ifølge Lov 5. Decbr. 1894. Den fik ikke saa store Virkninger som den i 1886. Loven bemyndigede for det første Regeringen til at optage et Laan paa 25 Mill. Kr. i Udlandet til en Rente af 3 pCt. og Kurs 93, uopsigeligt i 20 Aar. Deraf anvendtes 10 Mill. Kr. til Opsigelse af tidligere dyrere Laan. Men samtidig aabnedes der ogsaa Adgang til en frivillig Konvertering af de 3 $\frac{1}{2}$ pCt. Obligationer af 1886 til 3 pCt. efter Kursen 93. Den kunde finde Sted til Udgangen af 1895 og benyttedes af Obligationsejere med et samlet Beløb paa 38 $\frac{1}{2}$ Mill. Kr. Endelig have vi Loven af 27. Novbr. 1897, hvorved Regeringen bemyndigedes til at optage et 3 pCt. Laan i Udlandet paa 72 Mill. Kr. og til at opsiges de i Henhold til Lov 1886 udstedte 3 $\frac{1}{2}$ pCt. Obligationer. Kursen var nominelt 97 $\frac{1}{4}$, men

i Virkeligheden fik Staten, under Hensyn til det i Kontrakten fastsatte Forhold mellem Francs- og Kronebeløb kun $96\frac{1}{2}$; Laanet er uopsigeligt til 1914. Foruden til Indløsning af de 59 Mill. Kr. Obligationer af 1886 skulde Laanet anvendes til Udgifter ved Bygningen af Jærnbaner i Henhold til Lovene af 1894. Ved Udgangen af Finansaarene $18^{89}/_{90}$ — $18^{96}/_{97}$ var Gælden derefter henholdsvis 189, 187, 186, 184, 183, 209, 200 og 197 Mill. Kr.

Kommunernes Finansforhold.

Ved en Betragtning af Kommunernes Finansforhold skal man først omtale Indtægterne. Ligesom for Statens Vedkommende er det Skatterne, der indbringe det største Beløb. — Staden Københavns Finansforhold ere ordnede ved Lov 19. Febr. 1861. Skatterne paa faste Ejendomme udgjorde i alt i 1895 3,9 Mill. Kr.; deraf indbragte Arealsskatten, ganske svarende til Statens Bygningsskat (skattefrit Minimum dog kun 64 □ Alen) 2,3 Mill. Kr., Grundsskatten, der hviler paa en Slags Matrikulering af Grunden, hvor Beliggenhedsmomentet spiller en væsentlig Rolle, 1,1 Mill. Kr., Brolægningsskatten, der svares af indenbyes Ejendomme efter Bygningens Façade og Gadens halve Bredde, 0,1 Mill. Kr. De personlige Skatter indbragte 2,8 Mill. Kr., hvoraf det ganske overvejende (2,65) indkom gennem Indkomstsskatten. Denne har en moderat Degression, idet Indtægter under 800 Kr. ere skattefrie, og fra 800—2400 Kr. ikke skattepligtige for det hele Beløb. Skatten maa ikke udgøre mere end 3 pCt. Denne Grænse har været naaet siden 1880. Den samlede Skatteindtægt i København var 1896 125 Mill. Kr. Selvangivelse er frivillig. I Modsætning til de andre Byer indkommer i København den største Del af Skatterne ved Paaligning paa faste Ejendomme (55 pCt. mod 13 i Provinsbyerne i 1890—94). Af de andre Indtægter skal navnlig fremhæves Indtægten af Kapitaler og Ejendomme paa 2,8 Mill. Kr.; det væsentligste Bidrag skyldes Belysningsvæsenet, hvoraf Kommunen i 1890—94 gennemsnitlig havde en Indtægt af 8—900 000 Kr.

Skatteforholdene i Købstæderne vare tidligere meget udviklede. Ved Lov 11. Febr. 1863 paabødes en ensartet Ordning, som efterhaanden er bleven gennemført i alle Byer. I 1895 udgjorde

Skatterne paa faste Ejendomme 630 000 Kr., hvoraf Grundskatten 192 000 Kr., Huskatten 438 000 Kr. Huskatten paalignes efter Husenes Assurancesum, Grundskatten efter en Hartkornsansættelse, hvor alt bebygget Areal altid bliver sat til Takst 24. Den ene af de to Skatter kan rette sig efter Ejendommenes mer eller mindre gunstige Beliggenhed. Hovedskatten er dog Formue- og Lejlighedsskatten, som i 1895 indbragte 4,5 Mill. Kr. Reglerne ved dennes Paaligning ere de samme som ved en almindelig Indkomstskat; kun søger man at bøde paa særlige Forhold hos Skatteyderen (stor Familie, Gæld, Sygdom osv.) ved at indrømme Lettelser. I øvrigt ere de Principper, som følges af de enkelte Byers Ligningskommissioner, meget uensartede; snart er der Progression, snart ikke, og Skatteprocenten i de enkelte Byer er meget forskellig. Indtægt af Aktiver var 1,8 Mill. Kr.

For Landets Vedkommende ere Forholdene ordnede ved Lov 6. Juli 1867. I Henhold til denne sker Skattepaaligningen til Sognekommunerne dels paa Hartkornet (efter Matriklen 1844), dels efter de skattepligtiges Formue og Lejlighed under Hensyn til Skatteydernes hele økonomiske Stilling. Forholdet mellem de to Skatter fastsættes af Amsraadet efter Forslag af Sogneraadet. Kommunerne have i stigende Grad anvendt Paaligning efter Formue og Lejlighed (denne Skat udgjorde i 1874: $\frac{1}{4}$, i 1895: $\frac{2}{5}$ af hele Skattebeløbet). Hartkornsskatten til Sognene udgjorde i 1895: 7,4 Mill. Kr., Formue- og Lejlighedsskatten 4,9 Mill. Kr., foruden at der udrededes i Naturalarbejde udenfor Paaligningen Arbejde til en Værdi af 0,7 Mill. Kr. Dernæst udrededes til Amtskommunen af Hartkornet 5,1 Mill. Kr.; Amterne kunne ogsaa udskrive Skatter direkte paa Kommunerne, men det benyttedes kun lidt (c. 450 000 Kr). Paa Landet var Indtægt af Aktiver kun ubetydelig. Men vi træffe der som i alle Kommuner dels Indtægt efter Næringsloven, dels Statskassens Tilskud til Alderdomsunderstøttelse. — I administrativ Henseende høre Handelspladserne under Landdistrikterne; paa Frederiksberg udskreves i 1895 351 000 Kr. paa faste Ejendomme, 518 000 Kr. paa Formue og Lejlighed, i de andre 5 beløb de tilsvarende Summer sig til 13 000 og 140 000 Kr.

Hartkornspaaligningen til Kommunerne (Sogn og Amt)

er meget forskellig Landet over; den udgjorde i 1894 34 Kr. pr. Td. i hele Landet, paa Øerne (fraregnet Bornholm) stod Roskilde Amtsraadskreds lavest med 27 Kr., Københavns Amtsraadskreds højest med 55 Kr., i Jylland Ringkøbing Amt lavest med 32, Hjørring Amt højest med 48. I Jylland som Helhed er Skattebyrden 6 Kr. større pr. Td. end paa Øerne. Yderligere bærer Hartkornet c. 17 Kr. i Statsskatter pr. Td., foruden Tienden, men en stor Del af den sidste kan vistnok regnes lig med en Prioritetsrente. Deler man Sognene i to Grupper i Henhold til det paa Hartkornet udskrevne Sogneskattebeløb, var der i 1885 755 Kommuner, der udskrev under 20 Kr. pr. Td., og 324, der udskrev over 20 Kr., i 1894 vare de tilsvarende Tal: 558 og 521.

Udregnet pr. Individ var det gennemsnitlige Skattebeløb i 1890—94:

	København	Købstæder	Frederiksberg	Andre Handelspl.	Land-distrikter	
					Sogne	Amt
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
1. Skatter paa faste Ejendomme	11,27	1,62	6,21	0,91	4,98	3,36
2. Personlige Skatter	8,08	10,64	9,40	9,04	2,83	
3. Andre Skatter	1,23	0,13	—	—	0,48	
I alt . .	20,58	12,39	15,61	9,95	11,65	

I Gennemsnit for hele Landet udgjorde Kommunebeskatningen c. 13 Kr. pr. Individ, Statsbeskatningen c. 25 Kr.

Kommuneudgifterne. De samlede Udgifter i samtlige Landets Kommuner, paa forskellige Tidspunkter, fremgaar af nedenstaaende Tabel:

	1875	1885	1895
	Tusind Kr.	Tusind Kr.	Tusind Kr.
København	7 119	12 455	18 812
Købstæder	6 038	7 969	13 111
Sogne (inkl. Handelspl.)	11 473	15 011	21 191
Amter	6 914	7 797	10 295
I alt . .	31 544	43 232	63 409

Med Forbehold overfor den Uensartethed, som Regnskabernes Forskellighed bevirker, skal i nedenstaaende Tabel meddeles Kommunernes væsentligere Udgifter i 1895 i Tusind Kr.

	København	Købstæder	Handels- pladser	Sogne- kommuner	Amts- kommuner	I alt
	Tusind Kr.	Tusind Kr.	Tusind Kr.	Tusind Kr.	Tusind Kr.	Tusind Kr.
Administration	1 293	329	52	168	101	1 943
Fattigvæsen.....	1 359	1 151	147	4 180	136	6 973
Alderdomsunderstøttelse (uden Statsrefusion)	689	646	86	2 199	—	3 620
Skolevæsen	2 093	1 704	460	3 845	419	8 521
Rets- og Politivæsen	1 517	497	78	—	1 072	3 164
Medicinalvæsen	1 008	357	3	—	1 473	2 841
Vej- og Brolægningsvæsen.	738	535	150	1 583	2 280	5 286
Renter af Gæld.....	1 258	971	94	711	327	3 361
Afdrag paa Gæld.....	292	1 233	135	1 712	590	3 962

Udgifterne have i den nyere Tid, og da særlig i de sidste 10 Aar, været i en stadig og stærk Vækst. Hovedudgifterne ere Skole- og Fattigvæsen. Udgifterne til Fattigvæsenet have dog paa Grund af Alderdomsunderstøttelsen været i Nedgang i de sidste Aar, saaledes at denne Lov kun har forvoldt Kommunerne en ringe Byrde. Udgifterne til Forsørgelsesvæsenet pr. Individ vare ret ensartede i alle Grupper af Kommuner, kun Hovedstaden stod betydelig over de andre. Til Skolevæsenet er Udgiften pr. Individ derimod betydelig højere i Byerne end paa Landet. — Renter og Afdrag paa Gæld have været i stadig og stærk Stigning, hvortil især de mange Nybygninger i det sidste Decennium (Skoler, Fattig- og Sygehuse) have været medvirkende. Medens i 1875 samtlige Kommuners Gæld kun var c. 33 Mill. Kr., var den ved Udgangen af 1895 vokset til c. 100 Mill. Kr. (København 47, Købstæder 26, Handelspladser 2, Sogne 17 og Amter 9 Mill. Kr.). I 1895 ejede Kommunerne i Kapitaler og faste Ejendomme c. 172 Mill. Kr.

